

УКРАЇНОФОБІЯ

як явище та політтехнологія

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УКРАЇНОФОБІЯ ЯК ЯВИЩЕ ТА ПОЛІТТЕХНОЛОГІЯ

Випуск 1

**ОБЕРЕЖНО,
УКРАЇНОФОБІЯ!**

Львів 2014

УДК 930.2:323.12(=161.2)(082)
ББК Т211(4УКР)я43
У 45

Упорядники:
Ярослав ГАРАСИМ, Андрій ГРЕЧИЛО, Святослав ПИЛИПЧУК,
Андрій СОВА, Надія ХАЛАК

Рекомендовано до друку
Вченою радою Львівського відділення Інституту української археології
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 2 від 13 травня 2014 р.)

У 45 Українофобія як явище та політтехнологія: Збірник статей / НАН України. ІУАД ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Філологічний факультет ЛНУ імені Івана Франка; Упоряд.: Гарасим Я., Гречило А., Пилипчук С., Сова А., Халак Н. – Львів, 2014. – Вип. 1. – 140 с.
ISBN 978-966-02-7241-5

Українофобія вже давно перестала бути побутовим явищем, а перетворилася на потужну політичну технологію, засіб тиску й руйнування української державності, мови, культури, економіки. У збірнику висвітлено актуальні проблеми історичного минулого України, зокрема, важливі питання джерелознавчого характеру, погляди сучасних вчених на потребу консолідації українського суспільства і вироблення національної стратегії з метою протиставити українофобії національну єдність.

Збірник є результатом низки Всеукраїнських науково-практичних семінарів з одноіменною назвою.

УДК 930.2:323.12(=161.2)(082)
ББК Т211(4УКР)я43

ISBN 978-966-02-7241-5

© Львівське відділення ІУАД;
Філологічний факультет
ЛНУ імені І. Франка, 2014
© Автори статей, 2014

ЗМІСТ

Зміст.....	3
Передмова.....	4
Музичко О. Українофобія: тягар історії та виклики сучасності.....	7
Гирич І. Українська преса початку ХХ ст.: нівеляційний російський тиск і здатність до національної опірності.....	11
Резолюція II семінару «Українофобія як явище та політтехнологія» Українофобія та українське книговидання.....	22
Сливка Ю. Події в Карпатській Україні: міжнародно-правовий спектр.....	23
Пагіря О. Польська сторінка терору в Карпатській Україні (1938–1939 років).....	34
Онищук Я., Шеремета С. Пошуково-ексгумаційні дослідження поховань стрільців Карпатської Січі на Верецькому перевалі.....	60
Резолюція IV семінару «Українофобія як явище та політтехнологія» Розстріли на карпатських перевалах у березні 1939 року: невідомий злочин.....	70
Дашкевич Я. Волинський казан та його творці.....	71
Патриляк І. Українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни: спроба узагальнення.....	87
Марчук І. Куди прямує Гжегож Мотика?	97
Пущук І. Застосування методики усної історії для верифікації свідчень про події українсько-польського протистояння на Волині у 1943–1944 роках	109
Резолюція V семінару «Українофобія як явище та політтехнологія» Міфи навколо українсько-польського конфлікту на Волині як українофобські технології.....	113
Масенко Л. Інтернаціоналізм плюс русифікація: телевізійні стратегії приниження української мови.....	114
Расевич В. «Не дадим переписать историю!».....	121
Белей Л. Українське Закарпаття початку ХХІ ст. під натиском українофобії та асиміляції.....	128
Список авторів.....	139

ПЕРЕДМОВА

На початку 2012 року зародилася ідея проводити Всеукраїнські наукові семінари «Українофобія як явище та політтехнологія». У прес-релізі до першого семінару читаємо: «Що спільного між організованою польською владою паціфікацією в Галичині 1930 р., Голодомором в Українській РСР 1932–1933 років та кривавою угорською розправою над Карпатською Україною 1939 року? Чому в сучасній Україні все робиться для розколу держави, щоб унеможливити її інтеграцію в європейські структури та підняти рівень життя? Навіщо з українців ліпиться «образ ворога», фальсифікується історія та спотворюється національна пам'ять? У всіх цих проблем єдине джерело – УКРАЇНОФОБІЯ. Українофобія вже давно перестала бути побутовим явищем, а перетворилася на потужну політичну технологію, засіб тиску й руйнування української державності, мови, культури, економіки. Українське суспільство мусить протиставити українофобії національну єдність».

Все це було написано ще за 2 роки до Майдану, російської окупації Криму та розгулу тероризму в Донбасі – явищ, спровокованих саме українофобією, як внутрішньою, так і зовнішньою.

Проведення цих семінарів було організаційно підтримано різними установами та організаціями. Передовсім йдеться про: Громадянську ініціативу «Український національно-державний обов'язок», Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України, філологічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, Центр незалежних історичних студій.

Перший всеукраїнський науково-практичний семінар був приурочений 151-й річниці перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі. Засідання відбулося 22 травня 2012 року у Дзеркальній залі Львівського національного університету імені Івана Франка, були заслухані та обговорені дві доповіді:

Любомир Белей (доктор філологічних наук, професор (Ужгород)): «Українське Закарпаття початку ХХІ ст. під натиском українофобії та асиміляції»;

Василь Расевич (кандидат історичних наук (Львів)): «Художні і документальні фільми як елементи історичної політики».

Другий семінар проведено 14 вересня 2012 р. (також у Дзеркальній залі ЛНУ) у форматі тематичного круглого столу «Українофобія та українське книговидання». Він відбувся в рамках ХІХ Форуму книговидавців у Львові.

Було заслухано доповідь Ігоря Гирича (кандидат історичних наук, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України (Київ)) «Видавнича справа і державна політика: минуле та сьогодення». Також обговорено низку проблем сучасного українського книговидання та книгопоширення.

Три наступні семінари проходили в межах XXIV наукової сесії Наукового товариства ім. Шевченка як спільне засідання Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, Мовознавчої та Правничої комісії. Спочатку 28 березня 2013 року в конференційній залі факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка був організований круглий стіл, на якому обговорювалося саме трактування терміну «українофобія», його філологічний, історичний, політологічний, юридичний, філософський аспекти, окреслювалися явища, які породжують українофобію (великодержавний шовінізм, імперіалізм, нацизм і т. п.). Участь у семінарі зокрема взяли Олександр Музичко (кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету ім. І. Мечникова) та – через скайп-з'язок – Лариса Масенко (доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» і провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України) та Олександр Палій (кандидат політичних наук).

Засідання 4-го та 5-го семінарів відбулися 17 травня 2013 року.

Під час четвертого семінару розглянуто тему «Розстріли українців на карпатських перевалах у березні 1939 року: невідомий злочин» і заслухано такі доповіді:

Юрій Сливка (Львів): «Події в Карпатській Україні: міжнародно-правовий аспект»;

Олександр Пагіря (Київ): «Польська сторінка терору в Карпатській Україні (1938–1939 рр.)»;

Ярослав Онищук, Святослав Шеремета (Львів): «Пошуково-екстимаційні дослідження поховань стрільців Карпатської Січі на Верецькому перевалі».

До програми п'ятого семінару на тему «Міфи навколо українсько-польського конфлікту на Волині як українофобські технології» включено такі виступи:

Іван Патриляк (Київ): «Українсько-польський конфлікт 1942–1945 рр.: витоки, хід, втрати»;

Ігор Марчук (Рівне): «Чи віддавав Дмитро Клячківський – “Клим Савур” наказ 1943 року про нищення польського населення на Волині?»;

Іван Пушук (Луцьк): «Застосування методики усної історії для верифікації свідчень про події українсько-польського протистояння на Волині 1943–1944 рр.»;

Андрій Жив'юк (Рівне): «Політичні настрої та моральний стан польського населення Волині і Полісся на завершальному етапі німецько-радянської війни»;

Роман Грицьків (Львів): «Українсько-польське протистояння 1939–1947 рр.: проблема наукового та суспільного осмислення».

За результатами обговорення доповідей ухвалено відповідні резолюції.

До збірника ввійшли матеріали, озвучені під час семінарів, а також стаття Ярослава Дашкевича, присвячена подіям українсько-польського протистояння на Волині в роки Другої світової війни.

Упорядники висловлюють подяку за сприяння друку збірника доктору економічних наук С.А. Давимущі.

Андрій Гречило, Ярослав Гарасим

УКРАЇНОФОБІЯ: ТЯГАР ІСТОРІЇ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Українофобія (українофобство, тобто «страх перед українцями, побоювання українців») є одним з найпоширеніших понять останнього десятиліття в інформаційному просторі України, що «конкурує», напевно, лише з антисемітизмом і русофобією. Показово, що з суто українського, здебільшого націоналістичного дискурсу¹, це поняття перейшло у лексику діячів інших країн, зокрема, Російської Федерації, лунаючи з вуст навіть тих з них, кого зі всіма на те підставами неодноразово розглядали як носіїв таких поглядів (інтерв'ю у передачі «Особое мнение» на радіо «Радио Эхо Москвы» В. Познера та В. Шендеровича 22 та 23 травня 2013 року).

Причиною поширеності цього поняття є реальне зростання між-етнічного та політичного протистояння всередині українського суспільства і загострення геополітичної боротьби у світі й, зокрема, Центрально-Східній Європі. Спроби частини політиків та ЗМІ проголосити цю проблему «штучною» в сенсі неіснуючої насправді, або лише як зовнішньої, є непереконливими. Натомість дуже часто поняття українофобії примітивізується, розмивається і позбавляється реальних ознак, переміщуючись у сферу побутових образ та штампів (подібно до понять фашизм чи нацизм).

Як частина ширших явищ – дискримінації, ксенофобії, шовінізму, імперіалізму – в суто українському контексті українофобія споріднена з такими поняттями, як антиукраїнізм, мізукраїнство (від грец. «мізос» – ненависть). Найтісніше українофобія пов'язана з психологічною та політичною сферами, зокрема, інформаційними війнами, створенням образу внутрішнього і зовнішнього ворога. Українофобія передбачає не лише страх перед усіма проявами української ідентичності та культури як ознак приналежності до українського етносу, українського національного прогресу, але й більш або менш дієву ненависть до етнічно українського. У періоди існування Української державності українофобія також поширювалася і сьогодні поширюється на українську державність, охоплюючи отже не лише сферу українського етнічного, але й усього проукраїнського, патріотичного і не обов'язково суто українського етнічного. Власне, у такому разі українофобія охоплює протидію встановленню союзу між етнічними українцями та українськими неукраїнцями. Українофобія є водночас концептуальним та побутовим явищем, інспірованим зовнішніми та внутрішніми чинниками.

Концептуальна українофобія застосовує побутові стереотипи, посилює та загострює соціально-етнічні фобії.

Головними концептами сучасної українофобії є заперечення факту існування української мови, або встановлення перешкод на шляху до її всебічного та гармонійного розвитку, територіальної та духовної соборності українського народу та нації, запровадження неукраїноцентричних історичних міфів, а в ширшому сенсі – впровадження погляду на український народ, націю та державу як штучні, не життєві явища. Існування українофобії є водночас виявом слабкості та сили українців: слабкості, адже бачимо відсутність дієвих механізмів протидії інформаційній війні та поширенню власного світобачення, сили – адже сила та галас українофобії зростають пропорційно до зростання дієвості українського національного руху.

Як будь-яке схоже явище, українофобія закорінена в історичні процеси, її наявність зумовлено такими історичними явищами та ідеологіями, як перебування України в складі кількох імперій, ідея триєдиної руської нації, Руський мір, Велика Польща, советський комунізм. Власне, слово українофобія є молодше за існування явища. Укорінюючись в етнічні стереотипи середньовіччя та ранньомодерного часу, явище страху та ненависті щодо українців безперечно найсильніше проявилось в період формування націй та національних рухів модерної доби: XIX–XX століття. Найбільшої сили українофобія як фактично частина державної політики набула у Російській імперії у другій половині XIX – початку XX століття (з деякими періодами послаблення тиску), СРСР 1930-х, 1970-х років, міжвоєнній Речі Посполитій, періоді Другої Світової війни на територіях Райхскомісаріату Україна та Трансністрії. Окреслюючи та описуючи явище неприязні або й ненависті до українців, фактично в категоріях, властивих українофобству, українські діячі досить нечасто вживали саме слово до початку XX століття, і вже дещо частіше, починаючи від 1905–1907 років (Дмитро Дорошенко, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко)². Усталенню сприяла поява всередині XIX століття терміна «русофобія» від Ф. Тютчева, на початку XX століття – полонофобії від Ф. Буяка, В. Марр – антисемітизм. Попри роки «українізації», це поняття не було забуте і у 1920-х, про що, зокрема, засвідчує щоденник одесита Михайла Слабченка³.

З середини XX століття це поняття було забуте в СРСР, перемістившись у середовище української діаспори, звідки переважно повернулося в Україну у 1990-х роках.

Виокремимо найпомітніші національні різновиди українофобії: російський, єврейський, польський, кожний з яких має певну специфіку.

Однак українофобія загалом, або в окремих елементах охоплює і українське середовище, як тісно пов'язана з явищем «малоросійства». Прояви українофобії простежено і в країнах Західної Європи, наприклад, агресивно лівацьких та псевдoliberalних спільнотах.

Зокрема, варто нагадати прислів'я з колекції В. Даля росіян про українців, що свідчать самі за себе: «Малороссы – мазепинцы, хохлы, чубы; индюшка высидела; галушкой подавился. Индейка из одного яйца семерых хохлов высидела; Черт с хохла голову снял да приставил ему индюшечью; Хохол глупее вороны, а хитрее черта; Хохлацкий цеп на все стороны бьет (хохлы молотят через руку); Чтоб те хохлы да повыдохли! – А чтоб те москали да их повытаскали (ответ); И по воду хохол, и по мякину хохол; Хохол не соврет, да и правды не скажет».

У 2012 році 78% опитаних чеських громадян старше 15 років заявили про свою ненависть до циган. За циганами за шкалою несимпатичного йдуть албанці та українці.

Від інших національних фобій українофобія відрізняється тим, що претендує на фактичне заперечення самого факту існування українців не лише як нації та держави, але навіть як етносу. З іншого боку, українофобія більш тісно пов'язана з внутрішніми проблемами розвитку українського суспільства, зокрема, незавершеністю націєтворчих процесів в середовищі самого українського етносу. Весь комплекс відвертих та прихованих заходів сприяє реалізації цієї генеральної мети. На сучасному етапі варто відзначити факт частішої адаптації українофобії до поширених в США та Західній Європі політичних доктрин – толерантність, мультикультуралізм, лібералізм, що, реалізуючись на українському пост(?)колоніальному ґрунті фактично гальмують процеси консолідації українців в народ та націю.

Українофобія ніколи не буде остаточно подолана як явище. Українці лише мають навчитися адекватно реагувати на її виклики, розпізнавати приховані сигнали та рухи, і в підсумку – використати українофобію як один із засобів консолідації на основі українських національних цінностей, подолання власного малоросійства.

Отже, резюмуємо у вигляді короткого визначення явища в енциклопедичному стилі. Українофобія – система поглядів та дій, що мінімізують, заперечують чи нівелюють їхній вплив на суспільно-політичні та культурні процеси, суб'єктність Української держави, консолідацію українського народу та нації, питомі етнокультурні ознаки та уявлення українців, державотворчий потенціал українців, агресивно нав'язують українцям нетрадиційні для них етнокультурні риси, або ігнорують українську мову

та культуру, державно-національні символи. Українофобія є головним чинником денаціоналізації та дискримінації українців в Україні та поза її межами. Є складовою поглядів та діяльності частини не-українців та політико-державних еліт. Українофобія (власне страх перед всім національно-українським) властива частині зденаціоналізованих українців як відображення їх психічної травми, засіб уникнення дискримінації. Засобами реалізації українофобських принципів є інформаційна війна проти носіїв україноцентричного образу історії, культури, релігії, створення власних груп підтримки всередині своїх країн та зовні – професійних українофобів, дискредитація борців проти українофобії, борців за права українців, поширення серед українців негативних автостереотипів, нацькування не-українців на українців, маніпуляція загальними гуманістичними принципами.

Примітки:

¹ Рог В. Українофобія: п'ята колона та її ляльководи. – Київ, 2012. – 96 с.

² Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році // Україна. – 1907. – № 2. – Ч. II. – С. 79.

³ Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952) / Упоряд. В. Заруба. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 237.

УКРАЇНЬСЬКА ПРЕСА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: НІВЕЛЯЦІЙНИЙ РОСІЙСЬКИЙ ТИСК І ЗДАТНІСТЬ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ОПІРНОСТІ

У боротьбі за культурну, а отже, й політичну незалежність найбільшого значення набувають мобілізаційні властивості денаціоналізованого населення, його здатність самостійно утримувати свої установи, інституції, організації, які дбатимуть про опірність колоніальному тиску метропольної нації. За доби модернізації це можливо серед народностей, які втягнуті в ринкові відносини, розуміють цінність свого культурного надбання – мови й літератури, свідомо віддають зароблений гріш на книжку, журнал та газету, видані рідною мовою. Попри те, що фіни були «лісовими» людьми, не такою мірою задіяними у традиційну хліборобську традицію, як українці, відчуючи тривалий вплив німецької нації через торгові контакти з містами Ганзи, шведської культури – через освічених землевласників-шведів, вони зрозуміли важливість власної національної культури як важеля протистояння економічному й культурному тискові російської, шведської та німецької культурних потуг. Українське ж селянство залишалося ще в межах патріархального господарства, а культурно землевласницька й підприємницька еліта України вже давно визнала себе в цивілізаційному сенсі представниками російської політичної нації. Потреби культурного опору Росії переважна більшість української еліти не відчувала, тому що могла успішно конкурувати з природними росіянами у сфері чиновницької, військової, інтелігентської праці. Українською вона була лише етнічно, а не політично, свідомісно.

У Києві переважно читали російською, менше польською та ідиш. Українська література не була літературою масового вжитку. Книжки українською виходили спорадично і невеликими накладками. Першою серйозною книгою за кількістю накладу і змістовим значенням для виховання, окрім «Кобзаря» Тараса Шевченка, була тритомна антологія художньої літератури «Вік»¹ за редакцією Сергія Єфремова, О. Лотоцького, В. Доманицького та ін. У 1910–1912 роках українська столиця вийшла на четверте місце в Росії за кількістю друкованої продукції після Санкт-Петербурга, Москви й Варшави. Але, на відміну від Варшави, ця продукція була переважно російськомовна. Громадян до читання російською не в останню чергу привчав і крутий на розправу царський режим, який будь-яке «хохломанство» розцінював під кутом зору державної зради, прирівнював

до найтяжчих революційних дій і карав винуватців поліційними переслідуваннями, в'язницею, засланням у віддалені російські губернії. Лютувала цензура. У 1894 році київський окремих цензор заборонив друкувати 50 назв книжок. З поданих у 1903 році на розгляд цензури 230 рукописів udało ся видати лише близько 80-ти.

Навіть після Першої російської революції і відміни Емського циркуляру 1876 року ситуація суттєво не поліпшилася. У 1905–1914 роках у Російській імперії легально вийшло понад 40 україномовних періодичних видань². У 1908 році за показчиками тижневика «Книжная летопись», який видавало Головне управління у справах друку в Петербурзі, вийшло 220 українських видань, майже вдвічі більше, ніж у 1906 або 1907 роках. З них 112 (50 %) – книжки з красного письменства, 40 (19 %) – науково-популярні, 29 (13 %) – наукові, публіцистичні і критичні, 13 (6 %) – музичні, 10 (5 %) – інформаційні, решта лубочні. Масову літературу до революції переважно видавало видавництво «Вік». У 1900–1918 роках воно випустило у світ 331 назву книжок накладом 1,7 млн. примірників. Але для такої кількісно значної нації, як українська, це були вкрай малі цифри. Українська революція змінила ситуацію. На 1918 рік зафіксовано випуск 1 526 назв книжок, з них 1 084 українською мовою, 386 – російською, 56 – іншими мовами³.

Чому українці збройно програли у визвольних змаганнях 1917–1921 років? Існує низка причин. Головною вважаємо слабе поширення національної свідомості серед загалу суспільства. А показником її можна вважати кількісні характеристики передплатників національної преси.

Фіни здобули незалежність. І це не виглядає випадковістю, коли взяти до уваги, що вже на 1898 рік лише в Гельсінкі виходило, за підрахунками О. Бочковського⁴ 83 періодичні видання. А загалом у Фінляндії було 168 часописів. Тобто одне видання припадало на 13 тис. мешканців. На рубежі XIX–XX століть фіни мали 20 щоденних газет, 21 газета виходила тричі на тиждень, 32 – двічі на тиждень, стільки ж було тижневиків. Столичні газети мали наклад 12 тис., провінційні – 7–8 тис. примірників.

На Наддніпрянщині перша щоденна газета з'явилася лише 1906 року, і мала вона від 2-х до 3-х тис. передплатників. А підросійських українців було вдсятеро більше, ніж фінів. Може, правий був В'ячеслав Липинський, кажучи у своїх знаменитих «Листах до братів-хліборобів», що насправді 30 млн. наддніпрянців – фікція і ми маємо числити українців якраз за тими 2–3 тисячами передплатників «Ради»⁵. Майже те саме писав на десять років раніше Євген Чикаленко. У 1910 році він занотував у щоденнику: «Свідомих людей у нас мало, у всякім разі, не більше двох тисяч душ, і вони не дисципліновані так, як це бувало в інших націй під час відродження...

Я вже не кажу про ескеків, які вороже ставляться до буржуазної газети»⁶. У 1905–1914 роках в Україні виходило лише 40 україномовних періодичних видань. З них лише до десятка видавалося рік або довше. А більшість були рептильками, які мали по кілька номерів і відразу зникали.

Причиною закриття був банальний брак передплатників. Таким способом, влада тиснула на українських передплатників, жандарми брали їх на олівець, попереджаючи про можливі поліційні утиски. Та подібні проблеми мали й фіни, поляки, прибалтійські та кавказькі народи. Але ті все ж розуміли необхідність підтримки національної преси, бо поки вона існує, є підстави говорити про існування їхніх націй.

Тиражі українських видань були навдивовижу малими. Скажімо, такий журнал, як «Киевская старина», який сьогодні читають з великим інтересом, слушно вважаючись енциклопедією українського життя, де друкувалися не лише історичні дослідження і документи, а й усі класики української літератури, за спогадами С. Єфремова, мав у 1901 році наклад лише 300 примірників⁷. На момент закриття, завдяки збільшенню рубрики публіцистики та красного письменства, він виріс у передплаті до 700 примірників. Такі цифри мали приблизно всі українські журнали. У «Нової громади» 1906 року було тих-таки 400 передплатників⁸. Журнал для російськомовних українців «Украинская жизнь», який у Москві редагували Симон Петлюра та Олександр Саліковський, попри доступну для більшості української інтелігенції російську мову, мав лише 800 передплатників⁹ і балансував усі роки свого існування на межі банкрутства. Тієї української інтелігенції було так мало, що утримувати такий цікавий орган, як «Украинская жизнь», вона була не спроможна. А російська публіка, для якої часопис й створили, до українського питання ставилася із байдужістю й цілковито ігнорувала цей один із найцікавіших передреволюційних українських журналів. «Літературно-науковий вісник» (ЛНВ) мав дещо кращі показники, бо вважався всеукраїнським (підросійським і підавстрійським) виданням. У київський період свого існування він мав близько півтори тисячі «пренумератів», але за рахунок передплатників галичан. Серед наддніпрянців знову ж таки було всього близько 700 передплатників.

База передплатників була такою вузькою, що кілька видань не могли проіснувати поруч, бо їх передплачували ті ж самі люди. І коли Михайло Грушевський переніс до Києва ЛНВ, то мусили припинити своє існування і «Нова громада», і «Киевская старина». Усі ці журнали були дотаційними, і якби не кошти Василя Симиренка, то й «Киевская старина» мусила б закритися ще у 1880-х роках. Щороку останньому доводилося докладати

в бюджет видання до 15 тис. рублів на покриття видатків, незабезпечених передплатою.

Із припиненням після Першої російської революції дії Емського указу 1876 року функцію альтруїстичного жертводавця на українську щоденну пресу перебрав від В. Симиренка Є. Чикаленко. Спершу, до жовтневого маніфесту 1905 року Миколи II про конституцію в Росії, перспектива малювалася райдужною. Діячі українського руху вірили, що всі суспільні проблеми гніздяться в репресивній політиці царату і, коли ця політика зміниться, то українці відразу кинуться передплачувати довгоочікувану українську пресу. І вже відразу новопостала «Громадська думка» матиме 100 тис. передплатників і стане на власні ноги. Але реалії витверезували. У першій половині 1906 року першу українську щоденну газету передплачувало 4 093 особи, але на друге півріччя залишилося лише 1 509 «пренумератів»¹⁰. Більшість передплатили «Громадську думку» тільки на 1–3 місяці, і лише 500 «відчайдухів» оформили передплату на весь рік. Є. Чикаленко впадав у відчай, переконавшись наочно у жалюгідних мобілізаційних здібностях української спільноти. У листі до П. Стебницького від 16 травня 1907 року він писав: «У Вас тільки вирвалася думка, що наша нація – “якась нація недолюдків”, а я вже більше 10 років кажу, що вона нікчемна, що навряд чи вона буде вартнішою за провансальців... Не можна обійтися без передплатника, а його нема! А чим його привабити – не знаю. Мабуть, тільки часом. Треба тягти, тягти, поки стане сили; може, зміняться умовини життя, може, привикнуть до мови... тоді з'явиться і передплатник»¹¹.

Зокрема Є. Чикаленко опинився у патовій ситуації. Він був ініціатором видання, яке не мало жодних шансів вижити за гроші українського суспільства. Газета давала великі дефіцити увесь час свого існування і під першою назвою, і під другою, коли виходила у 1906–1914 роках уже як «Рада». Бюджет газети становив близько 30 тис. рублів на рік. Передплата давала третину суми, а 20 тис. дефіциту хтось мав покривати з власної кишені. І ніби не так багато й вимагалось для бездефіцитності – мати стабільних 3–5 тис. передплатників на рік. Але такої мізерної кількості передплатників не знаходилося на 30-мільйонну націю від Збруча до Зеленого клину на Далекому Сході.

Наддністрянщина в рахунок не йшла. Там була своя щоденна газета «Діло», яка виходила від 1880 року і свої 3 тис. передплатників мала. Газету утримувало західноукраїнське суспільство, хоча це йому коштувало досить недешево. Є. Чикаленко писав у своєму щоденнику, що «Діло» – найдорожча у світі газета, бо передплата коштує 18 гульденів¹². Передплата «Ради»

становила 6 рублів (лише з 1911 року стало 10 руб.), а збільшенню ціни заважало переконання, що газету і так передплачують бідні селяни, а отже, робити її дорожчою ніяк не можна. Не допомогли безпрецедентні преміальні для передплатників – безкоштовне одержання книги Миколи Аркаса «Історія України», яка сама по собі коштувала, в дешевому виконанні, півтора рублі, тобто чверть вартості всієї передплати на «Раду». В пізніші роки такими преміальними стало петербурзьке видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Але на зростання передплати впливу ці акції майже не мали. Є. Чикаленко звертався до галицьких керівників українського руху, щоб організувати передплату на «Раду» через читальні західноукраїнських «Просвіт». Євген Олесницький сподівався на підтримку і збільшення передплати з Галичини на 500 прим., але передплатило наддніпрянську газету в Галичині лише 70 нових осіб та організацій. Є. Чикаленко скрушно констатував, що галицького «Діла» не передплатило б навіть стільки наддніпрянців.

Тим часом такі ж селяни передплачували «Діло» і в Галичині, але їх до цього спонукала пропаганда місцевих греко-католицьких панотців і «Просвіт». Вони мали зразок перед очима в образі польської преси, яку утримувало польське суспільство. Може, тому й успіхи наших західних братів в Українській революції були куди більшими. ЗУНР постала на місцях в один момент проголошення Листопадового зриву, було створено УГА, січове стрілецтво, які воювали з перших днів світової війни як українська збройна формація. Місто і село демонстрували зразки самоорганізації, більшовицький радикалізм не «запудрив мізки» простому селянинові. Галичина не знала анархії та отаманії, міста не стали переважними осередками неукраїнської ідеї, як це сталося в підросійській Україні. Власна національна преса привчила українця-галичанина до громадянського життя, до самоорганізації, до розуміння суспільної цінності національного чинника.

Але Євген Чикаленко проявив свій незламний характер, до кінця був вірним своєму переконанню, що нація, яка не має своєї хоч би однієї щоденної газети, не заслуговує називатися нацією. У листі до П. Стебницького він з цього приводу писав: «Яка ж то нація з нас без щоденної газети? Правду Науменко казав, що скасування закону 1876 року надалі одкриє нашу нікчемність, буде нашим банкрутством»¹³. Він небезпідставно стверджував: якщо селяни привчаться читати російськомовну пресу, українська справа пропала назавжди. Щороку він відрізав шмат свого поля біля села Перешори на Херсонщині і продавав його, аби здобути потрібні 10 тис. на покриття витрат. Ще 10 тис. рублів давав зі своєї кишені В. Смиренко. У 1911 році ніби крига скресла, «Рада»

перевалила у передплаті через магічні три тисячі. Лише на шостий рік свого існування єдина підросійська україномовна щоденна газета стала мати 3 500 передплатників. У лютому 1913 року передплатників у «Ради» було аж 3 264 особи, на 538 осіб більше, ніж на цей період 1912 року¹⁴.

Перший рік видання «Ради» зруйнував стереотип абсолютної демократичної цінності – в сенсі ціннісної переваги бідності над заможністю. Він продемонстрував ту прописну істину, що культура потрібна не так деморалізованій нестатками й злиднями селянській і робітничій масі, як передусім прошарку, що вирвався з матеріальної залежності від щоденного заробляння на кусень хліба. Лише та людина, яка завдяки працелюбності й освіти піднялася над сірою неписьменною масою, цінуватиме свою газету й даватиме на неї свій тяжко зароблений гріш, якщо цей гріш не відривається від потреб прогудування себе і родини.

Проте провід українського національного руху зробив ставку на бідного селянина, догоджаючи його бажанню відібрати землю в заможних верств населення. Є. Чикаленко писав П. Стебницькому: «Ми, рахуючи на селян, на голоту, дешево пустили газету та взяли такий тон, що вооружили проти себе всі заможні верстви, а селянство не виписує, бо неграмотне, а коли й грамотне, то не доросло до національного питання. ... Вона [газета] взяла гострий тон проти бюрократії, панів, попів, а через те адміністрація її видає по селах, карає тих, що її виписують, попи не дозволяють її виписувати дякам та учителям; пани вважають її революційною, отождествляють українство з “гайдамацтвом”, а селяни, т. є. “гайдамаки”, нічого в ній не розуміють...»¹⁵. У 1907–1908 роках Є. Чикаленко, М. Грушевський, В. Леонтович дотримуються думки, що необхідно завойовувати міські буржуазні елементи і що лише від них піде національна свідомість на село. Було вирішено видавати газету «не для народу, а для дрібної інтелігенції: вчителів, фельдшерів, писарів, всіляких офіціалістів, тобто для письменної публіки на селі й у місті»¹⁶.

Проблема з розумінням українського друку була доволі суттєвою, і не лише серед інтелігенції, а й серед селян – самих носіїв цієї мови, не навчених у школах азам письменності. «Великий націоналіст» селянин-бухгалтер, що працював навіть у редакції «Ради» й сам писав фейлетони для неї, не розумів слів: «варто», «варта», «в'язень», «брама». Вважав їх видуманими, бо, мовляв, на Полтавщині, звідки він був родом, так не говорять¹⁷. Що вже казати про далеких від живої мови людей. Поміщик з Полтавської губернії Бобирь-Бохановський, ніби прихильник української літератури, не розумів слів «суспільний» і «рух». Він обурено сперечався з Є. Чикаленком з приводу мови газети «Громадська думка»: «Ну, хіба це

по-нашому? Це по-хорватськи або по-словацьки, тільки не по-нашому. Ну прочитайте самі хоч оцю передову статтю: “Суспільний рух з протягом часу набрав такої сили...” і т. д. Ну хто розбере цю фразу? Що таке „суспільний”, що таке „рух”?». Після пояснень Євгена Чекаленка він заявив: «От і треба було так і сказати: “С течением времени наше движение приняло такие формы и размеры...”»¹⁸.

Несприйняття заможними верствами населення тогочасного українського правопису було перед революцією рідко досить поширеною. Поміщик із селян Іван Данилович Яневський, зятем якого був відомий хормейстер П. Демущкий, організатор знаменитого Охматівського народного хору, бривдився українською літературною мовою, вважав її каліченням народної мови, мови Шевченка – Котляревського. Хотів, щоб саме такою мовою писалася газета. Якщо не вистачає своїх слів, вважав він, треба брати готові російські слова. Такі люди були російськими патріотами, не сприймали культурної окремішності, боялися бути політичними українцями. З іншого боку, політична несвідомість не заважала тому, що родинна мова в сім’ї Яневських була українська. Усі четверо синів його, що закінчили університет, говорили з батьком українською. І сам Іван Данилович вимагав від синів звертатися до нього рідною мовою. Але української свідомості не було як у старого батька, так і в його синів. Вони не цікавилися, писав Є. Чикаленко, ні літературою, ні сучасною пресою українською, ні питаннями національного відродження.

Священик села Кононівка отець Максим розповідав, як його навчив читати по-українському п’ятнадцятирічний хлопець. Бо сам він не зміг правильно прочитати український текст і подумав теж, що це по-болгарському чи по-словацьки написано. Замолоду піп читав «Кобзар» і все там розумів. Але «Рада» повикидала -ы-, й читати стало йому важко¹⁹.

У листі до П. Стебницького Є. Чикаленко скаржився, що «трудящі маси», для яких задумувалася «Рада», її майже не читають, «кажуть, що вона печатається не такою мовою, “як у нас в селі балакають”, що їм російську газету легше читати». Проблема була в тому, що до всього треба звикнути. А отже, потрібний був час на таке звикання. Через те що мова газети була для широкого читача незвичною, вона не здобула постійно читаючої публіки, а отже, майже не збільшувалася кількість її передплатників. «Нема таких геніїв слова, – писав Є. Чикаленко П. Стебницькому, – які б захопили читача, яким він простив би сю мову. Нашу газету ведуть середні люде, а через те й газетка сіренька. Се нормально в часи, коли вже мова в газеті не звертає на себе увагу, коли читач вимагає тільки свіжих вістей, а

нам треба давати і свіжі вісті та ще на такій мові, щоб вона була зрозуміла, рідна, не різала вухо. А тим часом “рідною мовою” можна тільки писати белетристику та й то з народного життя, а газетна мова ширша, вона наближається до наукової, а ця мова для публіки чужа, а не “рідна”»²⁰.

Подібні проблеми з розумінням друкованого слова українцями мав і Михайло Грушевський зі своїм «Літературно-науковим вісником». Наддніпрянець С. Яневський скаржився у листі до М. Грушевського на незрозумілі у виданні «галицькі» слова. Проте уявні галицизми, полонізми і москалізми у більшості випадків сьогодні є літературною нормою. Приміром, дивоглядно для С. Яневського звучали такі, сьогодні однозначно літературні слова, як «рух», «заперечувати», «відчув», «вимогти», «проголошення», «суспільність», «попередні», «очевидно», «настрій», «сучасний», «тимчасовий», «умисно», «недбалство», «збіг», «вир», «крок», «слухний», «мешканці» та ін. Дописувач до головного редактора «ЛНВ» радив М. Грушевському поїхати у своє село і послухати, як там селяни говорять²¹.

«Рада» робила велику націоналізуючу справу. Є. Чикаленко згадував, як у Полтаві Володимир Короленко здивовано відзначив, що звичайні наглядачі місцевих шкіл між собою говорять літературною українською мовою, а не російською. І вони пояснили, що стали так спілкуватися під впливом «Ради»²². Це переконало російського письменника, що українська справа – не вигадка інтелігентів, яким нема чим займатися, а глибоке народне прагнення. У ресторані київського готелю «Континенталь» на запитання російського поміщика до офіціанта, якої той національності, останній відповів, що він українець. І такого переконання він набув, читаючи газету «Рада».

Ситуація з виходом «Ради» підтвердила ще одну аксіому – національна газета може існувати лише у респектабельному суспільстві, де шануються консервативні традиційні цінності, де існує заможний середній клас, де в повазі еволюційний розвиток суспільства, а не революційна істерія, заклики до «грабіжки», «шариковщини», «експропріації експропріаторів». Воля натовпу і демагогів-горлопанів не може бути понад права статечного посільства, яке ґрунтується на повазі до приватної власності на землю, на здоровому індивідуалізмі, що й творить громадянське суспільство з порядних людей-«продуцентів», котрі в ньому задають тон, а не плебеї-безбатченки з облудними гаслами рівності у бідності. Такого суспільства Україна наддніпрянська не мала. Вона його могла збудувати, але не встигла.

Березнева революція 1917 року вивільнила приспані національні сили. У Києві протягом березня – квітня виникає аж три щоденні газети

трьох найбільших політичних сил: соціалістів-федералістів (колишніх центристів-тупівців) «Нова Рада», еседеків – «Робітничая газета» та есерів – «Народная воля». Сукупний тираж цих газет доходив до 25 тис., що вже давало право казати про масовість українського національного руху. Але для справжнього оптимізму було ще далеко. Чорносотенний, монархічний і «єдинонеділимський» «Киевлянин» мав передплату, яка дорівнювала тиражу всіх щоденних українських газет Києва. А ліберальні російські газети типу «Киевская мысль» мали наклад, що також був на рівні «Киевлянина». Тобто російськокультурні громадяни міста мали величезну чисельну перевагу, а у своїх національних почуваннях вони були російськими патріотами.

Але чи варто нам сьогодні кидати каміння в тих українців, що створили сто років тому «Раду»?.. Читаючи ту газету, яку так багато критикував Є. Чикаленко за брак журналістського таланту, примітивність трактування важливих суспільних проблем, відсутність талановитої сатири тощо, відразу спадає на думку порівняння з нинішньою нашою пресою. І, треба сказати, порівняння не на користь останньої. Однак ми не маємо сьогодні загальноукраїнського видання рівня «Ради». Та й взагалі, чи є в Україні якийсь авторитетний щоденний друкований орган? Хіба газета «День»... Але то теж газета передусім для інтелігенції. Та й рівень трактування проблем не завжди нас може задовольняти. Навіть помаранчева влада за п'ять років перебування у владі не спромоглася на заснування такої газети, яку міг створити один ентузіаст – Є. Чикаленко. Згадуючи нашу пресу сторічної давнини, доходиш невтішного висновку: віз і нині там. Ми й досі наступаємо на старі граблі. То чи варто дивуватися, що ми такі «дурні і бідні»?..

* * *

І сьогодні по двадцяти роках незалежності ми так само залишаємося перед загрозою втрати нашої національної ідентичності. Така втрата всіляко стимулюється нашим північно-східним сусідом, його відповідними структурами, які дбають про нове залучення українських земель до нової-старої Російської імперії. Таке може стати можливим, коли до мінімуму скоротити вплив на українське суспільство національної книжки та періодичного видання. Які нам бачаться кроки, щоб запобігти цьому? Не претендуючи на всеохопність, пропонуємо такі заходи:

1. Домогтися громадським тиском від кожної партії, яка претендує на належність до національно-демократичного табору, занесення у свою програму окремого рядка про підтримку української книги і книговидання.

2. Вимагати від усіх політичних і громадських сил домогтися зняття всіх податків з української книги, а також розроблення спеціальних пільг видавцям саме україномовної продукції.

3. Домогтися відновлення за державний кошт усеукраїнського книго-розповсюдження; виділення коштів на закупівлю книжок і журналів до мережі міських, сільських, районних та шкільних бібліотек.

4. Обміркувати можливість фінансування української книжки за рахунок російськомовної продукції, яка видається або розповсюджується в Україні.

5. Зобов'язати всі іноземні періодичні видання в Україні виходити передусім українською мовою.

6. Спонукаати через ЗМІ, цілеспрямовану культурну політику уряду кожного громадянина до підтримки саме української книжки, газети чи журналу.

7. Припинити практику закриття українських книгарень. Визначити ті крамниці, які під жодним приводом не можуть бути закриті чи пере-профільовані.

8. Упроваджувати у свідомість кожного мешканця України та урядовця думки, що українська книга – це частка національного інформаційного простору, який має захищатися на державному рівні. Захист української книги – завдання стратегічної безпеки держави.

Примітки:

¹ С. Єфремов згадував, що первісний наклад у 1200 примірників довелося збільшити аж до 1600. Єфремов С. Про дні минулі // Молода нація. – 2003. – № 3 (28). – С. 204–205.

² Березовський О. М. Українські політичні партії Російської імперії початку ХХ ст. у дореволюційній публіцистичній літературі // Гілея. – 2009. – № 26. – С. 157–166.

³ Ісаєвич Я. Українське книговидання ХІХ— ХХ століть // Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 395–419.

⁴ Фінляндія та фінляндське питання. – Відень, 1916. – С. 33.

⁵ Литинський В. Листи до братів-хліборобів. – Вид. 2-ге. – Нью-Йорк, 1954. – С. 6.

⁶ Чикаленко Є. Щоденник. – К., 2004. – Т. 1 (1907–1917). – С. 119.

⁷ Єфремов С. Про дні минулі // Молода нація. – 2004. – № 1 (30). – С. 192.

⁸ Чикаленко Є. Спогади. 1861–1907. – Нью-Йорк, 1955. – С. 469.

⁹ Чикаленко Є. Щоденник. – Т. 1. – С. 237.

¹⁰ Чикаленко Є. Спогади. – С. 466.

¹¹ Євген Чикаленко – Петро Стебницький. Листування 1901–1922 рр. – Київ, 2008. – С. 52.

¹² Чикаленко Є. Щоденник. – Т. 1. – С. 109.

¹³ Євген Чикаленко – Петро Стебницький. Листування... – С. 131.

¹⁴ Чикаленко Є. Щоденник. – Т. 1. – С. 260.

¹⁵ Євген Чикаленко – Петро Стебницький. Листування... – С. 88–89.

¹⁶ Там само. – С. 93.

¹⁷ Чикаленко Є. Спогади. – С. 467–468.

¹⁸ Там само. – С. 467.

¹⁹ Чикаленко Є. Щоденник. – Т. 1. – С. 44–45.

²⁰ Євген Чикаленко – Петро Стебницький. Листування... – С. 48.

²¹ Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 308. – Арк. 75–76.

²² Чикаленко Є. Щоденник. – Т. 1. – С. 221.

РЕЗОЛЮЦІЯ

II семінару «Українофобія як явище та політтехнологія»

(Львів, 14 вересня 2012 року)

УКРАЇНОФОБІЯ ТА УКРАЇНСЬКЕ КНИГОВИДАННЯ

Українська книга – це частина національного інформаційного простору, невід’ємний елемент стратегічної безпеки держави. Книга – наріжний камінь культури, важлива складова підмурівку, на якому зводиться будівля держави. Немає книги – немає культури – немає держави. Відтак, розвиток української книги має стати пріоритетним у програмі державного розвитку України.

Пропихання неконституційного закону «Про засади державної мовної політики» та наступ російських неонацистських сил пагубно впливає на українську культуру, в тому числі – й на українське книговидання. Ми, учасники круглого столу «Українофобія та українське книговидання», який відбувся в рамках XIX форуму книговидавців у Львові 14 вересня 2012 року, вважаємо за необхідне:

- 1) зняти всі податки з української книги і надавати пільги її видавцям (за прикладом Росії та низки інших країн);
- 2) відновити діяльність книгорозповсюдження українських видань; внести в держбюджет статтю про державну закупівлю книг, журналів і газет;
- 3) розробити державну програму меценатства українського книговидання;
- 4) зобов’язати всі іноземні періодичні видання виходити в Україні українськомовною версією;
- 5) відновити мережу українських книгарень і захистити їх діяльність;
- 6) розробити програму підтримки видання української наукової та енциклопедичної літератури;
- 7) зобов’язати кожну партію, яка декларує національно-демократичний вибір, у своїй програмі мати окремий пункт про підтримку української книжки і книговидання;
- 8) утверджувати авторитет української книжки за кордоном, підтримувати перекладацькі проекти;
- 9) закликати громадян купувати українську книжку, підтримати її фінансово;
- 10) провести слухання в Верховній Раді України про стан і перспективи українського книговидання.

ПОДІЇ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У 30-х роках серед європейських країн, які виявляли особливий інтерес до українського питання, були Польща, Угорщина та Німеччина. Угорський уряд наполегливо добивався перегляду версальської системи договорів та відновлення Угорщини в передвоєнних кордонах, насамперед за повернення до її лона Закарпаття. А реалізувати свої плани він намагався за допомогою Польщі та Німеччини, виступаючи за спільний польсько-угорський кордон.

У політиці Німеччини щодо українського питання належить виділити два аспекти. З одного боку, у стратегічній концепції фашистського рейху про забезпечення життєвого простору німецькому народові всі слов'янські народи, в тому числі й український, як представники нижчої раси, були задалегідь приречені на поневолення. З іншого боку, Німеччина, як одна з головних ініціаторів ліквідації версальської системи договорів, була зацікавлена в тому, щоб залучити до цього процесу якнайбільше держав і народів, обділених тією системою і загалом невдоволених своїм міжнародно-правовим статусом. Саме у зв'язку з цим і тільки в цьому контексті в урядових колах Німеччини розробляли програму використання української карти як один із важливих засобів реалізації геополітичних планів німецьких реваншистів. Відомо, що питання, пов'язані з цією стороною зовнішньополітичної діяльності Третього рейху, розглядало переважно відомство Розенберга.

Своєю чергою Польща та Румунія, до складу яких входили відповідно Західна Україна та Північна Буковина і придунайські землі, побоювалися, що, внаслідок перегляду версальської системи договорів, вони можуть втратити українські землі і тому теж виношували плани не тільки збереження статус-кво, але й, за сприятливих для них обставин, розширити свою територію за рахунок України.

Загалом, у міру загострення міжнародних відносин у Європі та зростання реваншистських сил, різко активізувалася значущість української проблеми у зовнішній політиці європейських держав, особливо Німеччини. Держави Центрально-Західної Європи, насамперед Англія та Франція, використовували українську карту, головню як засіб спрямувати агресію Німеччини на Схід, спровокувати нацистсько-радянський конфлікт і цим уникнути зіткнення як з Німеччиною, так і з Радянським

Союзом. Фашистські політики досить швидко збагнули, що розігрування української карти відкриває непогані перспективи – маніпулювати громадською думкою, нацьковувати країни Центральної та Східної Європи одну проти одної й серед зчиненого політичного та дипломатичного галасу успішно реалізувати власні локальні і стратегічні наміри. Це керівники Німеччини блискуче продемонстрували в 1938–1939 роках під час розчленування та окупації Чехо-Словаччини: важлива роль тоді відводилась і карпатоукраїнському питанню.

Отже події кінця 1938 – початку 1939 років засвідчили ключове значення України в зовнішньополітичних планах не тільки Німеччини, а й інших країн Центральної та Західної Європи, зокрема Польщі, Румунії та Угорщини, а також Англії та Франції, а від початку 1939 року – і Радянського Союзу. Вони ще раз підтвердили незаперечність висновку, що без розв'язання українського національного питання та створення незалежної соборної України важко сподіватися на стабільні міжнародні взаємини країн Центральної, Західної та Східної Європи, досягти тривкого миру в цьому регіоні.

Українське питання керівники Німеччини використали вже на початковому етапі європейської кризи, у процесі готування мюнхенської угоди. Висуваючи щодо Чехо-Словаччини територіальні претензії під демагогічними гаслами захисту «пригніченої» німецької національної меншини в Судетах, Адольф Гітлер та його уряд долучили до цих домагань також свою «турботу» про долю угорського та українського населення в чеській державі. Відомо, що в Мюнхені західні держави пішли на поступки німецьким реваншистам, погодившись на відторгнення Судетів від Чехо-Словаччини, що поклато початок не тільки розчленуванню, а й остаточній ліквідації цієї демократичної держави в центрі Європи. Для Закарпаття наслідки мюнхенської угоди обернулися, з одного боку, одержанням 8 жовтня 1938 року автономії, а з іншого – ухвалою учасників віденського арбітражу, Німеччини та Італії, від 2 листопада 1938 року, згідно з якою 12,1 % території (на ній мешкало 23,3 % населення), в тому числі головні міста краю (Ужгород, Мукачеве та Берегове), було передано Угорщині.

Від часу проголошення автономії Закарпаття, після того як Уряд Карпатської України очолив Августин Волошин – відомий громадсько-політичний і церковний діяч, – розпочався другий, найважливіший етап використання української карти керівниками Німеччини та інших держав Європи. Великий резонанс серед населення Західної України та Північної Буковини, а також української діаспори, викликаний становленням державності в Карпатській Україні, засвідчив рішучу готовість

українства змагатися за державну незалежність. Також певні кола західно-європейських держав, зокрема відомство Розенберґа в Німеччині, розгорнули широку пропагандистську кампанію навколо карпатоукраїнської держави, пробуючи здобути з того користь для досягнення своїх зовнішньополітичних локальних чи стратегічних намірів. З'ясувалося, що факт появи автономної Карпатської України, а надто пов'язані з цим перспективи подальшого розвитку українського питання, зокрема можливість відновлення соборної України, стали чутливим збудником вияву суперечливих, антагоністичних інтересів держав сходу, центру і заходу Європи щодо української проблеми.

Отже, Карпатська Україна була ніби лакмусовим папером, який чітко засвідчив ключову роль нерозв'язаної української проблеми в політиці європейських держав напередодні Другої світової війни. Керівники Німеччини поступово зміркували, що для них українська карта є своєрідним «золотим яечком», вміле маніпулювання яким може дати винятково вигідні дивіденди. Саме тому в Німеччині, як на державно-урядовому рівні, так і в пресі, підтримали розголос щодо карпатоукраїнської держави та її можливого перетворення на ядро для відновлення соборної України. Рівночасно в урядових колах Третього рейху конкретніше визначали роль українського питання в остаточному розчленуванні Чехо-Словаччини та підпорядкуванні своєму впливові Угорщини, Польщі та Румунії, інтереси яких безпосередньо зачіпало існування карпатоукраїнської держави, а також настирливо зондували можливу роль української проблеми в контексті перспективи взаємин Німеччини з країнами Заходу та Радянським Союзом, зокрема, у справі підготовки і розв'язання Другої світової війни.

Як згадувалося вище, ухвалою віденських арбітрів було санкціоновано окупацію Угорщиною великої частини Закарпаття. Однак надто нетерплячі угорські реваншисти намагалися вже у процесі реалізації ухвал віденського арбітражу окупувати всю територію Карпатської України і цим встановити спільний польсько-угорський кордон. Німеччина негайно відреагувала рішучою незгодою, що, врешті, дало підстави багатьом політикам говорити, начебто Гітлер серйозно захопився ідеєю соборної України. Ці акції, зазначалося у звіті посла СРСР в Німеччині, породили серію чуток про нові агресивні плани Берліна на Сході. Йшлося про те, що буде тиск на Румунію, про дальшу фашизацію Угорщини, про плани створення «незалежної» України з карпатської частини з приєднанням частин Польщі і Румунії та подальшу експансію в напрямі до СРСР. Чутки про Україну найжвавіше ширилися з французького боку¹. Насправді ж ситуація була значно складнішою. Річ у тім, що гітлерівське керівництво

на тому етапі ще не виробило остаточних висновків, як найкраще і вигідніше використати українську проблему, яка раптом набула гучного міжнародного розголосу, у своїх власних інтересах, насамперед щодо розв'язання широкомасштабної європейської війни, уникнувши при цьому головного – боротьби на два фронти.

За підтвердження цього може правити меморандум директора політичного департаменту про можливі варіанти розв'язання карпатоукраїнської проблеми, складений на замовлення А. Гітлера ще 7 жовтня 1938 року, та коментар фюрера до нього. Ось кілька міркувань з цього приводу директора політичного департаменту. «Незалежна карпатоукраїнська держава без підтримки ззовні зараз маложиттєздатна. Проте її виникнення принесло б ту користь, що тут у майбутньому було б створене ядро для великої України. Багато мільйонів українців у Польщі, Радянському Союзі і Румунії одержали б батьківщину і стали б, таким чином, національними меншинами. В кожному разі треба вимагати автономії для Карпатської України під гаслом самовизначення і з цього погляду ледве чи можуть бути різні думки». В меморандумі рішуче відкидали припущення про доцільність орієнтації автономії Карпатської України на Угорщину, тому що таке розв'язання відповідало б інтересам Угорщини і Польщі, сприяло б створенню спільного польсько-угорського кордону, який за нових умов, на думку головного командування вермахту, був небажаним для Німеччини. Залишалося тільки одне – орієнтація автономної Карпатської України на Словаччину або Чехо-Словаччину. «Тепер, – йшлося в меморандумі, – це найбільш природне рішення. Воно залишає відкритими інші можливості в майбутньому, і цього теж можна досягти під гаслом самовизначення».

Як зазначалося в телефонограмі Гітлера до міністерства закордонних справ від 8 жовтня, фюрер у головному погодився з міркуваннями директора політичного департаменту і водночас вважав, що «найкраще буде, коли Німеччина якнайменше втручатиметься в це питання. Нам найбільше відповідала б автономна Русинська область з орієнтацією на Прагу, що, звичайно, було б тимчасовою розв'язкою до часу остаточного відокремлення. Фюрер не вважає, що Угорщина в змозі розв'язати це питання. Покинута на саму себе, ця справа піде вірним шляхом»².

Намагаючись продемонструвати вдавану «незацікавленість» карпатоукраїнським питанням, А. Гітлер насправді робив все для того, щоб інші держави, тією чи іншою мірою заангажовані в українській проблемі, якнайвідвертіше розкрили свої позиції та наміри, з тим, щоб чіткіше визначити власну лінію поведінки. І треба сказати, що ці держави не забарилися з виявленням себе. Вище вже йшлося про поведінку Угорщини. Таку саму

нетерплячість показала й Польща, яка була надзвичайно стривожена, і небезпідставно, загрозою поширення подій із Закарпаття на Західну Україну, а головне – можливою перспективою створення під орудою Німеччини великої України, в тому числі за рахунок окупованих нею українських земель. Аналогічні побоювання охопили й керівників Румунії – як кажуть, на злодієві почала шапка горіти.

Стосовно цих держав Німеччина якийсь час дотримувалася тактики створення для них на ґрунті української проблеми стану постійної невизначеності, що давало їй можливість робити їх слухняними, ладними йти на будь-які поступки Третьому рейхові заради знищення українського сепаратизму. В циркулярі державного секретаріату уряду Німеччини від 10 жовтня 1938 року зазначалося: «Ми виявляємо стриманість у карпатоукраїнському питанні. Ми не підтримуємо спільного угорсько-польського кордону, хоч зовні ми не виголошуємо антиугорських чи антипольських гасел»³.

Ще відвертіше підступність німецької політики в карпатоукраїнському питанні була продемонстрована під час переговорів А. Гітлера з королем Румунії Каролом II 24–26 листопада 1938 року в Берліні. «Як він сказав мені перед переговорами, – занотовано в доповненні Йоахіма фон Ріббентропа до протоколу німецько-румунських переговорів, – фюрер навмисне залишив відкритим перед румунським королем питання нашого майбутнього ставлення до карпатоукраїнської проблеми. Хоч ми зараз стримали Угорщину від окупації (Закарпаття. – Ю. С.), все ж фюрер додержується думки, на яку я дуже вважаю, що ми не повинні брати на себе перед румунами ризикованого зобов'язання проти окупації цієї території Угорщиною. Основна ідея нашої політики щодо Угорщини і Румунії тепер повинна полягати в тому, щоб у цьому регіоні зіткнутися обидві ці країни і влаштувати справи на користь Німеччини залежно від того, як розгорнуться події»⁴.

Такою ж підступною в контексті українського питання загалом та карпато-українського зокрема, була і політика Німеччини стосовно Польщі. У рефераті міністерства закордонних справ Польщі «Українська проблема в Німеччині», підготованому в грудні 1938 року, відзначалося, що «зацікавленість українською проблемою» в Німеччині «однаковою мірою стосується як УРСР, так і Східної Малопольщі» і, що німецька політика в українському питанні спрямована як проти СРСР, так і Польщі⁵. У повідомленні польського телеграфного агенства від 22 лютого 1939 року стверджувалося, що новим моментом у зовнішній політиці Німеччини є спроба «здобути для неї Схід і то польський Схід. Поняття східні кордони, – відзначалося далі у повідомленні, – теж змінилося в німецькій пропаганді.

Сьогодні націонал-соціалістична пропаганда поширила поняття німецького Сходу на Львів, Луцьк...», тобто на західноукраїнські землі⁶.

Розуміючи, що доля Карпатської України цілком перебувала в руках Німеччини, польський уряд активізував переговори з керівництвом Третього райху. Він намагався переконати Берлін, що ліквідація Карпатської України і встановлення спільного польсько-угорського кордону сприятимуть зміцненню антикомінтернівського блоку держав та створить кращі умови для організації військового походу проти Радянського Союзу, зокрема за допомогою Польщі і Угорщини. «Питання про Карпатську Україну, – заявив від імені Юзефа Бека віце-директор політичного департаменту міністерства закордонних справ Польщі Т. Кобилянський речнику німецького посольства у Варшаві Р. фон Шелія, – має для нас вирішальне значення. Ви бачите, який неспокій викликало це питання в наших українських воєводствах. Ми придушували і будемо придушувати цей неспокій. Не робіть для нас неможливим проведення нашої політики. Якщо Карпатська Русь увійде до Угорщини, то Польща буде згідна згодом виступити на боці Німеччини в поході на Радянську Україну. Якщо ж Карпатська Русь залишиться вогнищем неспокою, то такий виступ ви зробите для нас неможливим»⁷.

Стосовно Польщі Карпатська Україна була використана з метою примусити польський уряд піти на певні політичні поступки, зокрема погодитися на передачу третьому рейхові Гданська і «коридору». 24 жовтня під час зустрічі в Берліні польського посла Ю. Липського з Й. Ріббентропом останній заявив, що «коли б польський уряд погодився з німецькою концепцією відносно Данцига і автомобільної дороги (через польську частину Померанії. – Ю. С.) питання про Прикарпатську Русь могло бути вирішене відповідно до позицій у цьому питанні Польщі»⁸.

На початку 1939 року Гітлер дійшов остаточного висновку, що час нападу на Радянський Союз ще не нарів і тому головний удар варто спрямувати на остаточне розчленування Чехо-Словаччини та окупацію інших країн Центральної Європи, в першу чергу Польщі. У процесі реалізації анексійної акції стосовно Чехо-Словаччини Німеччина дотримувалась тактики заспокоєння Польщі. 28 грудня 1938 року у «Директивах для переговорів Ріббентропа з Беком» вказувалося, що в цей момент Німеччина не виявлятиме зацікавлення щодо постановки питання про Данціг та «коридор». У директивах також зазначалося: «побоювання Польщі, що Німеччина має намір перетворити Прикарпатську Русь в зародок великоукраїнської держави позбавлені підстав», що «Німеччина вже дала відповідні вказівки, щоб не викликати подібні враження»⁹.

Саме в такому дусі і велися переговори А. Гітлера та Й. Ріббентропа з Ю. Беком. 5 січня 1939 року Гітлер запевнив польського міністра закордонних справ Ю. Бека, що «за всіх обставин Німеччина буде зацікавлена у збереженні сильної національної Польщі». Він також додав, що галаслива пропаганда з приводу якихось намірів Німеччини щодо України не відповідає дійсності і тому «Польща жодною мірою не повинна побоюватися Німеччини». Ще відвертішою була розмова про позицію Німеччини та Польщі щодо створення соборної України 26 січня 1939 року під час зустрічі Ю. Бека з Й. Ріббентропом. Останній, як записано у протоколі переговорів, виклав «негативну позицію фюрера у питанні великої України», виявив розуміння занепокоєності польського уряду наростанням українського руху в Польщі у зв'язку з подіями в Карпатській Україні та заявив, що Німеччина «не мала жодних справ з польськими українцями». Він також запевнив свого польського колегу в можливості поладження цих проблем за умов, «якщо ми в українському питанні будемо тісно співробітничати один з одним. Я можу собі уявити, – заявив Й. Ріббентроп, – що в ході спільного доброзичливого урегулювання всіх проблем між Польщею і нами ми будемо виходити з того, щоб розглядати українське питання як привілей Польщі та в усіх відношеннях підтримувати Польщу і під час обговорення цієї справи»¹⁰.

Керівники Польщі погоджувалися з планом спільного походу на СРСР. «Бек не приховував, – писав Й. Ріббентроп, – що Польща претендує на Радянську Україну і на вихід до Чорного моря»¹¹, що думки про «київський похід», без сумніву живі й сьогодні¹². До речі, Ю. Бек намагався переконати А. Гітлера та Й. Ріббентропа в тому, що населення Карпатської, як і Західної України, – «русини», «не має нічого спільного з населенням власне України», що «Україна» – «це польське слово і означає східні прикордонні землі Польщі ... розташовані на Схід від її території вздовж Дніпра»¹³. Цим Ю. Бек силкувався обґрунтувати недоцільність зв'язувати плани «визволення» України та спільного походу Німеччини і Польщі на Радянський Союз з проблемою західноукраїнських земель. Польський уряд хотів спрямувати напад Німеччини на Радянський Союз не через територію Польщі, а через Румунію або Прибалтійські країни та Фінляндію з тим, щоб не тільки уберегти західноукраїнські землі від зазіхань Німеччини, а й забезпечити домінуюче становище і вплив Польщі на Радянській Україні після її окупації.

Січневі переговори з А. Гітлером і Й. Ріббентропом створили в польського уряду ілюзію ніби Німеччина відмовилася від реалізації своєї східної політики за рахунок інтересів Польщі. Перебуваючи у цілком невиправданій ейфорії від демагогічних і фальшивих запевнень

А. Гітлера і Й. Ріббентропа про єдність поглядів обох держав щодо розв'язання проблеми великої України, польське міністерство закордонних справ продемонструвало наївну необізнаність з реальною міжнародною ситуацією в Центральній-Східній Європі та наростаючою загрозою втрати Польщею державної незалежності напередодні Другої світової війни. Воно, зокрема, стверджувало, ніби німецький уряд «не заангажований східною політикою, насамперед українською», що «будь-які ширші дії в українській справі не мають шансів розв'язання без участі Польщі, а тим більше всупереч її позиції». А стосовно оцінки позиції Радянського Союзу, міністерство було впевнене, що, з уваги на рішучу «боротьбу з українським націоналізмом, радянський уряд завжди з підозрою ставиться до будь-яких українських починань», і тому Польща не матиме жодних прикостей, якщо обставини «змусять нас до гострого політичного курсу чи навіть енергійних виступів проти української акції на території Речі Посполитої або навіть у Підкарпатській Русі»¹⁴.

Що ж до поведінки провідних країн Західної Європи, то події в Карпатській Україні дозволили керівникам Третього рейху зробити для себе фундаментальний висновок: ці держави цілком готові примиритися з перспективою німецької експансії на Схід, зокрема під прикриттям розв'язання української проблеми, і цим уникнути боротьби на два фронти. Що більше, широкий міжнародний резонанс навколо проблеми України у зв'язку з подіями в Закарпатті викликав серйозне занепокоєння і в Радянському Союзі. 11 січня 1939 року міністр закордонних справ Радянського Союзу М. Литвінов у листі радянському послу у Франції Я. Сурісу писав: «Якщо Карпато-Україна потрапить під німецький вплив, то у німців буде можливість завдати удару Радянському Союзу через румунську територію». Керівники Німеччини скористалися занепокоєністю Радянського Союзу ситуацією навколо закарпато-українського питання для зближення з Москвою. У січні А. Гітлер наказав міністру закордонних справ Й. Ріббентропу: «Необхідно інсценувати у німецько-радянських відносинах новий рапальський етап. З Москвою потрібно проводити певний час політику рівноваги та економічної співпраці»¹⁵.

На підставі цього А. Гітлер дійшов ще одного, не менш важливого, висновку, а саме: радянське керівництво своєю чергою теж може заплушити очі на німецьку експансію на Захід, за умови приглушення української проблеми. В кожному разі, вже на зламі 1938–1939 років Німеччина схилилася до думки про доцільність спрямувати головний удар проти країн Центральної Європи, у здійсненні якого, як відомо, не другорядна роль відводилася Радянському Союзові.

Власне кажучи, в контексті цих концептуальних, стратегічних висновків гітлерівського керівництва, і вирішувалася подальша доля Карпатської України й українська проблема загалом напередодні та на початковому етапі Другої світової війни.

Відомо, що у перші місяці 1939 року А. Гітлер узявся до безпосередньої реалізації плану остаточної ліквідації чеської держави. Карпатській Україні в цьому процесі відводилася двояка роль. З одного боку, вона, як і Словаччина, повинна була відіграти роль збудника національно-політичного неспокою й у такий спосіб спричинити і виправдати втручання Німеччини в справі Чехо-Словаччини для «наведення там порядку», а з іншого – мала стати винагородою Угорщині за її згоду приєднатися до гурту країн фашистської коаліції. Як відомо, Угорщина ввійшла до блоку цих держав 13 січня 1939 року, а вже 16 січня А. Гітлер пообіцяв угорському міністрові закордонних справ І. Чакі, що в березні з чехо-словацьким питанням буде покінчено і територіальні домагання Угорщини можна буде задовольнити. Водночас німецький уряд далі офіційно заявляв, нібито він не допустить зміни угорсько-чехо-словацьких кордонів, визначених віденським арбітражем, і запевняв керівників Карпатської України у своїй підтримці їх прагнення національного самовизначення.

Але саме в лютому–березні гітлерівська адміністрація на ґрунті між-національних відносин провокувала конфлікти в Словаччині та Закарпатті і цим прискорювала зовнішню інтервенцію. У зв'язку з цим А. Гітлер фактично примушував керівників Словаччини і Карпатської України заявляти про свій остаточний вихід з чехо-словацької федерації. 12 лютого 1939 року під час переговорів у Берліні з словацькою урядовою делегацією А. Гітлер вимагав якнайскоріше організувати повстання для виходу з федерації¹⁶. Тому обстановка в Чехословаччині з кожним днем загострювалася. 11 березня чільний представник головного командування вермахту В. Кейтель повідомляв міністерство закордонних справ Німеччини, що з військового погляду назріли всі умови для висунення ультиматуму чехо-словацькому урядові¹⁷. Того ж дня угорському посланцю в Берліні була передана нота, в якій говорилося, що «німецький уряд, виходячи з припущення, що на території Карпатської України матимуть місце певні акції», дає санкцію Угорщині на окупацію Закарпаття¹⁸.

Під час зустрічі 13 березня 1939 року зі словацькою урядовою делегацією А. Гітлер заявив Й. Тісо: «Якщо Ви не проголосите свою незалежність від Праги, – ми залишимо Вас на ласку Угорщини» і додав, що угорські війська уже просуваються до словацького кордону. Й. Тісо одразу ж надіслав телеграму в Братиславу з вимогою негайно скликати сейм, який

14 березня проголосив незалежність Словаччини. 15 березня державну незалежність проголосив і сейм Карпатської України. Але вже увечері 15 березня німецькі війська розпочали наступ на Чехо-Словаччину, а одночасно Угорщина почала остаточну окупацію Закарпаття¹⁹.

Карпатська Україна мужньо захищала свою свободу. У запеклих боях полягли сотні закарпатців, галичан, молодь інших регіонів та діаспори, засвідчивши цим соборну готовність українського народу здобути національну свободу та державну незалежність. На жаль, сили були явно не рівними і тому трагічний фінал був неминучим.

Здавалося, що після такого віроломства, яке вчинила Німеччина щодо Карпатської України, вона якийсь час не наважуватиметься використувати українську карту у своїй міжнародно-політичній грі. Так ні ж. На початку березня 1939 року, тобто ще перед остаточною окупацією Чехо-Словаччини, а разом з нею і Карпатської України, керівники німецького міністерства закордонних справ радили Гітлерові зберегти Карпатську Україну як важливий чинник реалізації «німецьких планів на Сході». За свідченням радника міністерства закордонних справ Німеччини П. Клейста, «на Гітлера ці аргументи не справили враження». Фюрер підкреслив, що він, по-перше, ніколи, в жодний спосіб «не заангажувався в українські справи», бо коли б він «зв'язався з українцями та їх політичними планами, то у Відні не було б схвалено третейську постанову, яка зробила Карпатську Україну нежиттєздатною». По-друге, фюрер висловив упевненість, що українські політики знову приєднаються до Німеччини, бо «за будь-яких обставин вони залежать від німецької допомоги». Вагомість цих слів П. Клейст підтвердив тим, що «до пам'ятної записки для А. Гітлера я подав як доповнення мапу з українського атласу, на якій була окрема майбутня імперія Великої України. А. Гітлер, як повідомив мене Й. Ріббентроп, відклав цю мапу набік зі словами: “Це все поки що мрія”. Якщо він говорить «поки що», то, мабуть, думає, що пізніше вона якось повинна обернутися на дійсність». Керуючись саме цими міркуваннями, фюрер підтвердив, з одного боку, своє рішення про ліквідацію Карпатської України й заразом розпорядився «знову залучити до німецької гри українську карту» в слухний для Німеччини час.

Примітки:

¹ СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. Сентябрь 1938 г. – Август 1939 г.: Документы и материалы. – Москва, 1971. – С. 231–233.

² Documents on German foreign policy 1918–1945. – Series D. – London, 1951. – P. 48–49.

³ Ibid. – P. 52.

⁴ Ibid. – Vol. 5. – P. 339–340.

- ⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 493. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 13–15.
- ⁶ Діло. – 1939. – 2 березня.
- ⁷ СРСР в боротьбе за мир... – С.82.
- ⁸ Там само. – С. 63–64.
- ⁹ Там само. – С. 142–143.
- ¹⁰ Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937–1939. – Т. 2. – Москва, 1971. – С. 5–6.
- ¹¹ СРСР в боротьбе за мир... – С. 171.
- ¹² Документы и материалы кануна Второй мировой войны. – Т. 2. – С. 14.
- ¹³ СРСР в боротьбе за мир... – С. 152.
- ¹⁴ *Сливка Ю. Ю.* Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни. Витоки та наслідки. – Львів, 2003. – С. 21–22.
- ¹⁵ *Богів О.* Вплив Карпато-українського фактору на німецько-радянські відносини напередодні Другої світової війни // Історична школа професора Володимира Задорожного. – Ужгород, 2004. – С. 82.
- ¹⁶ Германская политика в Венгрии (1937–1942). – Москва, 1946. – С. 90; *Сливка Ю.* Підступи міжнародної реакції на Закарпатті. – Львів, 1966. – С. 57–62.
- ¹⁷ Documents on German foreign policy 1918–1945. – Series D. – London, 1951. – Vol. 4. – P. 234–236.
- ¹⁸ Magyarország es a második világháboru. Titkos diplomáciai okmányok a háboru előzményeihez és történetéhez. – Budapest, 1959. – S. 168.
- ¹⁹ *Сливка Ю. Ю.* Українсько-польське протистояння... – С. 66–67.

ПОЛЬСЬКА СТОРІНКА ТЕРОРУ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938–1939 РОКІВ)

Проблема причетності Польщі до ліквідації українського національно-державного осередку на Закарпатті у 1938–1939 роках та вчинення актів терору проти її діячів на сьогодні слабо висвітлена в українській історіографії і водночас належно не осмислена в контексті українсько-польських відносин 1930–1940 років. Зазвичай вітчизняні дослідники концентруються на міжнародних аспектах існування Карпатської України та позиції Польщі у зв'язку з постанням української автономії за Карпатами, залишаючи поза увагою «темні сторінки» польсько-угорської військової співпраці у придушенні вогнища національно-визвольного руху на Закарпатті та проведення репресій проти її діячів. Поглиблення вивчення політики Другої Речі Посполитої стосовно питання Підкарпатської Русі (Карпатської України) в сучасній польській історіографії та оприлюднення нових документальних джерел дає можливість детальніше розглянути польську сторінку терору проти діячів Карпатської України у 1938–1939 роках та визначити ступінь причетності Варшави до ліквідації «українського П'ємонту» на Закарпатті.

У міжвоєнний період Польща та Угорщина розглядали ЧСР як штучно створену державу без міцних історичних традицій та підвалин для існування. У зв'язку з цим на момент Мюнхенської кризи 1938 року вони, як і Німеччина, були зацікавлені в її остаточній ліквідації. Особливо інтереси цих двох держав сходилися в питанні Підкарпатської Русі. Ревізіоністська політика угорського керівництва в міжвоєнний період була спрямована на відновлення «тисячолітніх кордонів» держави св. Іштвана та повернення колишніх історичних земель, у тому числі й території Закарпаття, до свого складу. У той час як для Польщі створення української автономної одиниці у складі Чехо-Словацької республіки загрожувало посиленням відцентрових тенденцій та активізацією українського визвольного руху на західноукраїнських землях, які перебували в її складі. З огляду на це, обидві сторони були зацікавлені у встановленні спільного польсько-угорського кордону в Карпатах і зайнятті території Закарпаття угорськими військами.

Під час зустрічі 5 жовтня 1938 року у Варшаві угорського та польського керівників МЗС І. Чакі та Юзефа Бека було досягнуто попередньої домовленості щодо співпраці двох держав у проведенні спільної саботажно-диверсійної операції на території Підкарпатської Русі для якнайшвидшого

приєднання краю до складу Угорщини і встановлення спільного польсько-угорського кордону в Карпатах. У Варшаві 10 жовтня 1938 року відбулися польсько-угорські переговори, під час яких начальник польського генерального штабу генерал В. Стахевич пообіцяв, що польська сторона розпочне таємну диверсійну акцію на території Закарпаття після відповідних дій з угорського боку. Одночасно між Варшавою та Будапештом розпочався обмін розвідувальними даними про український рух на Підкарпатській Русі¹.

Завданням спільної диверсійної операції польської та угорської армій на Закарпатті було дестабілізувати суспільно-політичне та військове становище в краї, послабити владу автономного уряду Августина Волошина (сформований 26 жовтня 1938 року), досягнути його міжнародної ізоляції, викликати повстання місцевого населення і таким способом підготувати ґрунт для перерозподілу території краю і відновлення тисячолітнього міждержавного кордону. Другі відділи польського Головного та угорського Генерального штабів координували між собою засилання на територію Підкарпатської Русі диверсійних і терористичних груп для вчинення актів саботажу, пошкодження ліній комунікації (мостів, пошти, телеграфу, телефону, залізниці, автошляхів, ліній електропередачі) та урядових будівель, убивства представників місцевих органів влади, чехо-словацьких жандармів, прикордонників, військових, поширення антиукраїнської пропаганди та підготовки ґрунту для долучення території краю до Угорщини.

На північній частині кордону з 7 жовтня до 25 листопада 1938 року тривала польська диверсійна операція 2-го відділу польського Головного штабу проти Карпатської України під кодовою назвою «Лом» під загальним керівництвом начальника 2-ї експозитури майора Е. Харашкевіча та його заступника майора Ф. Анкерштайна. Штаб оперативної групи розташовувався у Львові при командуванні VI військового округу. До складу групи «Лом» входили дві диверсійні підгрупи: «Розлуч» та «Стрий», а також дві партизанські підгрупи: «Новий» (Стрий) та «Адам» (Сянки). У спеціально організованому вишкільному таборі в Розлучі було підготовлено 7 груп («кампаній») польських диверсантів по 80 осіб у кожній, які склалися зі спеціалістів підривної, саботажної та диверсійної роботи, резервістів польської армії, добровольців зі складу польських парамілітарних організацій («Стрілецький Союз», «Федерація союзів захисту Вітчизни», «Бойова організація Заолжя» тощо).

Для вербування волонтерів до складу польських диверсійних підрозділів був створений спеціальний «Комітет опіки захисників Вітчизни». Було сформовано 17 партизанських груп («ватаг») по 15–30 осіб у кожній,

які згодом були реорганізовані в «партії» (роти). Загалом у проведенні польської диверсійної акції на Закарпатті взяли участь понад 1 тис. осіб². До неї було залучено низку урядових та військових відомств Польщі – державна поліція, прикордонна служба, Корпус охорони прикордоння (КОП), армійські частини (VI (Львів) та X (Перемишль) корпуси Війська Польського), військова розвідка та контррозвідка, дипломатичні представництва Речі Посполитої у Празі та Ужгороді (з листопада 1938 року у Севлюші).

Майор Е. Харашкевіч, який за дорученням польського Головного штабу був відповідальний за проведення акції «Лом», поділив її на чотири основні етапи: 1) приготування (7–22 жовтня), 2) бойово-диверсійні акції (22 жовтня – 12 листопада), 3) партизансько-диверсійні дії (17–27 листопада); 4) припинення та ліквідація операції (28 листопада – 31 грудня 1938 року)³.

Протягом 14–22 жовтня 1938 року було проведено вишкіл та оснащення бойової групи «Розлуч». Інструктори проводили не тільки військову та саботажно-підривному, а й ідеологічну підготовку бойовиків-диверсантів. Після початку нападу угорських диверсійних відділів на Підкарпатську Русь 15 жовтня 1938 року, який відбувся без узгодження з Варшавою, підготовка польської акції «Лом» була пришвидшена. Вже 19 жовтня 1938 року майор Ф. Анкерштейн отримав прямий наказ від начальника 2-го відділу Головного штабу у Варшаві полковника Т. Пелчинського про початок операції. Головним об'єктом польських диверсій виступали комунікаційні мережі, що сполучали Підкарпатську Русь з рештою ЧСР, а також чехословацькі військові та урядові об'єкти (казарми, пости, митниці, школи) на північ від лінії Перечин–Порошкове–Свалява–Волове. Для підриву ліній зв'язку використовували дрібні групи (3–5 осіб), у той час як для нападу на військові гарнізони та пости прикордонної служби – партизанські відділи («ватаги») до 20 осіб. Інструкції начальника 2-ї експозитури майора Е. Харашкевіча заохочували застосування індивідуального терору проти чехо-словацьких жандармів, їхніх агентів і чиновників. Вся диверсійна операція була належно організована, акції готували у глибокій військовій таємниці: відділи дізнавалися про подробиці свого завдання тільки напередодні виходу із табору в Розлучі⁴.

Співпраця між польським та угорським військовим командуванням у проведенні спільних диверсійно-саботажних операцій на території Підкарпатської Русі особливо активізувалася після 12 листопада 1938 року, коли було досягнуто домовленості про координацію та вчинення одночасних нападів великих диверсійних груп як з півночі, так і з півдня

чехо-словацького кордону. З початком жовтня 1938 року для оперативної координації спільних зусиль при угорському генштабі перебувала місія польських офіцерів під керівництвом підполковника Й. Скшидлевського⁵.

Зокрема, 21 жовтня 1938 року команда Східно-малопольського округу прикордонної охорони видала інструкцію, якою зобов'язала підрозділи КОП та співробітників прикордонної служби надавати всіляку підтримку та забезпечувати усім необхідним підрозділи угорських повстанців, які переходили на польську сторону після виконання ними диверсійних завдань на території Підкарпатської Русі⁶.

Певний час Будапешт намагався схилити Варшаву до тимчасового введення своїх регулярних військ (ішлося небагато-немало про 3–4 корпуси) на територію Підкарпатської Русі в разі початку угорської інвазії, яка планувалася на середину листопада 1938 року, задля підтримки операції із захоплення краю і встановлення спільного кордону в Карпатах. Однак польський міністр закордонних справ Ю. Бек дипломатично заявив, що відсутні «політичні переваги», які б змусили Польщу до військового втручання в Карпатську Україну⁷.

Під час першої фази акції «Лом» польські диверсанти провели до 20 акцій, тоді як у процесі другої, що розпочалася 14 листопада і тривала до 25–27 листопада 1938 року, – 38⁸. Найбільшою з них став напад двох загонів підгрупи «Новий» (170 бійців) на Турунь та Плислоп 21–22 листопада 1938 року, який хоча і мав характер короткої масивної атаки, приніс незначний успіх, оскільки захисники були підготовані до атаки. Польська сторона сподівалася, що акція відбудеться паралельно з початком вторгнення угорських військ у Карпатську Україну, призначеного на 20 листопада 1938 року, однак через тиск з боку Берліна та Риму була відкладена⁹. Врешті-решт, несподіваний поворот подій та згорання Будапештом 23 листопада 1938 року своєї диверсійно-саботажної акції на Підкарпатській Русі змусили Варшаву призупинити свою акцію «Лом» за наказом генерала В. Лянгнера від 25 листопада 1938 року та розпочати її ліквідацію. Несподіваний маневр Будапешта означав, що угорський союзник поступився Третьому рейху у питанні встановлення спільного кордону з Польщею.

За польськими даними, під час реалізації диверсійної акції «Лом» на території північних округів Підкарпатської Русі у жовтні–листопаді 1938 року польські диверсанти знищили або пошкодили 1 залізничний та 12 автошляхових мостів, 1 греблю, телефонний комутатор і будинок пошти, у 27 місцях пошкоджено телефонні лінії, 23 осіб убито, 15 поранено, 20 захоплено у полон¹⁰. За чеськими даними, у результаті польських диверсійних атак загалом загинуло двоє жандармів, двоє співробітників

фінансової служби та двоє лісничих, поранено 6 осіб, у полон потрапило 20 осіб (жандарми, солдати та митники)¹¹.

За оцінкою чеських силових служб, польські диверсійні та бойові акції на території Підкарпатської Русі восени 1938 року виявилися значно результативнішими за угорські. Однак самі учасники акції «Лом» були змушені визнати її провал з політичного погляду. Попри планованість і систематичність у вчиненні випадів диверсійних груп на територію Закарпаття, акція не принесла очікуваних результатів. У період автономії Карпатської України тут так і не вибухнуло проугорське повстання, на яке покладали великі сподівання у Варшаві та Будапешті, розраховуючи, що воно стане приводом для початку введення угорських військ на територію краю.

Більше цього, на думку польського підполковника Людвіга Садовського, участь Польщі в подіях на Підкарпатській Русі активізувала й підживила іредентистські настрої українців в Галичині та їхнє прагнення до незалежності, а також вплинула на зростання антипольських настроїв у Карпатській Україні. На його думку, не можна було також скидати з рахунків і самосуди, які чинили члени польських партизанських загонів над затриманими молодими українцями під час їхніх спроб дістатися на територію Підкарпатської Русі з метою вступити до лав Карпатської Січі¹². Про існування таких фактів також згадував учасник акції «Лом» Йозеф Каспарек¹³.

Попри спроби польських військових та політичних кіл зберегти у таємниці свою диверсійну акцію, проникнення Польщі на територію краю не вдалося приховати. Чехо-Словаччина оприлюднила інформацію на цю тему, наслідком чого став розголос у міжнародній пресі. Це ускладнювало і так напружені відносини з Прагою та шкодило міжнародному іміджу Другої Речі Посполитої¹⁴.

Водночас одним із проблемних питань у відносинах між Польщею та Чехо-Словаччиною стали масові нелегальні переходи через кордон українською молоддю із Галичини, Волині та Лемківщини на територію Підкарпатської Русі. Їх початок не варто пов'язувати з призначенням А. Волошина прем'єр-міністром автономного уряду 26 жовтня 1938 року. Очевидно, що втеча поодинокими групами із території Польщі розпочалася ще наприкінці вересня 1938 року. Підтвердженням цього слугує повідомлення коменданта Східного малопольського округу охорони кордону в Стрию від 28 вересня 1938 року про те, що у зв'язку з політичною ситуацією «констатовано проникнення з Польщі до Чехо-Словаччини українських діячів і взагалі українців з нашого терену, які

згідно з отриманих інформацій мають організувати на чехах за допомогою чеського уряду «український легіон». У повідомленні наголошено антипольський характер «українського легіону», який мав використати українців у Польщі в якості диверсантів, а також відзначалася можливість збройної допомоги Чехо-Словащини у протистоянні українців з Польщею. У зв'язку з цим було наказано встановити пильний нагляд за всіма особами української національності, їхнім рухом у терені, постійно перевіряти всіх, що перебувають у прикордонній смузі та посилити розвідку¹⁵.

Цілком очевидно, що «український легіон» – збройна формація, яка на думку польських служб, формувалася на Підкарпатській Русі з українських втікачів із Галичини за допомогою чехо-словацьких військових, був вигадкою. Відомо, що 4 вересня 1938 року в Ужгороді була заснована парамілітарна організація – Українська Національна Оборона (УНО), яка 9 листопада у Хусті була реорганізована в Організацію Народної Оборони «Карпатську Січ» (ОНОКС), однак вони формувалися на широкій соціальній основі без участі чехо-словацької армії і не ставили собі на мету провадити військову агресію проти Польщі¹⁶.

Аналіз щоденних звітів коменданта Львівського воєводства дав підстави сучасним ученим В. Боднару та М. Вегешу зробити висновок, що найінтенсивніші нелегальні переходи кордону були в січні – на початку лютого 1939 року, а остання спроба переходу кордону зафіксована в офіційних польських документах 10 березня 1939 року¹⁷. На сьогодні важко встановити точну цифру перебіжчиків через кордон. Дослідники О. Богів і В. Задорожний на основі свідчень очевидців називають цифру 700–900 осіб¹⁸. Польські служби повідомляли, що до жовтня 1938 року із території Польщі на Закарпаття втекло 2 тис. осіб¹⁹. На нашу думку, перші дані є неповними, а другі значно перебільшені. Вважаємо, що реальніше оцінювати загальну кількість нелегалів-галичан, що перейшли польсько-чехо-словацький кордон за весь період від кінця вересня 1938 – до середини березня 1939 року, у межах 2–3 тис. осіб. При цьому значно важче встановити серед утікачів хоча б приблизну кількість самих членів ОУН, за якими активно стежила польська поліція, розвідка та прикордонна охорона.

Масові переходи польсько-чехо-словацького кордону членами ОУН та їхня подальша діяльність у рядах Карпатської Січі ускладнювала міжнародне становище Карпатської України. Польська влада неодноразово зверталася до чехо-словацького уряду з нотами протесту, в яких вимагала вплинути на уряд Карпатської України, який, на їхню думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Протягом листопада та грудня 1938

року Варшава регулярно надсилала до Праги дипломатичні ноти (зокрема, 12, 24, 29 листопада, 1, 3, 13, 14 та 28 грудня 1938 року), в яких звертала увагу чехо-словацького уряду на створення на Підкарпатській Русі Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», що була, начебто, безпосередньо підпорядкована начальній команді УВО Андрія Мельника (sic!) і наводила дані про осіб у її складі, причетних до терористичних акцій у Польщі. Зокрема, серед останніх називався головний командант Карпатської Січі Д. Климпуш, чиє ім'я фігурувало в судовому протоколі у справі вбивства міністра внутрішніх справ Б. Перацького, як активного соратника вбивці Г. Мацейка, який надав йому притулок у с. Ясіня, і таким способом, на думку польської влади, був причетним до організації терористичних замахів у Польщі. Також вказувалося на наявність у керівництві Карпатської Січі емігрантів-галичан: Семена Юзьківа, полковника Миколи Аркаса, Гната Штефана (Стефаніва. – *О. П.*), Отто Паулюха, Теофіла Капустянського, Андрія Мельника, Володимира Комаринського, Михайла та Олекси Гупаловських, Юрка Білея, Ігнація Саната, Фрояка, Стегури, Долинського, Долина²⁰. Часто таких людей взагалі не існувало як таких або про них подавали неправдиву інформацію. Варшава, звертаючи увагу Праги на діяльність цих осіб, вважала, що їхня діяльність у складі українських організацій на Підкарпатській Русі, була схвалена хустським урядом і має відкритий антипольський характер. Варшава попереджала празький уряд, це може сильно вплинути на польсько-чехо-словацькі відносини у майбутньому²¹.

У ноті протесту 29 листопада 1938 року польський уряд вимагав повернути назад до Польщі Костянтина Мельника, полковника А. Мельника, Михайла Бажаславського (Бажанського. – *О. П.*), Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху, начебто, розшукуваних за участь у терористичному акті проти міністра Б. Перацького²². 3 грудня 1938 року подали наступний список осіб, причетних до антипольської діяльності на Підкарпатській Русі: Олександр Хмельовський, Дмитро Демчук, Богдан Фодчук, Дмитро Равич, Євген Врецьона²³.

Зокрема, 19 грудня 1938 року чехо-словацьке МЗС надіслало ці ноти до уряду А. Волошина в Хуст, вимагаючи зайнятися розшуком згаданих осіб²⁴. Автономний уряд своєю чергою, звернувся до Головної Команди ОНОКС та Хустського Коша з проханням повідомити його про перерахованих у списку осіб. 27 грудня 1938 року Команда ОНОКС відповідала: «Д. Климпуш є нашим командантом, І. Рогач – секретарем, д-р С. Росоха – референт преси. Д-ра Семена Юзьківа в нас зовсім нема, а є то адвокат в Рахові і належить до тамошнього коша, як звичайний рядовий. Жодну функцію не

виконує. Теофіла Капустянського та Андрія Мельника в нас нема і зовсім таких не знаємо. Гната Стефанова в нас нема. В Рахові просив о прийнятті до Січі, однак не був прийнятий, тому що не є нашим громадянином»²⁵.

Варто зазначити, що крайові члени ОУН із ЗУЗ, прибувши на Підкарпатську Русь, застосовували там звичні для себе методи конспірації та діяли переважно під псевдонімами. Тому на запит хустського уряду щодо діяльності названих вище осіб у Карпатській Січі Головна команда відповідала, що таких у них просто нема.

Від Президії уряду Карпатської України 28 грудня 1938 року була надіслана відповідь празькому МЗС. У ній А. Волошин просив відправити тексти згаданих польських нот німецькому та італійському урядам, щоб привернути увагу цих держав до польських претензій на Підкарпатську Русь. У ній подано повний огляд польських диверсійно-саботажних акцій у краї, починаючи з 23 жовтня до 28 листопада 1938 року, з описом збитків, нанесених краю, а також критиковано польську владу за її агресивні плани щодо Карпатської України та дипломатичний тиск зі звинуваченням хустського уряду в антипольській агітації та пропаганді²⁶.

Чехо-словацький уряд 11 та 17 січня 1939 року надіслав дві відповіді польському МЗС, написаних на підставі отриманих даних від уряду А. Волошина²⁷. На цьому, здавалося, дипломатичний конфлікт між Прагою та Варшавою щодо діяльності польських втікачів у Карпатській Україні був вичерпаний. Попри це, 9 лютого 1939 року Міністерство внутрішніх справ Польщі інформувало МЗС про те, «польській владі відомо, що з Польщі втекли члени ОУН, приховані під фальшивими чеськими паспортами на фіктивні українські прізвища, які були завербовані до Січі і брали в ній активну участь, виконуючи функції інструкторів вишколу команд відділень». У повідомленні зазначено, що «всупереч твердженню чехословацької влади до Карпатської Січі були прийняті громадяни Польщі, які нелегальним шляхом перебрались на Підкарпатську Русь і розгорнули там діяльність з рамени ОУН». До таких були віднесені інженер Євген Врецьона, Роман Шухевич, Євген Гувович, Микола Андруськів, Олекса Шрамко, Юрко Рибівський, Юрко Романів та інші²⁸. МВС просило МЗС написати нову ноту-протесту до Праги із використанням свіжої інформації, отриманої державною поліцією та 2-м відділом Головного штабу²⁹.

Польська розвідка пильно стежила за діяльністю втікачів-галичан у Карпатській Україні. Зокрема, збором інформації такого плану займався розвідувальний осередок «LVG» при консульстві Польщі у Севлюші. Зокрема, цікавили дані про членів ОУН у Карпатській Січі, діяльність

«українського легіону», створення таборів для українських добровольців з Польщі та інших держав, розміщення підрозділів ОНОКС, особового складу, кількість відділів, внутрішня організація, навчання, озброєння, харчування, обмундирування³⁰. Наведені вище дипломатичні ноти Варшави на адресу Праги стосовно видачі галицьких втікачів, що були у рядах Карпатської Січі, свідчать про те, що польська сторона ретельно стежила за своїми «бунтівними» громадянами українського походження на території Карпатської України.

Письменник та журналіст В. Гренджа-Донський згадував про викриття в середовищі Карпатської Січі польських агентів, яких засилала польська розвідка через кордон під виглядом втікачів із Галичини: «Поляки разом з мадярами здібні і на найбільші злочини. Не досить було посилати до зубів озброєних терористів, але посилають уже і своїх агентів навіть до “Січі”. Через границю перебіжить такий “утікач”, або “українець – жертва польського терору”, а опісля січова розвідка викриє, що то звичайний собі польський шпигун, диверсант, бандит-терорист, поліцейний конфідент або в ліпшому випадку член т. зв. “шляхти загродовой”. Вже кількох таких пташків здемаскував спеціальний відділ команди. Але хоч як він стежить оком, хто його зна, чи нема польських шпигунів і в самій середині цієї нашої так важної організації...»³¹.

Після офіційного згортання операції «Лом» польська сторона аж ніяк не збиралася змиритися із наявним станом справ, оскільки вважала небезпечним зростання українського національного руху на Підкарпатській Русі для своєї територіальної цілісності.

Ще у листопаді 1938 року у 2-му відділі Головного штабу був розроблений новий проект диверсійного плану проти Підкарпатської Русі, в якому вказано на загрозу посилення проукраїнських тенденцій та зростання впливу уряду А. Волошина у краї. Документ передбачав замість проведення саботажно-диверсійних акцій силами зовні використати місцевий елемент, зокрема активістів Автономно-землеробського союзу ув'язненого у Празі угрофіла А. Бродія та Російську національно-автономну партію русофіла С. Фенцика. Водночас пропонували скористатися людським потенціалом та військово-організаційними можливостями на зайнятій Угорщиною (за наслідками Віденського арбітражу) південно-східній частині Підкарпатської Русі, налагодивши тісну співпрацю з угорським штабом³².

Ідея реанімації диверсійної операції належала польському МЗС, а її прибічниками та організаторами виступали посол у Празі К. Папее та консул у Севлюші М. Халупчинський (з початку 1939 року його змінив П. Курницький). Попри відмову Будапешта пристати на цей план, Варшава не

могла, склавши руки, пасивно спостерігати за подіями та відмовлятися від проведення власної політики у питанні Підкарпатської Русі, а тому формувала реалізацію своїх планів.

Посольство Польщі у Празі 5 січня 1939 року розробило проект відновлення дій політико-диверсійного характеру, який був переданий начальникові 2-го відділу Головного штабу полковникові Т. Пелчинському. Документ передбачав проведення одночасно двох акцій на Пряшівщині та Підкарпатській Русі. За задумом авторів, до завдань бойових груп, які мали формуватися на угорській стороні за прихованої участі польських військових, входили диверсії і терор. Був чітко визначений їх політичний адресат – українці. Диверсії мали полягати у нищенні осередків українських громадських організацій, державних установ і гарнізонів Карпатської Січі, а терор спрямований проти українських втікачів з Польщі. Водночас передбачалося проведення інформаційної акції (поширення листівок, газет, розповсюдження пропагандистських матеріалів, усна агітація та організація пасивного опору населення за допомогою страйків і демонстрацій). Метою першої акції було досягнути приєднання Східної Словаччини до Підкарпатської Русі, а згодом обох територій – до Угорщини і встановлення спільного польсько-угорського кордону в Карпатах³³.

Зазначений план 18 січня був представлений головному інспектору польських збройних сил маршалу Е. Ридзи-Смиглі, який дав доручення відділу військового планування Головного штабу ретельно підготуватися до проведення чергової диверсійно-терористичної акції на Підкарпатській Русі. Передбачалася тісна співпраця польського та угорського командування, при чому поляки мали спиратися на карпаторуській політичний рух прихильників С. Фенцика, які співпрацювали з польською розвідкою, у той час як угорці – на місцеве угорське населення. В Ужгороді мав постати Карпаторуській комітет, як посередник між 2-ю експозитурою та безпосередніми виконавцями акції³⁴.

Однак детально розроблений у Варшаві план диверсії і терору в Карпатській Україні, головним промоутером якого поставала польська дипломатія, сильно занепокоєна посиленням українського національного руху на Підкарпатській Русі, не зустрів підтримки з боку Угорщини, територіальні апетити якої на той час стримувалися Берліном. Будапешт 24 лютого 1939 року приєднався до Антикомінтернівського пакту з Німеччиною, Італією та Японією, чим остаточно зробив свій зовнішньополітичний вибір на користь союзу із країнами Вісі. Угорці сподівалися отримати великий шматок пирога прямо з німецьких рук, а тому не потребували активного залучення разом з поляками до дріб'язкових справ

на зразок диверсійних операцій, на успіх яких сподівалися у Варшаві. Польський військовий аташе 28 лютого 1939 року у Будапешті інформував своє керівництво про те, що спроби зближення з угорською стороною у питанні проведення диверсійної акції у Карпатській Україні не принесли жодних результатів, а ставлення до планів польського консульства в Севлюші було однозначно негативним. «В країні [Карпатській Україні. – О. П.] не існує організована опозиція... Праця в терені опирається тільки на плачених агентів, і набагато перевищує їх можливості. У зв'язку з цим польські плани щодо створення спільного кордону з Угорщиною шляхом проведення спільної диверсійної акції проти Чехо-Словаччини зазнали краху»³⁵.

Однак аналіз розмаху планування та наполегливості, з якою Польща намагалася реалізувати свої задуми, свідчить про те, наскільки далеко була готова зайти Варшава у своїх прагненнях придушити український національно-визвольний рух на Підкарпатській Русі і не дати йому поширитися на підконтрольні їй українські етнічні землі Галичини, Волині та Закерзоння. Це вкрай важливий момент для розуміння мотивації та дій польської сторони під час розпаду Чехо-Словаччини та окупації угорськими військами Карпатської України.

Про це також свідчать заяви польських дипломатів найвищого рангу. Зокрема, під час зустрічі у Варшаві 25–27 січня 1939 року міністра закордонних справ Третього рейху Й. Ріббентропа зі своїм візаві Ю. Беком, останній заявив, що коли ситуація на Підкарпатській Русі буде загрожувати безпеці Польщі, тоді польська влада знайде спосіб, аби покласти край тут всім починанням³⁶.

Початок вторгнення угорської армії у Карпатську Україну 14 березня 1939 року у момент дезінтеграції ЧСР виявився приємною несподіванкою для Речі Посполитої, яка не була поінформована про цей крок з боку свого дунайського союзника.

За даними газети *New York Times*, після проголошення у Хусті незалежності Карпатської України 14 березня 1939 року прем'єр-міністр А. Волошин телеграфував у Варшаву із проханням про визнання нової держави. Однак його телеграфне повідомлення залишилося без відповіді. Офіційне комюніке від 15 березня пояснювало, що польський уряд не має наміру відповідати³⁷.

Після початку бойових дій на Закарпатті польська сторона вдалася до посилення свого південного кордону у Карпатах з метою не допустити проникнення на свою територію груп українських політичних та військових втікачів. У ніч на 15 березня 1939 року за наказом інспектора польських збройних сил маршала Е. Ридзи-Смігла було створено польську опера-

тивну групу під командуванням генерала М. Борути-Спеховича, яка мала на меті не пропустити перехід відділів Карпатської Січі на територію Галичини, та у разі необхідності провести пацифікаційну акцію проти місцевого населення у прикордонній смузі. Спільні дії угорських та польських військ у процесі окупації Карпатської України координувалися будапештським та варшавським військовими аташе³⁸.

Водночас на окремих ділянках польські нерегулярні підрозділи таки перетнули кордон. Зокрема, такий факт за українськими мемуарними джерелами, зафіксований поблизу Торуня, де в ніч на 15 березня 1939 року січові відділи на чолі з чотарем С. Гинилевичем («Дубиком»), які напередодні роззбрюли підрозділи чехо-словацької фінансової сторожі та жандармерії у Воловому, Торуні, Прислопі та Майдані, відбили напад польських диверсантів у кількості 250 осіб і змусили поляків відступити на свою територію. Водночас за наказом командира січовики знищили всі мости вздовж польського кордону³⁹. Окружна команда у Воловому очікувала наказу від Начальної Команди збройних сил Карпатської України для відправлення озброєних січовиків на угорський фронт. Однак, побоюючись можливості нападу польської армії з півночі, командант Національної Оборони Карпатської України полковник С. Єфремов наказав їй прикривати польський кордон⁴⁰.

Утім, це вони робили недовго, адже підрозділи середньої групи угорських військ, які проводили наступ з Мукачєвого у напрямку Воловця, вже опівдні 16 березня 1939 року досягнули кордону з Польщею у районі Тухольського перевалу. На польському боці кордону на станції Климець відбулася перша зустріч командувача угорської операції зі захоплення Карпатської України полковника Л. Белді, який прибув на чолі штабу разом з патрулем, із командиром польської оперативної групи військ «D» бригадним генералом М. Борутою-Спеховичем. Перед спеціально влаштованою тріумфальною брамою були зачитані привітання двома мовами. Цього ж дня на Верецькому перевалі зустрілися командир 8-го угорського корпусу генерал-лейтенант Ференц Сомбатхеї та польський генерал Владислав Бортоновський. Уранці 17 березня 1939 року угорські та польські війська провели урочисте братання на Скотарському перевалі на станції Бєсکید (7 км від с. Лавочне), де угорських гонведів привітав командир полку «Карпати» польського корпусу охорони кордону (КОП) підполковник Жеткевич. У цей же день спільні святкування польських та угорських військ проводили на Татарському (Яблунецькому) перевалі поблизу Ясіні на ст. Вороненка за участю патруля КОП під командуванням капітана Станкевича та угорського підрозділу на чолі з полковником.

Уночі 18 березня 1939 року Ужгородська група угорських військ дійшли до Ужоцького перевалу. Цього ж дня на станції Сянки відбулась урочиста церемонія за участю офіцерів угорської армії на чолі з полковником О. Шашем та командиром X польського корпусу (Перемишль) генералом В. Сцевола-Вечоркевичем.

Нарешті, завершальний урочистий акт символічного братання польських та угорських військ за участю штабів обох армій за наполяганням начальника Головного штабу Війська польського генерала В. Стахевича був організований 19 березня 1939 року на залізничній станції Бескид на польській стороні, де були влаштовані спільні святкування з нагоди встановлення угорсько-польського міждержавного кордону. У них, зокрема, взяли участь угорський полковник Л. Белді, польський дивізійний генерал К. Фабрици разом зі штабними офіцерами VI корпусу зі Львова, бригадний генерал М. Боруца-Спехович та угорський військовий аташе у Варшаві підполковник де Лендел. Паралельно на Ужоцькому перевалі командир VIII угорського корпусу генерал Ф. Сомбатхеї урочисто обіймав свого колегу – польського генерала В. Сцевола-Вечоркевича⁴¹.

Загальну оцінку польської сторони щодо підсумків угорської операції з окупації території Карпатської України дав польський генерал К. Фабрици у донесенні на адресу Головного штабу Війська польського 17 березня 1939 року: «Вважаю, що справа можливого утримання [кордону] для допомоги угорським підрозділам закінчена. Друга фаза – ліквідація української справи на [Підкарпатській] Русі триватиме довше, допоки угорці цілковито не опанують терен. В ході знищення угорцями активних українських елементів очікується втеча цих останніх через кордон. Головним завданням стане їхня ліквідація»⁴².

Водночас схожі сигнали про необхідність покінчити з «українським питанням» на Закарпатті надходили від польських дипломатичних представників. Зокрема, 18 березня 1939 року новий польський консул у Братиславі Мечислав Халупчинський відправив у Варшаву депешу, в якій пропонував розв'язання «української проблеми» в краї під угорською окупацією: «...ознайомившись з територією, вважаю на потрібне порекомендувати Угорщині провести блискавичну деукраїнізацію Підкарпатської Русі без надання розголосу цій акції. “Чистка” повинна здійснюватися під видом звільнення краю від комуністичного елементу. Поняття “українець” повинно бути заборонене секретним циркуляром, щоби запобігти публічності цієї справи».

На думку польського історика Д. Домбровського, наведена депеша однозначно свідчить про те, що польська сторона була схильна вдатися

до найбільш різких заходів стосовно членів ОУН, які брали участь у подіях в Карпатській Україні. Окрім цього, у своєму дослідженні він навіть свідчення про вчинення самосудів у перші дні війни з боку співробітників польської поліції та прикордонної служби над особами, які брали участь у подіях по другий бік Карпат⁴³. Такі факти також засвідчив інший польський дослідник М. Децинський. За його даними, всього 38 січовиків було затримано підрозділами польської прикордонної служби (КОП) на карпатських перевалах і відправлено до концентраційного табору в Березу Картузьку, а решта – піддавалися екзекуціям⁴⁴.

Підтвердженням існування такої практики слугує також лист польського есеїста, колишнього урядовця й українофіла Єжи Стемповського на адресу Станіслава Кота, віце-прем'єр-міністра в польському еміграційному уряді генерала В. Сікорського (29 жовтня 1940 року), в якому наведено приклади видачі польських втікачів в Угорщині до рук німецької поліції у прикордонній смузі. «Для оцінки цього явище потрібно взяти до уваги, що саме в цих прикордонних місцевостях в 1938–1939 роках мала місце безправна екзекуція українців польською поліцією та КОП. Особи були примусово відправлені співробітниками поліції та КОП на угорський кордон і там вбиті без жодної формальності. Восени 1939 року після падіння листя з дерев було знайдено в кількох місцях українські трупи, які походять з цієї екзекуції. Один із співробітників станіславівської політичної поліції, який приймав участь в тих операціях і перейшов після війни [вересневої 1939 року. – *О. П.*] на угорську службу, зробив зізнання, яке пояснює походження виявлених залишків. Очевидно, такого роду акти гвалту та безправ'я викликають завжди різку реакцію»⁴⁵.

Під час окупації угорськими військами краю розвідувальний осередок при польському консульстві у Севлюші активно слідкував за рухом січовиків і політичних біженців із теренів Карпатської України у сусідні країни. У повідомленні, що відправив його керівник капітан Юзеф Робах у Варшаву 24 березня 1939 року, повідомлялося про евакуацію членів Карпатської Січі через територію Словаччини та Румунії, а також про видачу останньою на користь Угорщини групи полонених січовиків разом зі старшинами, серед яких, за оцінками польської розвідки, було близько 200 осіб польських громадян, утікачів з Галичини. У зв'язку з цим 23 березня 1939 року представники угорських спеціальних служб у процесі розмови з консулом П. Курницьким та капітаном Ю. Робахом просили польську сторону надіслати спеціалістів для проведення допиту полонених українців. У своїй відповіді осередку «LVG» від 27 березня 1939 року 2-й відділ Головного штабу повідомив капітану Ю. Робаку, щоб він

не займався справами січовиків, оскільки вони були передані у відання Міністерства внутрішніх справ⁴⁶.

Угорські жандарми та військові під час проведення кривого слідства над полоненими карпатськими січовиками у таборах і тюрмах на території окупованої Карпатської України користувалися послугами польських агентів і детективів з метою виявлення серед них галичан, вихідців із Польщі, та подальшої передачі їх польській стороні, про що зокрема, згадували інші ув'язнені⁴⁷.

За даними українського історика В. Худанича, 17 березня 1939 року полонених карпатських січовиків-галичан під угорським військовим конвоєм у складі 7–8 колон по 70–80 осіб відконвоювали із таборів у Кривій та Тячеві до Верецького перевалу. Спочатку їх розмістили у казармах, а наступного дня передали польським прикордонникам, які у двох місцях за 1,5–2 км від лінії кордону над селами с. Верб'яз та Нова Ростока та між Петросовцею, Жупанами й Лазами розстріляли близько 500–600 галичан-січовиків. Цей факт, зокрема, засвідчив очевидець подій Іван Гетроці, який у 1939 році був директором Верб'язької школи⁴⁸.

Про цю страшну трагедію згадував письменник В. Гренджа-Донський, який дізнався про розстріли від інших спів'язнів угорського концтабору Вор'юлопш: «В тюрмі я мало знав, будучи вповні ізольований, а тут, у концентраційному таборі, маю можливість говорити з людьми, які ще днями, тижнями були на волі, а є й такі, яких недавно сюди привели. Ці люди зі всіх околиць і більше знають, як ми, що сидимо від першого дня... Є тут тайники, дроворуби, пастухи, що ходили по лісах і або були свідками нечуваних злочинів, або чули від інших. Мадяри дикі, а поляки такі самі варвари».

За цими свідченнями, історія розстрілу січовиків на Верецькому перевалі в інтерпретації В. Гренджі-Донського виглядала так: «Одну таку групу січовиків-галичан вивели мадяри на границю в Нижніх Верецьких (тепер Нижні Ворота. – О. П.), де вже чекали польські старшини, вояки та детективи. Поляки разом із мадярами всіх січовиків розстріляли. Трупів розстріляних лежали непохованими тижнями. До цих “трофеїв” мадяри приходили майже щодня, щоб бачити жертви свого “геройства”, При тому знущались над трупами, смішувались, до гола роздягнених трупів стріляли, кидали в них багнетами, хто краще потрапить...

Трупів було все менше й менше, бо вовки, а найбільше пси роздирали та пожирали їх. Кістки розношували собаки та обгризали навіть по дворах Нижніх Верецьок. Це вже не можна було витримати, і селянська делегація пішла на команду жандармерії, щоб дозволила поховати, але дозволу не

дістали. Трупі розкладались... Весняне сонце все дужче й дужче гріло, і сопух був незносимий. Аж як один греко-католицький священик [Дмитро Ревецький. – О. П.] пішов інтервенювати, тоді дозволено останки трупів зібрати і поховати в землю»⁴⁹.

За даними колишнього вчителя Верб'язької школи І. Гетроці, священик приніс угорським жандармам гільзи від польських патронів. Після цього було створено комісію, до складу якої, окрім угорських і польських офіцерів, увійшли священик Д. Ревецький та старости сіл Верб'яз і Нова Ростока. Комісія на місці злочину видобула з тіл, які розкладалися, кулі польського виробництва. Протягом двох наступних днів угорські гонведи перевезли тіла розстріляних січовиків і поховали на Верецькому перевалі за кілька метрів від лінії тодішнього кордону, а на братській могилі поставили дерев'яний хрест⁵⁰.

Іншу групу січовиків розстріляли праворуч від перевалу з боку Глухівського верху та поблизу глибокої долини. Староста с. Нова Ростока Юрій Голянич дістав розпорядження угорської команди організувати людей для поховання стрільців. За даними жителя с. Нова Ростока Івана Джуглі, який жив за кілометр від місця страти, тут було розстріляно 230 січовиків. Пізніше І. Джугля разом з батьком наштовхнувся ще на два звалища непохованих трупів січовиків біля прикордонного каменя на півдорозі між Глибокою долиною та урочищем Підбуком⁵¹.

Жителька с. Верб'яз Ганна Коробинець юною дівчинкою бачила, як угорські жандарми вели колону полонених січовиків на перевал. Пам'ятає, що були вдягнуті як у військовий однострій, так і цивільне, без ременів і шнурівок. Від її хати до місця розстрілу було дуже близько, тому вона добре чула постріли з гірських перевалів. Стверджує, що розстрілювали січовиків-галичан «мазури», тобто поляки⁵². У жителя цього ж села Михайлові Матолі глибокий слід у пам'яті залишили крики січовиків, перемішані із пострілами стрілецької зброї, очевидно кулемета. Польські підрозділи, які здійснювали розстріл, вкинули тіла січовиків до колишнього австрійського військового бункеру з часів Першої світової війни, так званого капоніру. Сільські мешканці, серед яких і Михайло, пізніше на місці поховання насипали могилу і поставили хреста, а за часів незалежності України, розповідь місцевих жителів села допомогла віднайти поховання січовиків⁵³. Іншими джерелами встановлено, що на початку 1940 років факт розстрілів поблизу с. Нова Ростока і Верб'яз був широковідомий місцевому населенню⁵⁴.

Експертними роботами, проведеними комунальним підприємством Львівської обласної ради з питань перепоховання учасників національно-

Угорські жандарми ведуть колону полонених січовиків для передачі польській стороні. Околиці с.Ясіня.
20-ті числа березня, 1939 р.
(Архів Степана Росохи)

Угорські офіцери та військовослужбовець КОП над тілами розстріляних січовиків. Татарський перевал.
20-ті числа березня, 1939 р.
(Архів Степана Росохи)

На спільному угорсько-польському кордоні група польських і мадярських офіцерів сфотографувалась на пам'ять над тілами вбитих січовиків. Татарський перевал 20-ті числа березня, 1939 р.
(Архів Степана Росохи)

Угорські гонведи разом з цивільним мадяром та польським офіцером КОП (спереду) після розстрілу січовиків-галичан на Татарському перевалі поблизу с. Ясіня. 20-ті числа березня, 1939 р.
(Архів Степана Росохи)

Спільна угорсько-польська комісія після розстрілу
полонених галичан-січовиків на Татарському перевалі.
20-ті числа березня, 1939 р.
(Архів Степана Росохи)

визвольних змагань та жертв воєн, депортацій і політичних репресій «Доля» у 2008–2011 роках, віднайдено залишки 10-ти трупів січовиків поблизу с. Верб'яж і 7-ти поблизу с. Лази. На останніх виявлено кульові отвори на двох черепних коробках від польського маузера та пістолета⁵⁵. Однак даними археології поки що не вдалося підтвердити масовість розстрілів на Верецькому перевалі. Очевидно, що це буде важко зробити, зважаючи на те, що погано прикриті землею людські залишки після танення снігу весною 1939 року порозтягали лісові звірі.

Водночас доречно констатувати відсутність архівних документів, які б підтверджували факт вчинення поляками верецьких розстрілів. Спроби автора знайти відповідний слід у цьому злочині серед документів Львівського воєводського управління польської державної поліції у Державному архіві Львівської області (ДАЛО) не увінчалися успіхом. Потрібно продовжувати архівну евристику у фондах польського МВС та 2-го відділу Головного штабу у Варшаві та Москві. Передусім інтерес становлять документи директивно-розпорядчого характеру (інструкції, накази, директиви) на вчинення цієї акції, списки переданих і розстріляних січовиків.

Можна, однак, припустити, що розстріли на Верецькому перевалі, як в інших місцях поблизу нового польсько-угорського кордону, не фіксувалися

в офіційній документації Польщі та Угорщини, які намагалися приховати цей злочин на майбутнє. Очевидно, що для Варшави з військового погляду було дуже зручно провести ліквідацію потенційно небезпечних елементів з-поміж галичан-січовиків, багато з яких були членами ОУН й апріорі визнавалися ворогами Речі Посполитої, на території сусідньої держави, де не діяли польські закони і норми Конституції із прописаними в ній правами для громадян, зокрема правом на справедливий суд, списавши все на хаос під час дезінтеграції Чехо-Словаччини та умови бойових дій у Карпатській Україні.

З мемуарних джерел також відомо, що інша група галичан (30 осіб) була розстріляна польськими прикордонниками та угорськими солдатами, жандармами і терористами на Татарському (Яблунецькому) перевалі поблизу Ясіня 23 березня 1939 року. Про цей випадок згадують В. Гренджа-Донський, полковник В. Филонович⁵⁶, аспірант І. Бутковський⁵⁷ та М. Чирський⁵⁸. Зокрема, перший описав два випадки розстрілів галичан-січовиків на цьому перевалі. Один стосується 23 березня 1939 року, коли екзекуції вчиняли самі поляки: «В Тячеві, при допомозі польського шпигуна Пінязя, мадяри порозділювали галичан, щоб відтак передати їх полякам. Виснажених голодом, бо протягом п'ятьох днів у тячівській в'язниці не дали їм нічого їсти, змасакровані до каліцтва, без одягу, бо стягнули з них усе – плащі, блюзи, черевики, хоч цей одяг був цивільний, власний, – мадяри посадили на вантажне авто, пов'язали руки, поприв'язували один до одного і проти вітру в холоді дня 23-го березня вивезли їх під польську границю і під горою Татарівкою передали полякам. Тут уже на них чекали польські кулемети, і на очах мадярів всіх їх розстріляли...»⁵⁹.

Другий описаний В. Гренджа-Донським епізод засвідчує передачу іншої групи січовиків із 30 осіб (серед яких виявилось 6 польських шпигунів) змішаній польсько-угорській комісії та проведення нею жакливого акту страти в лісі за 1,5 км на південь від Татарського перевалу, в якій «першу скрипку» грали угорці. «За Ясіня-Репеговом, на польському кордоні, за митницею на Татарському перевалі очікувала мішана мадярсько-польська комісія, щоб перебрати полонених січовиків-галичан. Незабаром привели 30 січовиків, зловлених по горах Гуцульщини, а кількох із в'язниць. Були вони пов'язані, в страшний спосіб збиті не тільки тими, що їх зловили, але й самими вояками, що їх ескортували. На землі лежав ще сніг, добра половина січовиків боса, бо забрали від них не тільки всі вартісні речі, але постягали й чоботи та черевики. Дехто з них загорнув ноги в онучі, в рушники, в торби, але були й такі, що йшли вповні босими ногами в снігу. Із тридцятьох людей поляки вибрали шістьох і повели з собою. Чи це були шпигуни, чи одні з

передових галицьких борців, що були заведені у польській “чорній листі”, яких чекали ще гірші муки і смерть, не відомо. Решту галичан відвели на півтора кілометра далі у ліс, яким проходила фронтова бойова лінія за світової війни. Тут їх розіп’яли на деревах. По-перш поприв’язували їм руки заржавілим колючим дротом, що знайшли в старій фронтовій лінії, відтак розіп’яті руки й ноги поприбивали залізними скобами та великими цвяхами, що ними прибивають рейки на залізницях. Над розіп’ятими, але ще живими героями почали мадяри і поляки знущатись, плюючи їм у вічі та б’ючи їх рушницями. Відтак гонведи, а з ними разом і мадярський хуліган Цайгер та мадяронський бандит Данищук одного за другим розстрілювали... Розіп’яті герої віддавали свої шляхетні душі словами: “Слава Україні!” і співом “Ще не вмерла Україна...”»⁶⁰. Очевидно, що цей злочин був вчинений незадовго опісля розстрілу 23 березня.

Ці випадки масових страт поблизу Татарського перевалу, на відмінну від верецьких розстрілів, добре задокументовані фотоматеріалами. Зокрема, на трьох фотографіях, які були вперше опубліковані у виданні «Карпатська Україна в боротьбі» у 1939 році⁶¹ й оригінали яких автору вдалося віднайти в приватному архіві Степана Росохи в Канаді⁶², видно групу угорських військових, жандармів і терористів разом з польськими військовослужбовцями в уніформі КОП над поневіченими тілами розстріляних січовиків. На ще одній фотографії зображено групу полонених січовиків із 30–40 осіб, яких конвоюють до місця розстрілу поблизу Татарського перевалу.

У 20-х числах квітня 1939 року на Ужоцькому перевалі польські військові розстріляли ще 60 січовиків, яких угорці привели із концтабору Вор’юлопош до кордону з Польщею. Цей факт занотував у своєму щоденнику той же В. Гренджа-Донський: «Цього самого дня [21 квітня] відправили мадяри з концентраційного табору групу галичан до Польщі – біля 60 людей. На границі в Ужку передали полякам. Поляки цих нещасників ще на очах мадярських вояків почали масакрувати і вели під один беріг, де вже ждали їх польські кулемети. Про це нам розказав мадярський вояк родом із Семигорода, один-одинокий, що відносився до нас людяно»⁶³.

Розстріли галицьких січовиків на карпатських перевалах вчиняли польські підрозділи КОП та поліція спільно з угорськими жандармами, гонведами і терористами у березні–квітні 1939 року, їх треба трактувати як військові злочини. Угорські та польські військові нехтували основоположними правами військовополонених, гарантованих учасникам Національної Оборони Карпатської України на підставі Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни (18 жовтня 1907 року). Так, згідно зі ст.

І цього документу, збройні сили Карпатської України, створені відповідно до наказу міністра оборони С. Клочурака від 15 березня 1939 року, повністю підпадали під визначення воюючої сторони (наявність вищого керівництва, відповідального за своїх підлеглих, розпізнавальних знаків, відкрите носіння зброї, дотримання законів і правил ведення війни) та мали усі права нарівні з іншими учасниками міждержавного конфлікту. І тут не має жодного значення, що Карпатську Україну як самопроголошену державу не визнала жодна країна світу. За нормами Гаазької конвенції, навіть населення незайнятої території, яке при наближенні ворога добровільно візьметься за зброю для боротьби з наступаючими військами і при цьому буде відкрито носити зброю та дотримуватися законів та правил війни, автоматично прирівнюється до воюючої сторони, що передбачає гарантування відповідних прав⁶⁴.

З метою послаблення українського визвольного руху Будапешт та Варшава у першій половині квітня 1939 року уклали між собою угоду про те, щоб на кордоні спільними зусиллями перешкоджати і не допускати розвитку контактів українського населення, що проживало у Галичині (Польща) та Закарпатті (Угорщина). У донесенні від 26 липня 1939 року командування VIII корпусу (дислокувався на території північно-східних рубежів Угорщини) до генштабу з цього приводу зазначалося: «Щодо ініціативи польської сторони про поглиблення братніх відносин на кордоні (пункт 4) наголошувалося, що для польської та угорської сторін найголовнішим було добитися спільного ведення самої нещадної боротьби проти загонів “Січі”, незважаючи на те, чи були вояки громадянами Польщі чи ні»⁶⁵.

Документи свідчать про узгодження та координацію спільних акцій прикордонними частинами Угорщини та Польщі, надання взаємної допомоги у боротьбі проти українського визвольного руху, спільного прочісування прилеглих територій задля знищення решток карпатських січовиків, які перейшли на партизанську тактику діяльності. 15 червня 1939 року командир 7-ї угорської прикордонної бригади полковник Бодор наголошував, що «польське командування старається надавати всебічну допомогу, щоб очистити від небажаних елементів нові території»⁶⁶.

Грунтуючись на доступних документах і матеріалах та дослідженнях польських авторів, можна цілком впевнено говорити про наявність в офіційній Варшави мотивації та чітких намірів до фізичного знищення своїх громадян, які втекли на Підкарпатську Русь, щоб вступити до лав Карпатської Січі. Про це переконливо свідчать документи планування і підготовки другої диверсійно-терористичної операції у Карпатській Україні у листопаді 1938 – лютому 1939 років, матеріали переписки дипло-

матичних та військових відомств Другої Речі Посполитої під час розпаду Чехо-Словаччини. Також на основі мемуарної літератури та окремих документів засвідчені факти вчинення самосудів з боку польського КОП та поліції над січовиками та українськими втікачами із Галичини на Закарпаття на польсько-чехо-словацькому кордоні у процесі реалізації диверсійної акції «Лом» восени 1938 року та під час прикриття польськими військами кордону з Карпатською Україною у березні 1939 року.

Польські збройні сили були співучасниками розчленування Чехо-Словаччини у 1938–1939 роках, в тому числі і під час окупації Угорщиною Карпатської України. Про це свідчить зокрема те, що до завдань польських військ, які були сконцентровані на північному кордоні Карпатської України у березні 1939 року, входило не тільки блокування руху українських втікачів з південного боку Карпат (жодних перешкод пересуванню чеських цивільних та військових біженців по своїй території Польща на робила), а й проведення паціфікації прикордонних територій в разі виявлення прямої чи опосередкованої загрози для інтересів Польщі. Такою могла бути небезпечна з погляду Варшави діяльність відділів Карпатської Січі прикордонної смуги.

Польська сторона виступила не тільки енергійним натхненником й пропагандистом антиукраїнської політики угорської влади на Закарпатті, реалізації планів диверсії і терору у період існування автономного уряду А. Волошина, а й співучасником репресій в Карпатській Україні у березні–квітні 1939 року, взявши участь у знищенні своїх же громадян на території сусідньої держави. На жаль, на сьогодні відсутні документальні дані про обставини, точну кількість, місця і дати проведення розстрілів полонених січовиків-галичан польськими прикордонниками та поліцією. Однак доступні джерела свідчать про те, що розстріли на трьох карпатських перевалах (Верезькому, Татарському та Ужоцькому), до яких були причетні польські силовики є військовими злочинами, оскільки Варшава нехтувала основоположними засадами Гаазької конвенції про права військовополонених – членів Національної Оборони Карпатської України. Цей акт став також грубим порушенням конституційних прав польських громадян, втікачів із так званої Східної Малопольщі, які без жодного суду і слідства, всупереч польському національному законодавству, були страчені поблизу нового кордону з Угорщиною.

Попри початкову ейфорію від встановлення польсько-угорського кордону в Карпатах, Варшава, взявши участь у розчленування Чехо-Словаччини у 1938–1939 роках, стратегічно програла, адже об'єктивно її політика у цей період не тільки не йшла врозріз з планами Берліна, а й об'єктивно сприяла

зміцненню Третього Рейху та його союзників у регіоні. Врешті-решт, це призвело до четвертого поділу Польщі у вересні 1939 року та окупації її території частинами вермахту та Червоної армії.

Примітки:

¹ *Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939. – Toruń, 2007. – S. 148–149.*

² *Ibid. – S. 148–206.*

³ Referat o działaniach dywersyjnych na Rusi Karpackiej // Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiwicza. Opracowanie, wstęp i przypisy *A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur.* – Kraków: Fundacja Centrum dokumentacji Niepodległościowego, 2000. – S. 114.

⁴ *Kredátus J. Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938-1939 // Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov.– T. IV. – Banská Bystrica, 2005. – S. 305-306.*

⁵ *Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 132–133.*

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 1211. – Арк. 38.

⁷ Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. – Москва, 1962. – С. 132–133; *Samuś P., Badziak K., Matwiejew G.* Akcja «Lom». Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. – Warszawa, 1998. – S. 150–151.

⁸ *Kredátus J. Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938-1939 // Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov. T. IV. – Banská Bystrica, 2005. – S. 308-309.*

⁹ *Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 204–205.*

¹⁰ *Ibid. – S. 206–207.*

¹¹ Див. детальніше про підготовку, перебіг та підсумки акції «Лом»: *Stolarczyk J.* Oddziały bojowe «Rozlucz» w akcji dywersyjnej «Lom» na Rusi Zakarpackiej // *Rocznik Historyczno-Archivalny.* – T. XI. – Przemyśl, 1996. – S. 81–99; *Zarys polskiej akcji dywersyjnej «Lom» na Rusi Zakarpackiej w 1938 r. // Rocznik Przemyski.* – R. XXXIII. – 1997. – Z. 3. Historia. – S. 81–98; *Kupliński J.* Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku // *Wojskowy Przegląd Historyczny.* – № 4 (158). – Warszawa 1996. – S. 65–83; *Dąbrowski D.* Kwestia Rusi Zakarpackiej w stosunkach między Czechosłowacją, Polską i Węgrami przed wybuchem II. wojny światowej // *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti.* – Praha, 2003. – S. 149–156.

¹² *Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 219–220.*

¹³ *Kasperek J.* Przepust karpacki: tajna akcja polskiego wywiadu. – Warszawa, Wydawnictwo Czasopism i Książek Technicznych, 1992. – S. 86; *Kasperek J.* Poland's 1938 Covert Operations in Ruthenia // *East European Quarterly.* – Vol. XXIII. – №3 (September 1989). – P. 365–373.

¹⁴ *Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 220.*

¹⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 1223. – Арк. 1.

¹⁶ Див. детальніше: *Пагіря О.* Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. Науково-популярне видання. – Київ, 2010. – 152 с.

¹⁷ *Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 98.*

¹⁸ *Bozів О., Задорожний В.* Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939 рр.) – Ужгород, 1999. – С. 61.

¹⁹ *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003. – S. 390.

- ²⁰ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 18. – Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 21.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 3.
- ²³ Там само. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 66. – Арк. 2; ЦДІАЛ. – Ф. 493. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 2.
- ²⁴ ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 66. – Арк. 3.
- ²⁵ Там само. – Арк. 4.
- ²⁶ Там само. – Арк. 5–9.
- ²⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 493. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 3, 19–20.
- ²⁸ Там само. – Арк. 21 зв.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ *Dąbrowski D.* Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 294.
- ³¹ *Гренджа-Донський В.* Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – С. 101.
- ³² *Samuś P., Badziak K., Matwiejew G.* Akcja «Lom». Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. – Warszawa, 1998. – S. 237–239.
- ³³ *Dąbrowski D.* Medzi Tešínskom a Podkarpatskou Rusou. (K niektorým aspektom polskej diverzie na Slovensku v rokoch 1938–1939.) // Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov. T. II. – Bratislava, 2003. – S. 93–94; *Dąbrowski D.* Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 299–300.
- ³⁴ *Kredátus J.* Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938–1939 // Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. T. IV. – S. 312.
- ³⁵ Ibid. – S. 313.
- ³⁶ Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. – Tom II (1933–1939). – Warszawa, 1996. – S. 206–207.
- ³⁷ New York Times. – 1939. – March, 16.
- ³⁸ *Deszczyński M. P.* Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939. – Warszawa, 2003. – S. 322–323.
- ³⁹ *Яворенко Г.* Гарнізон ОНОКС в Торуні // Карпатська Україна в боротьбі. Збірник – Відень, 1939. – С. 105–108. Цей факт не підтверджується однак доступними на сьогодні польськими джерелами.
- ⁴⁰ *Єфремов С.* Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні / Ред. та вступ. стаття *М. Мушинки.* – Ужгород, 2009. – С. 35–36.
- ⁴¹ *Deszczyński M. P.* Ostatni egzamin... – S. 333–334.
- ⁴² Ibid. – S. 333.
- ⁴³ *Dąbrowski D.* Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 332, 352.
- ⁴⁴ *Deszczyński M. P.* Ostatni egzamin... – S. 333.
- ⁴⁵ *Stempowski J.* W dolinie Dniestru i inne eseje ukraińskie. Listy o Ukrainie. Wybrał i opracował *A. S. Kowalczyk.* – Warszawa, 1993 // <http://www.historycy.org/index.php?showtopic=23406&st=265>.
- ⁴⁶ *Dąbrowski D.* Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... – S. 295.
- ⁴⁷ *Гренджа-Донський В.* Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. – С. 314; *Филонович В.* Березневі дні Карпатської України / Підготовка тексту, передмова та примітки *О. Пагірі.* – Ужгород, 2009. – С. 76.
- ⁴⁸ *Худаніч В.* Світове Братство Карпатська Січ. – Ужгород, 2005. – С. 56–59.
- ⁴⁹ *Гренджа-Донський В.* Щастя і горе Карпатської України... – С. 317–318.
- ⁵⁰ *Худаніч В.* Світове Братство Карпатська Січ... – С. 57.
- ⁵¹ Там само. – С. 58.
- ⁵² Інтерв'ю з Анною Коробинець (1925 р. н.), липень 2011 р., с. Верб'яж Воловецького району Закарпатської області // Архів Меморіального музею «Територія терору» (Львів).

- ⁵³ Інтерв'ю з Михайлом Матолою (1922 р. н.), липень 2011 р., с. Верб'яж Воловецького району Закарпатської області // Архів Меморіального музею «Територія терору» (Львів).
- ⁵⁴ Див. Швец Б. Беларускія абарнонцы Карпацкай Украіны // Беларускі Рэзыстанс. – № 1 (14). – 2007. – С. 132.
- ⁵⁵ Онищук Я. Як знайшли масові поховання бійців Карпатської України // <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/03/28/33661/>; Козак О. Ше одна братська могила бійців Карпатської України // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/12/51755/>.
- ⁵⁶ Филонович В. Березневі дні Карпатської України... – С. 90.
- ⁵⁷ Гуцул І. Остання сотня // Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939. – С. 150–151.
- ⁵⁸ Чирський М. Тюрми й табори // Карпатська Україна в боротьбі. Збірник. – Відень, 1939. – С. 170.
- ⁵⁹ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України... – С. 313.
- ⁶⁰ Там само. – С. 314.
- ⁶¹ Карпатська Україна в боротьбі. Збірник – Відень, 1939. – С. 148–150.
- ⁶² Archives of Ontario (Toronto, Canada). – F. 2118 (Stephen Rosocha fond).
- ⁶³ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України... – С. 336.
- ⁶⁴ Международное право. Ведение боевых действий. Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. – Москва, 1995. – С. 13–15.
- ⁶⁵ Цит. за: Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії. – 2012. – Вип. 15. – С. 105.
- ⁶⁶ Там само. – С. 105.

ПОШУКОВО-ЕКСТУМАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОВАНЬ СТРІЛЬЦІВ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ НА ВЕРЕЦЬКОМУ ПЕРЕВАЛІ

Героїчні події Карпатської України залишили яскравий слід у новітній історії України. Більш як 70 років тому на землях Закарпаття з ініціативи Августина Волошина було проголошено Українську незалежну державу, яка стала символом національних прагнень української громадськості краю.

Історії Карпатської України присвячено багато наукової і науково-популярної літератури¹. У низці досліджень детально описано процес становлення молодої держави та її трагічну долю внаслідок вторгнення Угорщини в середині березня 1939 року. Після відступу чехо-словацького війська головним супротивником регулярній і добре озброєній гортистській армії стали малочисленні та погано вишколені загопи Організації народної оборони «Карпатська Січ». Саме членам цього парамілітарного утворення випало сповна пізнати велич самопожертви та гіркоту поразки.

Одним із районів, де без суду і слідства було розстріляно кілька сотень вояків Карпатської Січі, був Верецький перевал. За свідченням очевидців 17 березня 1939 року полонених січовиків 7-8 колонами по 70-80 осіб угорські жандарми і гонведи вивели на перевал між селами Верб'яз і Климець. Це були переважно галичани – громадяни Другої Речі Посполитої, які за завданням ОУН, а то й власної ініціативи, потрапили в Карпатську Україну для підтримки національного руху. На новоутвореному кордоні Угорщини з Польщею конвоїри передали їх польській прикордонній службі – КОР («Korpus Ochrony Pogranicza»). Прикордонники спочатку розмістили полонених у казармах. Наступного ранку, знову поділивши на колони, відконвоювали вздовж лінії кордону ліворуч і праворуч на півтора-два кілометри і розстріляли над закарпатськими селами Нова Розтока і Верб'яз, та між Петросовцею, Жупанами й Лазами. Зокрема, свідком цих подій був тодішній директор Верб'язької школи Іван Гетроці². Убитих січовиків місцеві селяни поховали на Верецькому перевалі, за кілька метрів від лінії тодішнього кордону. На братській могилі поставили дерев'яний хрест³.

Інші групи оборонців Карпатської Січі було розстріляно праворуч від перевалу з боку Глухівського верху та поблизу Глибокої долини. Староста села Нова Розтока Юрій Голянич організував людей для поховання убитих.

Згідно із свідченнями Івана Джугля, який проживав неподалік місця розстрілу, січовики були одягнуті у військовий і цивільний одяг. За його словами тут було страчено 230 вояків Карпатської Січі⁴.

Такзагальна кількість захисників українського Закарпаття, розстріляних на Верещкому перевалі, могла становити від 500 до 600 осіб⁵.

Про страшну долю галичан згадував у своїх творах В. Гренджа-Донський. «В Тячеві, при допомозі польського шпигуна Пінязя, маляри порозділювали галичан, щоб відтак передати їх полякам. Виснажених голодом, бо протягом п'ятих днів у тячівській в'язниці не дали їм нічого їсти, змасаковані до каліцтва, без одягу, бо стягнули з них усе – плащі, блузи, черевики..., – маляри посадили на вантажне авто, пов'язали руки, поприв'язували один до одного і проти вітру в холоді дня 23-го березня вивезли їх під польську границю і під горою Татарівкою передали полякам. Тут уже на них чекали польські кулемети, і на очах малярів всіх їх розстріляли...»⁶.

«За Ясіня-Репеговом, на польському кордоні, за митницею на Татарському перевалі очікувала мішана малярсько-польська комісія, щоб перебрати полонених січовиків-галичан. Незабаром привели 30 січовиків, зловлених по горах Гуцульщини, а кількох із в'язниць. Були вони пов'язані, в страшний спосіб збиті не тільки тими, що їх зловили, але й самими вояками, що їх ескортували... Галичан відвели на півтора кілометра далі у ліс, яким проходила фронтова бойова лінія за світової війни. Тут їх розп'яли на деревах. По-перш поприв'язували їм руки заржавілим колючим дротом, що знайшли в старій фронтовій лінії, відтак розп'яті руки й ноги поприв'язували залізними скобами та великими цвяхами, що ними прибивають рейки на залізницях. Над розп'ятими, але ще живими героями почали маляри і поляки знущатись, плюючи їм у вічі та б'ючи їх рушницями. Відтак гонведи... одного за другим розстрілювали...

Розп'яті герої віддавали свої шляхетні душі словами: «Слава Україні!» і співом «Ще не вмерла Україна...»⁷.

Про ту саму подію розповідає учасник оборони Закарпаття, старшина Карпатської Січі Василь Філонович у своїх спогадах «Березневі дні Карпатської України»⁸.

Такі дії поляків пояснюють тим, що більшість розстріляних на Верещкому перевалі галичан були членами або симпатиками ОУН, а отже – потенційними противниками Другої Речі Посполитої. Як зазначає польський дослідник М. П. Дешчинський у монографії «Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939» (Warszawa, 2003), в інструкції, виданій генералам Казіміжу Фабрици і Мечиславу

Боруті-Спеховичу, було зазначено, що у зв'язку з просуванням угорської армії до польського кордону «...групи – навіть досить сильні – січовиків і українських відділів хотітимуть перейти на нашу сторону. Очевидно, не можна допустити цього проникнення... З наказу Пана Маршалка⁹ цих січовиків треба стріляти, але якщо здаються в полон – розброювати та інтерновувати. Інша справа, що *Пан Маршалок не хотів би, щоб вони взагалі дісталися наших сторін, навіть будучи інтернованими.* Краще відправити їх назад на Русь (Закарпаття – Я. О.), нехай угорці з ними дають раду...» (переклад і виділення курсивом – Я. О.)¹⁰. Так, майбутнє січовиків-галичан було вирішено на вищому державному рівні республіки Польща. Навіть якщо припустити, що польська сторона й намагалася повернути полонених назад, угорці мали всі підстави настоювати на своєму – галичани були громадянами Речі Посполитої. Очевидно, щоб виконати наказ Сьмігли-Ридза керівництво КОПу дало вказівку розстріляти січовиків на новоствореному польсько-угорському кордоні, а тіла закопати на угорській стороні.

Упродовж тривалого часу місця поховань стрільців були об'єктами пам'яті місцевого населення. З новою силою тема «українського Закарпаття» ожила з початком 1990-х років. Нажаль, вивчаючи документи і друкуючи томи досліджень, науковці та краєзнавці не провели опитування ще живих тоді свідків про могили січовиків, не позначили їх на планах і картах. Сьогодні, через складні особливості рельєфу, зміни місцевості, пов'язані з активною господарською діяльністю в період радянсько-колгоспного ладу, байдужість, а то й відверте небажання допомоги з боку окремих місцевих жителів, відшукати їх надзвичайно важко.

З 2008 року пошукові роботи на місцях розстрілів стрільців Карпатської Січі на Верецькому перевалі проводить Комунальне підприємство Львівської обласної ради з питань здійснення пошуку поховань учасників національно-визвольних змагань та жертв воєн, депортацій і політичних репресій «Доля». Упродовж п'яти років було опрацьовано значну кількість джерел та історичної літератури, опитано мешканців сіл Верб'яж, Лази Воловецького р-ну Закарпатської, Климець і Жупани Сколівського р-ну Львівської областей, проведено польові розвідки на місцевості. Унаслідок цього на території вододільного хребта між селами Верб'яж-Климець та Лази-Жупани вдалося знайти і дослідити два захоронення січовиків.

Перша могила була виявлена 2008 року на північно-східній околиці с. Верб'яж. З'ясовано, що в околиці колишнього села Нова Розтока (у грудні 1966 року за рішенням Закарпатського облвиконкому воно включене до складу с. Верб'яж) було 3 масові поховання. Із слів Ганни Кробинець (1925 р. н.) на найбільшому із них в ур. Купиновата стояв великий

дерев'яний хрест. Полонених січовиків конвоювали на перевал колоною. Більшість із них були молоді хлопці віком 17-18 років, одягнуті як у військовій однострої, так і цивільний одяг, без поясів і шнурівок на взутті. З ініціативи місцевого священика селяни зносили вбитих у великі братські могили. Яма в ур. Купиновата була заповнена до верху і тому лише злегка прикрита землею. Весною, після того як зійшов сніг, дикі свині розрили поховання. Аби запобігти цьому, люди висипали там невисокий курган. Однак у радянський час зсув ґрунту знищив усі сліди могили, перекривши її товстим шаром глини і каміння.

З огляду на те, що за станом здоров'я інформатор не змогла показати перелічені місця, пошуковій групі КП ЛОР «Доля» вдалося відшукати лише один із трьох згаданих об'єктів. Він знаходився на відстані близько 500 м на північний захід від символічної могили, насипаної на хребті на початку 1990-х років в честь загиблих січовиків, в ур. «Талабучина долинка». На відстані близько 30 м вище пролягає дорога, що розмежовує Закарпатську і Львівську області. За адміністративно-територіальним поділом зазначена територія належить до земель Верб'язької сільської ради.

Місце поховання виділялося ледь помітним заглибленням прямокутної форми, яке утворилося внаслідок просідання землі. Розміри ями становили: ширина – 1,5 м, довжина – 3 м і глибина від сучасної поверхні до рівня залягання людських останків – 1,2 м.

Суглинкувато-кам'янисте заповнення об'єкта вирізнялося меншою щільністю ґрунту і змішаністю стратиграфічних нашарувань. Людські остеологічні залишки виявлено на глибині 1,2-1,4 м від сучасної поверхні. Тіла були хаотично скинуті в яму, перекриваючи один одного. Стан збереження кісткової тканини поганий: внаслідок кислотних властивостей суглинкуватого ґрунту вона набула темно-бурого кольору, частково втратила міцність, а в окремих випадках повністю розклалася. Певного порядку, за яким тіла клали в яму, не спостерігалося, однак більшість із них лежала вздовж довгих стін котловану.

Аналіз остеологічного і речового матеріалів засвідчує, що у могили були останки здебільшого молодих людей, одягнутих у теплий, сукняно-шерстяний одяг цивільного та військового крою. Знайдено залишки шкіряних поясних ременів, а в одному випадку – рештки офіцерської портупей. На ногах збереглися чоботи і черевики з кованими підшвами. На взутті простежено відсутність шнурівок, на що вказувала очевидець подій Ганна Крובинець.

На особливу увагу заслуговує останок одного із убитих січовиків. Він лежав у куті ями. Через поганий стан збереження скелету вік людини

визначено в межах 35-50 років. Чоловік був одягнутий у військовий одяг, на ногах – шкіряні чоботи з кованими підшвами. Серед особистих речей – залишки офіцерського ремня портупейного типу, мідний перстень-обручка, монети чехословацької республіки, а також кишеньковий годинник швейцарської фірми «Union Gorlogere» (фото 1). Результати досліджень дають підстави припустити, що похований міг бути старшиною, брати участь ще в боях Першої Світової війни і за завданням ОУН був скерований на Закарпаття для вишколу молодих стрільців. Нажаль, сподівання виявити на знайденому годиннику ініціали власника не виправдалися.

Комплекс інших предметів, знайдених під час ексгумаційних досліджень, складався з фрагментів шкіряних поясних ременів, двох складних кишенькових ножів, пластмасового гребеня «The Star», решток зубної щітки з клеймом «Rekord. Parfumerie Mukaševu», двох дзеркал, залишків ліхтарика, гудзиків від верхнього та нижнього одягу, окремих монет і двох гаманців з монетами Чехословацької республіки міжвоєнного періоду (фото 2). Їх хронологія охоплює період 1922–1938 років.

Загальна кількість виявлених у досліджуваному об'єкті людських останків становить десять осіб. Через поганий стан кісткового матеріалу слідів кульових поранень простежити не вдалося. Серед останків не було знайдено також і самих куль. Це можна пояснити тим, що розстрілювали з близької відстані із гвинтівок і кулеметів, набої яких мають велику потужність, а тому кулі «прошивали» тіло на виліт, не залишаючись у ньому.

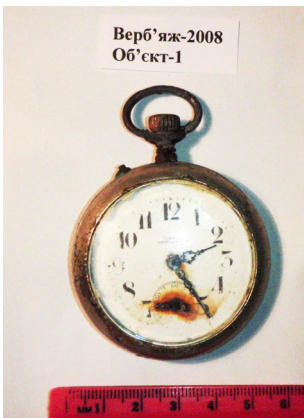

Фото 1. Годинник швейцарської фірми «Union Gorlogere»

Фото 2. Матеріали з поховання січовиків в околиці с. Верб'яз

Як припускає учасник подій березня 1939 року на Закарпатті, працівник штабу Карпатської Січі Євген Стахів, це могло бути поховання загиблих стрільців прикордонного відділу Карпатської Січі, що стояв на заваді польським диверсантам проводити акції саботажу. В такому випадку знайдені останки старшини з портупеею належать комендантові цього підрозділу Степану Гинилевичу. На думку Є. Стахіва, у тій самій могилі може бути похований інший боєць прикордонного відділу Матій («Мацько») Гасин – брат майбутнього полковника УПА Олекси («Лицаря») Гасина¹¹.

Подальші пошукові дослідження в околиці с. Верб'яж того часу не принесли бажаних результатів. Тому у 2010 році було зібрано інформацію про можливі місця поховань серед жителів сусіднього с. Лазі Воловецького р-ну. За допомогою секретаря Лазівської сільської ради Івана Дербала вдалося відшукати свідка – місцевого мешканця Михайла Григу, 1922 року народження. Він розповів, що події відбувалися 25 або 26 березня 1939 року (за іншими даними 18 березня). У післяобідню пору в селі почули постріли з боку нового польсько-угорському кордону. На другий день, незважаючи на небезпеку для життя, Михайло з товаришем піднялися на хребет і побачили у старому австрійському капонірі з часів Першої світової війни нашвидкуруч прикопані тіла січовиків. Як розповів М. Грига, це місце залишилося неторканим до сьогодні. У 1990 році в пам'ять про події з ініціативи громади с. Жупани Сколівського р-ну на хребті було насипано символічну могилу і поставлено хрест з написом: «На цьому місці 18.03.1939 року польськими пограничниками було розстріляно і похоронено 21 стрільця Карпатської Січі, котрі відстоювали незалежність від Угорщини Карпатської України, очолюваної Августином Волошиним. Слава героям. С. Жупаня. 1990». Нажаль, відшукати розташовану неподалік яму з останками січовиків тоді ніхто не пробував...

Зазначимо, що згідно з інформацією місцевих жителів, неподалік хреста було ще одне захоронення стрільців, але воно було знищене бульдозерами під час облаштування території для радгоспного поля.

Михайло Грига показав приблизне місце могили. Детальне вивчення цієї ділянки дало змогу ствердити наявність тут оборонних споруд періоду Першої світової війни, в тому числі й об'єкта, що нагадував артилерійський капонір. І хоча його північна частина була перекрита земляним валом, нагорнутим бульдозерами в 1950-х роках під час очищення вершини хребта для сільськогосподарських угідь, південна сторона простежувалася досить добре. Закладення в межах досліджуваної ділянки кількох шурфів дало позитивний результат. В одному із них, на глибині 0,5 м від сучасної

поверхні, вдалося виявити людські скелетовані залишки. Зокрема, натрапили на нижні кінцівки не менш як трьох осіб.

Об'єкт знаходився на північно-східній околиці села Лази, на відстані близько 1,5 км від краю населеного пункту та в 100 м на південь (нижче схилом) від вищезазначеної символічної могили. Стратиграфія нашарувань у цьому місці становить таке: під дерновим шаром до глибини 0,3–0,5 м залягав шар суглинку з численними вкрапленнями каменю. Нижче – кам'янистий материк. Деяко іншою вона виявилася на місці капоніра. Тут глибина залягання основи знаходилася на відмітці 1 м від сучасної поверхні. Долівка виглядала рівною і добре втрамбованою.

Ексгумаційні роботи проводили згідно з «Тимчасовим порядком здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій». Зокрема, було отримано дозволи Державної служби з питань національної культурної спадщини і Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій, погоджено їх з Управлінням охорони культурної спадщини Львівської обласної державної адміністрації, Управлінням культури Закарпатської обласної державної адміністрації, а також місцевими органами самоврядування. Дослідження відбувалися шляхом розкриття виявлених останків вручну за допомогою лопат, совків і щіток (фото 3).

Фото 3. Процес досліджень поховання в околиці с. Лази

За допомогою розкопок визначено, що людські скелетовані залишки лежали на глибині 1 м від сучасної поверхні в ямі розмірами 4х3 м. Розкриття об'єкта засвідчило, що він мав санітарний характер: тіла були скинуті нашвидкуруч, лежали переважно долілиць або на боку, хаотично перекриваючи одне одного. Серед супровідного матеріалу виявлено залишки тканини від одягу штатського та військового зразків, рештки цивільного та армійського взуття з кованими підошвами тощо.

Загальна кількість виявлених в об'єкті людських останків становила сім осіб. Стан збереження людських остеологічних залишків поганий через несприятливі умови перебування в суглинкового-кам'янистому ґрунті. Деяка частина дрібних кісток (фаланги пальців, ребра тощо) розклалися. У двох випадках на черепних коробках виявлено отвори від кульових поранень (фото 4). Це засвідчує те, що поранених січовиків добивали пострілом у голову. Очевидно, страта відбувалася за межами ями, оскільки гільз від стрілецької зброї на місці досліджень знайти не вдалося.

Під час ексгумаційних досліджень віднайдено нечисленний матеріал, який вказує на час виникнення поховання та його військовий характер. Це деформовані кулі, що їх використовували в набоях до польського карабіна системи «Маузер» калібру 7,92 мм і пістолета «Радом ВіС 35» («Radom ViS wz.1935») калібру 9 мм, залишки тканини від військових одностроїв та взуття чехословацького зразка. Особистих речей знайдено досить мало: фрагмент пластмасового гребінця чорного кольору з написом польською

Фото 4. Сліди кульових поранень на черепних коробках загиблих

Лаз-2011

Фото 5. Матеріали з поховання січовиків в околиці с. Лазу

мовою «NIEŁAMLI[WY]», пластмасові та металеві гудзики від нижнього і верхнього одягу, сталінні рамкові пряжки з рештками поясных ременів, залишки шерстяного светра із застіркою-«блискавкою» з клеймом «LUCO» і датою «1930» (фото 5). Загальна кількість предметів становить 20 одиниць¹². Невелика кількість знахідок дає підстави припустити, що після вбивства солдати розстрільної команди пограбували загиблих, забравши їхні особисті речі.

Останки віднайдених січовиків були перезахоронені на території майбутнього меморіалу «Герої Карпатської України» на хребті між селами Верб'яз і Климець. Процес перепоховання включав поминальну відправу за участю духовенства, військових, представників громадських організацій і громади навколишніх сіл.

Так, унаслідок пошуково-ексгумаційних досліджень, проведених Кошунальним підприємством Львівської обласної ради «Доля» на Верецькому перевалі, було виявлено дві масові могили захисників Карпатської України. Документальні свідчення, наявність кульових отворів у черепних коробках, а також знахідки деформованих куль від польської стрілецької зброї дає змогу припустити, що розстріли були здійснені солдатами «Корпусу Охорони Прикордоння» за вказівкою вищого керівництва Другої Речі Посполитої.

Примітки:

¹ *Вегеш М.* Карпатська Україна. Документи і факти. – Ужгород, 2004. – 432 с.; *Бірчак В.* Карпатська Україна. Спомини й переживання. – Ужгород, 2007. – 200 с.; *Худанич В.* Січове братство Карпатська Січ. – Ужгород, 2005. – 292 с.; *Єфремов С.* Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні. – Ужгород, 2009. – 100 с.; *Филонович В.* Березневі дні Карпатської України. – Суми, 2009. – 96 с.; *Гренджа-Донський В.* Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. – Ужгород, 2002. – 516 с.; *Вегеш М.* Велич і трагедія Карпатської України // *Дзеркало тижня.* – 2004. – № 10 (13–19 березня) та ін.

² *Худанич В.* Січове братство Карпатська Січ. – Ужгород, 2005. – С. 57.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 58.

⁶ Там само. – С. 315.

⁷ *Гренджа-Донський В.* Щастя і горе Карпатської України. – С. 314.

⁸ *Филонович В.* Березневі дні Карпатської України. – Суми, 2009. – С. 53–54.

⁹ Головнокомандувача збройними силами Другої Речі Посполитої Едварда Сьмігли-Ридза (Edward Śmigły-Rydz).

¹⁰ *Deszczyński M. P.* Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939. – Warszawa, 2003. – S. 326–334.

¹¹ Розстріляні на перевалі могли бути прикордонниками Карпатської України // *Історична правда.* 17.08.2011. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/08/17/52694/>.

¹² Знайдені в похованнях матеріали передані на збереження у фонди Музею історії визвольної боротьби України – відділ Львівського історичного музею.

РЕЗОЛЮЦІЯ

IV семінару «Українофобія як явище та політтехнологія»

(Львів, 17 травня 2013 року)

РОЗСТРІЛИ НА КАРПАТСЬКИХ ПЕРЕВАЛАХ У БЕРЕЗНІ 1939 РОКУ: НЕВІДОМИЙ ЗЛОЧИН

У березні 1939 року після того, як хортистська Угорщина захопила Карпатську Україну, групу галичан, які потрапили в угорський полон, було передано польським прикордонникам. У мирний час громадян Польщі, які не вели проти цієї держави жодних бойових дій, без суду і слідства було розстріляно лише через їхню національну приналежність.

Свідчення сучасників, опубліковані відразу після цієї події, подають загальну кількість убитих українців від 600 до 800 осіб. Проведені протягом останніх років археологічно-ексгумаційні роботи підтверджують факт скоєного злочину в 1939 році. Активну участь і координацію цих дій проводили як польські урядові структури, так і консульські представництва Польщі в різних країнах, що вказує на сплановану і узгоджену акцію.

Прихований і замовчуваний злочин проти людяності, скоєний у мирний час, є аналогічним за своїм складом до масових розстрілів польських офіцерів у Катині 1940 року, однак досі залишається малодослідженим і незасудженим.

Тому перед науковцями та владними структурами стоять такі завдання:

- 1) всебічно вивчити обставини цих подій, із залученням усіх можливих документів, які зберігаються в Угорщині, Чехії, Польщі, Росії, Німеччині;
- 2) дати політичну оцінку цим злочинним діям;
- 3) встановити імена жертв злочинів, скоєних 1939 року на карпатських перевалах, активізувати роботу над створенням Книги Пам'яті Карпатської України;
- 4) продовжити археологічно-пошукові роботи та належно перепоховати знайдені рештки;
- 5) увічнити пам'ять загиблих українців, створити меморіали на Верещькому і Яблуницькому (Татарському) перевалах.

ВОЛИНСЬКИЙ КАЗАН ТА ЙОГО ТВОРЦІ

Проблема, яку ми повинні розглянути не лише з погляду історії (бо йдеться про встановлення історичної правди про події), але й, на жаль, з погляду сучасної політики (бо, очевидно, що ми маємо справу зі зловживанням історичним минулим для того, щоб досягти певних політичних цілей сьогодні), має цілком ясно дві сторони.

Перша з них – польсько-українські відносини під час Другої світової війни, а також попередні війни та після неї. Друга – інтерпретація цих подій у політичному плані з яскраво антиукраїнських позицій та з виразним маніпулюванням історією у наш час.

Зрозуміло, що це дві сторони однієї медалі, а, з іншого ще боку, проблему не можна зводити до самих лише польсько-українських стосунків, не враховуючи міжнародного контексту з понад як півстоліття та обставин того сучасного міжнародного становища, в якому перебуває Українська держава.

Дозволю собі два глибші історичні екскурси.

Перший. Не підлягає сумніву – це доводять історичні дослідження – що Польща, починаючи принаймні від середини XIV століття, через свою агресивну політику щодо сусідів на Сході та на Півночі була основним чинником дестабілізації в Центрально-Східній Європі хоча б до середини XX століття. Намагання захоплювати чужі – і в національно-етнічному, і в державно-правовому аспектах – території з бажанням перетворювати їх у свої внутрішні колонії з поневоленням, зведеним до рабського стану населенням, неодноразово були причиною дошкульних поразок Польщі до втрати незалежності включно. Спроби перетворити також Україну в покірну колонію стали причиною багатьох українських повстань, кривавої боротьби за створення держави українського народу, боротьби, яка тривала століттями – і, до речі, нічого не навчила польських політиків минулого і сучасного. У мене вже була можливість писати про те, що польська державна ідеологія належить до найконсервативніших та найанахронічніших у Європі, але вона й досі – як можемо переконатися в наш час – є діючою політичною доктриною та підставою заполітизування польського суспільства.

Другий екскурс. Польське панування на західноукраїнських землях у 1918–1939 роках доводить, що політики справді досвід минулого не сприйняли. Польща по-зрадницькому зламала договір з Українською

Народною Республікою, не виконала ухвал Ризького договору 1921 року та рішення Ради послів 1923 року, запроваджуючи суворий окупаційний режим з дискримінацією та поступовим винищенням усього українського, особливо на тих теренах, що були захоплені від Української Народної Республіки (Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя). Було проведено масивну колонізацію так званими осадниками. Праві шовіністичні політичні кола опрацювали ще тоді, напередодні Другої світової війни, плани депортації українців з їх корінних територій для розпорощення в Західній Польщі – плани, які було реалізовано кілька років пізніше у процесі акції «Вісла».

Переходячи до періоду Другої світової війни, хочу звернути увагу на події і явища, сутність яких ясна і на сьогодні не підлягає серйозній науковій дискусії.

1. Криваві події 1939–1944 років та пізніше відбувалися на українській етнічній території, на якій поляки (влада, колонізатори) були в статусі окупантів. Українці були (але вже частково не є) справжніми господарями на рідній землі. Якщо в цьому випадку обмежитися Західною Волинною, то на ній у 1941 році (після депортації 1940–1941 років) проживало – за оцінкою – на 1 млн 600 тис. українців приблизно 220 тис. поляків, тобто співвідношення становило 7:1. При такому співвідношенні поляки намагалися далі грати роль панівної нації – панівної над українцями.

2. Винищування українців почалося у 1939 році польськими військами, що відступали через Волинь під ударами німецької армії. Тоді запалали хати українських селян, вбивали мирне населення. 1940 року польські боївки почали винищувати українську інтелігенцію, громадських діячів на сусідніх Підляшші й Холмщині, що незабаром дало відповідний резонанс на Західній Волині.

3. У червні 1941 року у Львові було відновлено незалежну Українську державу, почалося утворення українських збройних сил також на Волині, що увійшла до складу Української держави. Українці відмовилися скасувати проголошення незалежності, тому почалися німецькі репресії. Відбувається повернення до методів підпільної боротьби, скерованої не лише проти німецьких окупантів, але й проти російських комуністичних партизанів. Українські збройні сили, частково обеззброєні німцями, а частково перетворені в поліцію, внаслідок німецьких репресій, зокрема на Волині, перейшли на нелегальне становище. У такому становищі опинилася також «Поліська Січ» Т. Бульби-Боровця. У зв'язку з нестабільним становищем на Волині – німецькі карні експедиції, більшовицькі російські партизани – у різних місцях виникають відділи самооборони. Бо боротися зі загарбниками та гнобителями-окупантами – це обов'язок народу.

4. З вибухом німецько-російської війни 1941 року Польща – в особі Лондонського еміграційного уряду – автоматично стала союзником СРСР, йдучи на активне колаборантство з більшовицькими партизанами (залишками розгромлених військових частин, утікачами з таборів полонених), утворюючи польсько-російські боївки, що нападають на українські села. Одночасно реалізується не менш активне колаборантство з німецькими окупантами: переведення польської «гранатової» поліції, підпорядкованої німцям, на Волинь, проведення цією ж поліцією, а також німецько-польськими відділами карних експедицій по українських селах, утворення та озброєння німцями опорних пунктів у польських селах, що співробітничать і з німецькими окупантами, і з російськими партизанськими рейдами. Наступним кроком була діяльність 27-ї дивізії Армії крайової, скерована винятково на винищення українського цивільного селянського населення.

5. Згідно із загарбницькими планами трьох антиукраїнських сил – німців, росіян та поляків – на Волині та на інших західноукраїнських землях дійшло до фактичного утворення антиукраїнської коаліції – співпраця поляків кумулювала ці сили шляхом активного колаборантства терористичного змісту. Волинь опинилася під потрійною окупацією, при якій всі ворожі сили об'єдналися на антиукраїнській платформі. Їхня мета була стратегічною: кривавими методами примусити до рабського послуху, а далі екстермінувати українське населення.

6. Українська Повстанська Армія разом з відділами самооборони (не всюди об'єднаними в УПА) виступила на захист українського населення, розпочала боротьбу з карними німецько-польськими експедиціями, польськими опорними пунктами, польськими загонами та боївками Армії крайової (АК), польськими загонами в складі російських партизанських частин. Усі ці операції мали обмежений тактичний характер. Досі не знайдено (хоча їх дуже хочуть знайти) жодних ухвал чи наказів з українського боку (міфічної ухвали III Конференції – не III Великого збору – ОУН, міфічних глобальних наказів УПА) про винищення польського мирного населення. Аби підірвати опору і базу для німецько-польських, польських, польсько-російських антиукраїнських операцій, українське підпілля пропонувало польському населенню залишити терен бойових дій, виїздити на Захід, чому противилася польська сторона, намагаючись зберегти так званий стан посідання. Усунення населення, щоб позбавити терористів підтримки, як військова тактика, відомо, застосовувалися часто за аналогічних ситуацій у багатьох країнах світу.

7. Ситуація погіршала внаслідок дій польського еміграційного уряду, який навідріз відмовився від реалістичних переговорів, висуваючи

перед українською стороною прелімінарну умову визнати належність західноукраїнських земель до Польської держави в межах до Другої світової війни. Польський уряд, командування Армії крайової поширювали антиукраїнські інструкції та накази.

Було придумано розраховану на міжнародну громадськість дезінформацію, що російські збройні формування на німецькій службі, які були в охороні концтаборів, придушували повстання у Варшавському гетто, Варшавське повстання тощо, – це «українці». Бо великий російський народ ображати не можна було колись, як і тепер. Навіть в ім'я правдивої історії. Поляки на практиці проявилися як покірні виконавці німецьких та російських стратегічних планів.

8. На окремих розгляд заслугоує діяльність німецького окупаційного Райхскомісаріату України в Рівному на чолі з гауляйтером Еріхом Кохом, організатором кривавих розправ з українським населенням не лише Волині, але й цілого Правобережжя. Як довела німецька берлінська комісія 1944 року, Е. Кох виконував польські вказівки, винищуючи українську інтелігенцію на Волині. Він був ініціатором спровадження «гранатової» поліції на Волинь. Одночасно Е. Кох мав зв'язки з російськими розвідувальними органами – коли УПА загрожувало Рівному і райхскомісар готувався до втечі – з радянського боку запускали черговий партизанський рейд, щоб нейтралізувати відділи УПА. У нагороду за співпрацю, цього ката України не судили в СРСР і не повісили в Києві, як інших німецьких воєнних злочинців, а судили у Варшаві й він до глибокої старості прожив у польській в'язниці у комфортельних умовах, де, за відповідну плату, його можна було відвідати і з ним говорити.

9. Дальший розвиток подій – після вступу червоних російських військ на Забужжя – доводить, що насправді польсько-українська співпраця в боротьбі з окупантами – німецькими, російськими – була можлива на підпільному і військовому рівні. У цьому переконують спільні операції УПА та АК на Грубешівщині і не лише там. Під час мого перебування в ув'язненні (Песчлаг у Казахстані) я мав неодноразові зустрічі зі засудженими вояками АК (також з Південно-східного округу), діячами польського національного підпілля, які дуже негативно ставилися до недавнього польсько-українського конфлікту. Але це вже було після всього...

10. Як відомо, у так званій Людовій Польщі членів АК репресували і переслідували. Але, так само відомо, що нікого там не репресували, не покарали смертю за злочини, скоєні, наприклад, 27-ю дивізією АК на Волині. (Хоча бійців УПА в СРСР судили і страчували). Навпаки, польські урядові чинники зініціювали і провели акцію «Вісла» в дусі помсти за

Волинь. Всупереч твердженням польської сторони, акція «Вісла» була повністю власною польською операцією і не проводилася за вказівкою Москви. На це немає жодних документів, а, навпаки, є свідчення, що для російської сторони ці дії були неочікуваними. А так – українці втратили віковічну Батьківщину на західних окраїнах, а поляків лише позбавили загарбаних земель. Чи можливий знак рівняння? Помста з морально-етичних міркувань, тим паче як прояв застосування колективної відповідальності, є відразливим політичним засобом, однак, дуже часто вживаним у ХХ–ХХІ століттях.

Є три стереотипи, які поширює і польська, і, частково, українська сторона, реальну підставу яких треба дослідити, вивчити, врешті усунути з обігу не лише наукового, але й позанаукового.

I. Говориться про міжнаціональний конфлікт тоді, коли міжнаціональні конфлікти можливі лише між рівноправними націями (Франція–Німеччина). На західноукраїнських землях був не просто конфлікт (конфлікт, зрештою, не мусить бути збройним і кривавим), а повстання проти трьох окупантів, об'єднаних антиукраїнською ідеологією. Це дуже добре розуміли сучасники, назвавши свої збройні сили Українською Повстанською Армією. Повстання було проявом національно-визвольної боротьби за створення Української держави, відновленої 1941 року. Була національно-визвольна війна, під час якої – як під час кожної війни (зокрема у ХХ–ХХІ століттях) – гине також чимало цивільного невинного населення. Війна, яка в обставинах Волині, проявилася також як неконтрольована ОУН та УПА стихійна селянська війна, дуже жорстока, така, яку ми знаємо в цих самих часах, хоча б, у Югославії. Та треба пам'ятати й те, що методи боротьби диктує ворог. Так чи інакше, українське повстання проти трьох окупантів має мало аналогій у світовій історії і, без сумніву, було проявом безмежної жертвності й героїзму української нації.

II. Ми говоримо про «непотрібний третій фронт». З погляду високих політичних міркувань він був справді непотрібний і українському, і польському народам. Польський терор був ножем у спину українському національно-визвольному рухові, який мав не лише право, але й обов'язок боротися за незалежну Українську державу. Але цей «третій фронт» був потрібний німецькій, російській та польській сторонам для винищення українства. Українцям, врешті, хоча й зайвий, але він був необхідним для збереження українців та українського життя на Західній Україні.

III. Про кількість жертв. Про те, що в сучасних війнах гине чимало невинного цивільного населення, ми знали і знаємо, бо бачимо це досі на власні очі. Об'єктивний підрахунок жертв не зроблено і, здається, поза

оцінні цифри ми остаточно – навіть при наполегливих дослідженнях з українського боку (що досі не зроблено) – не вийдемо. Нема сумніву, що на обмеженій території Західної Волині кількість жертв польської сторони більша від жертв української. Що зрозуміло при співвідношенні кількості українців і поляків як 7:1. Але, якщо підраховувати жертви українців з польських рук на території всіх західноукраїнських земель – з Підляшшям, Холмщиною, Надсянням, Лемківщиною включно, – то терези хилитимуться в інший бік. Цифри жертв стали – відверто кажучи – об'єктом фальсифікації з польської сторони, яка дійшла вже до цифри 100 тис., перейшла через неї ледве чи не до 300 тис., тобто більше, як взагалі було поляків на Західній Волині... Мабуть, таку українофобію треба гальмувати не лише українцям. Так чи інакше, великі польські жертви є, перш за все, на сумлінні польського Лондонського уряду, що перетворив поляків на західноукраїнських землях в закладників ситуації. З іншого боку, важко повірити, що, наприклад, 100 тис. поляків Волині – тобто, майже, половина польського населення – чекали доки українці їх виріжуть, не намагаючись рятуватися втечею на Захід.

Тепер друга сторона медалі.

Як це не парадоксально, але сьогодні на політичній сцені з'явилися ці ж актори, що були у 40-х роках минулого століття, що дає підстави говорити про міжнародну гру довкола так званої справи Волині. Правда, актори появились у трохи іншій зовнішній формі, але зацікавленість їх не менша, як 60 років тому. На першому плані Польща і Україна, в тіні ще сильніші актори заднього плану Німеччина і Росія. Знову виникає українофобне об'єднання, а знаряддям у цій грі роблять Польщу і польське суспільство. Чим займаються дійові особи?

Польща доведена маніпуляціями історії до стану справжньої анти-української істерії. При чому спекуляціями на тему польсько-українських відносин займаються щедро фінансовані з різних боків фанатичні так звані *zaralensy* (це не лише ветерани антиукраїнських операцій), використовуючи всі засоби масової інформації в добре засвоєному геббельсівському дусі. Основним кличем стало традиційне гасло «*Huzia na Rusina!*» при чому закреслено всі нетривкі, але високопарні й обманливі (хоча в Україні дехто в них досі свято вірить і намагається поширювати цю віру) формулювання про українсько-польське «стратегічне партнерство», про те, що «Польща є адвокатом» України на Заході. Зі стратегічного партнера Польща перетворюється в стратегічного ворога, а з адвоката України в *advocatus diaboli*, діяльність якого скерована проти України, для дискримінації якої застосовуються всі можливі засоби політичної дезінформації на підставі, зокрема, сфальшованої історії.

Польщу довели до рівня загальнонаціональної шовіністичної параної, в чаду якої вона повірила, що в ультимативній формі може диктувати Україні як вона має «відзначити» волинські події, відновлювати пам'ятники-меморіали на честь польських перемог над українцями (наприклад, у Львові), фаворизувати польську римо-католицьку церкву і т. д. При чому все це шляхом дискримінаційних формулювань з запереченням вимог будувати відносини на паритетних началах. Що в такий спосіб польська політика штовхає Україну в обійми Євразійського союзу, в ксенофобному засліпленні не думають.

Польща якось – це вже устами своїх сучасних істориків – забула, що ще кілька років тому признавала право на утворення Української держави в період Другої світової війни і право на боротьбу за неї. Правда, Україні таке признання не є потрібне, але воно було симптоматичним. Так як симптоматичним є те, що у 1993 році Польща відмовилася від «відзначення» 50-річчя волинських подій (хоча кругла дата – найкраща нагода для цього). Та тоді якось важко ще було гратися в піжмурки і заперечувати, що Українське повстання було наслідком також польських переслідувань і польського терору. Що змінилося і в чому причина польської агресивності, яка зростає і прогресує?

Польські внутрішні причини. Абстрагуючи від групи *zapalców*, що окопалися, головню, у Вроцлаві й є рушійною силою для різних провокацій, польська сучасна урядова верхівка, підтримуючи антиукраїнські акції, намагається таким способом, уникнути публічного викриття того факту, що влада в державі насправді є в руках лівоцентристської мафії на чолі з президентом та прем'єром, мафії, яка займається шантажем, рекетом на високу скалу – і ніяк не хоче випустити з рук кермо, яке гарантує колосальні корупційні прибутки. (Як відомо, спеціальна комісія польського парламенту вже декілька місяців розслідує ці справи, викликаючи для допитів прем'єра Міллера та вимагаючи допиту президента Олександра Квасневського). Також сучасне економічне становище Польщі не є блискучим. Є ще інші чинники (наприклад, сумне Єдвабне). У той тривожний для польської влади момент можна і треба запускати черговий транш українофобії.

У 1993 році Польща не почувалася настільки сильною, щоб ставити антиукраїнські вимоги типу «відзначення волинської різни». Не була сформована українофобна коаліція для підтримки Польщі – не дуже ясною була розстановка сил в Україні. У 2002–2003 роках ситуація змінилася. На сцені знову, як колись, з'явилися додаткові, хоча й тіньові, але могутні актори, які гарантували Польщі підтримку, бо самі стали організаторами

дестабілізаційних процесів в Україні. Так почалося грандіозне за масштабами маніпулювання громадською думкою, яке, між іншим, вимагає великих грошей.

Отже, траур, який, здавалося б, повинен домінувати при «відзначенні», перетворився у політику реваншу. Бо, ах, як важко відмовитися від освячених доктрин загарбання, колонізації, асиміляції, депортації, економічного визиску сусіда, що став чи хоче остаточно стати незалежним.

Німеччина після програної війни пройшла кілька стадій ідеологічного розвитку. Після періоду частково вимушеного самобичування, возз'єднання Німеччини відкрило стадію підправлення німецького іміджу навіть для часів гітлеризму та стадію економічної експансії в межах і поза межами Європейського Союзу. Було створено нову міфологію взаємовибачення і взаємопрощення. Німецько-французьке примирення має завуалювати відродження ідей про ревідикацію Ельзасу і Лотарингії. Німецько-польське примирення, якого досягли – фактично – під сильним натиском Німеччини після того, як вона забезпечила свої позиції в економіці Польщі та вивела з підпілля німецьку машину, повинно було заслонити собою мільйонні (п'ять, шість мільйонів?) жертви поляків під час Другої світової війни та мільйонні (два мільйони) жертви депортації німців з так званих відзисканих земель під час акції *Vertreibung* (Вигнання). Німецькі іміджмейкери пішли далі, конструюючи образ доброго німця на Сході та скидаючи вину за єврейський голокост і спровоковану німцями різанину на Холмщині – Волині на українців. Лише примирення з Чехією на сьогодні ще не вдалося – через справу Судетів.

Польща, за гіркими висловлюваннями теперішніх поляків – тих, які усвідомлюють, що діється, переживає «третю німецьку колонізацію», під час якої на тематику польської національно-визвольної боротьби під час Другої світової війни накладено табу, а на хвилю антиукраїнської ксенофобії отримано негласний німецький дозвіл і підтримку. Західні землі сучасної Польщі опинилися під німецьким економічним диктатом, бо ще жевріє думка про польський *Drang nach Osten* з відновленням Польщі в кордонах 1939 року, яке, своєю чергою, дасть можливість відновити німецькі кордони на Сході з цього самого часу. У такий спосіб, також на українську політичну сцену повернувся німецький чинник з руйнівними антиукраїнськими традиціями упродовж 60-ти років під відповідним камуфляжем, якого вимагає поки що (а може й не вимагає) початок ХХІ століття. Німеччина долучила Польщу як посередника у власному поході на Схід і ледве чи ті німецько-польські непорозуміння, які проявляються після війни в Іраку, можуть тут щось змінити.

Росія вийшла на сцену майже одночасно з Німеччиною. Польща швидко забула про свою сателітарність стосовно Москви і при кожній нагоді та й без нагоди розсилається компліментами на її адресу через засоби масової інформації. Це не секрет, що Росія зацікавлена в дестабілізації становища в Україні, в її розподілі під покришкою регіоналізації. Але Росії не потрібний західноукраїнський опір і вона, як вже висловлювалися російські політики, хоче лише Східну Україну. Тому спалахи підтримуваного Росією (і Угорщиною) закарпатського сепаратизму; тому вже безперервна течія фаворизованого Росією (і Німеччиною, і Польщею – за допомогою наукових і псевдонаукових грантів, стипендій, конференцій, видань і т. п.) галицького сепаратизму, для пропаганди якого утворено групу «галицьких патріотів», яких у скорумпованому середовищі підшукати не важко. Бо розшматовану на шматки Україну проковтнути легше. Але при цьому ще треба обплювати український національно-визвольний рух за утворення незалежної Української держави, бо це, мовляв, не політичний рух, а бандитизм різунів, насильників, розбишак, що займався етнічною чисткою мирного і спокійного польського населення. Антиукраїнська платформа трьох окупантів з 40-х років відновлена і працює. Такі дії, зрештою, збігаються з діяльністю внутрішньоукраїнської п'ятої колони, яка за всяку ціну намагається знищити українську національну ідею во ім'я збереження влади в приватизованій державі. Тому ще й участь в об'єднанні Слов'янської четвірки (зустріч секретарів Ради безпеки Росії, Польщі, Білорусі, України – тої бюрократично-олігархічної, в Полоцьку на початку березня 2003 року). Тому, після справи фіктивного «цвинтаря орльонт» у Львові, справа «різні на Волині».

А Україна? Не треба закривати очі на те, що сьогодні єдино консолідованої Української держави немає. Є Україна бюрократії й олігархії, що задля збереження своїх панівних позицій ладна служити всім, хто гарантує продовження її влади. Пригадаємо Тараса Шевченка: «Раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сміття ваші пани...» І є Україна підневільна, окрадена, жебрацька, загнана в безвихідь, обеззброєна і не здатна на активний опір, що може лише спостерігати боротьбу за владу різних кланів, мафій та звикати до кривавих розправ за безмежні багатства, вже втрачені для України.

Тому саме в такий момент у цій міжнародній грі потрібні «рани Волині» з вимальовуванням образу ворога та прив'язування для контролю до цього «відзначення» аж Ради національної безпеки і оборони України, так як би їй у цей напружений час нічим було займатися.

Ще про так звані «вибачення» і «примирення».

Ці формули, які, по суті, позбавлені внутрішнього змісту, бо практично у відносинах між націями вони нічого змінити не можуть, так як не можуть (і не хочуть) виправити допущених несправедливостей і злочинів, можна б трактувати як бутафорну романтику, якби... Якби у польсько-українському випадку вони не були скеровані на честь і гідність української нації, на її право піднімати повстання проти поневолювачів. Бо як має звучати українська формула вибачення: вибачте нам, що ми повстали, бо не хотіли бути у вашому ярмі? Жодне з національно-визвольних повстань проти окупантів і колонізаторів не закінчувалося проханням вибачити: не вибачалися араби Алжиру, коли воювали з французькими колонізаторами, не вибачалися негри Конго, коли викидали бельгійців зі своєї країни. А якщо вже серйозно говорити про формулу вибачення, то воно можливе лише з боку окупантів, які самі винні за те, що відбувалося. Зрештою, поляки мають історичні взірці хто і чому вибачався. У час підписання Ризького договору, коли явною була зрада Польщі стосовно Української Народної Республіки, Юзеф Пілсудський мав настільки особистої відваги і почуття військової честі, щоб, розмовляючи з офіцерами армії УНР, просити: «Wybaczcie, Panowie...» Отже, хто і перед ким має вибачитися?

Приклади примирення – німецько-французького, німецько-польського в цій ситуації цілком не є на місці. Там ішлося про примирення між двома рівноправними націями-державами, що вели війну – тут ідеться про відносини між нерівноправними повсталими та їхніми панамі і поневолювачами. Не можна ставити на одну площину нерівноправних ворогів, ворогів нерівноправних, бо Українська Повстанська Армія досі не признана воюючою стороною.

Можна, до речі, пробувати моделювати ситуацію, при якій керівництво України піде на поступки гласним і негласним вимогам польської сторони. Сучасна держава є спадкоємцем так званої Радянської України та членом Союзу незалежних держав. При такій ситуації між сучасною Україною та відновленою 1941 року незалежною Українською державою не може бути ніякої тягlosti й спадкоємності. Українська Повстанська Армія, Українська Народно-Революційна Армія, інші українські національні військові формування були збройними силами повсталого українського народу, що боролися проти потрійної окупації. Велику роль в організації УПА відіграла ОУН самостійників-державників, але УПА не була її приватною армією, а, знову ж, армією повсталого народу, в якій об'єдналися українці незалежно від їх конкретної вузької політичної орієнтації (не кажучи про національні відділи інших поневолених народів, що брали участь в українському повстанні). При відмові визнання УПА, УНР, інших

національних мілітарних формувань воюючою стороною – стороною, що воювала за незалежну державу, – жодні урядові структури сучасної України не мають права ні засуджувати дії українських збройних сил тих часів, ні вести розмови про якесь формальне вибачення чи примирення. Якщо ж така нелегітимна процедура з урядового українського боку буде здійснена, а вона і здійснена (бо ці структури дуже вже ненавидять так званий український націоналізм), то це – як не парадоксально – означатиме відмову від комуністичного минулого та встановлення спадкоємності від держави 1941 року. Але чи тоді вибачення і примирення будуть потрібні? В кожному випадку «вибачення» і «примирення» (незалежно від питань морально-етичного плану, від понять честі й гідності українського народу) автоматично означатиме визнання незалежницьких дій 40-х років. Та можна дозволити заганяти себе самих у глухий кут на угоду польським шовіністам. Вчинки завжди зобов'язують, бо за одними мусять іти далші. Недооцінювати чергову ланку в антиукраїнській грі не варто, бо за нею підуть інші ланки.

Відповідальність за загострення польсько-українських відносин лягає не на українську сторону. Польська ж сторона не зробила нічого для того, щоб справді в минуле відійшли слова давньої народної пісні (не галицької і не волинської) «Доки Рось Россю зветься, Дніпро в море ллється – доти щире руське серце з лядським не зйдеється».

Волинські події у сучасній польській історичній науці

Спершу кілька вступних слів.

Якщо цілком об'єктивно порівнювати досягнення української та польської історичної науки за, наприклад, останні десять років, то загалом нема сумніву, що здобутки наших західних сусідів-істориків значно більші від наших власних. Та, мабуть, не варто дивуватися: у польській історичній науці не було періоду винищення істориків, як у нас в 30-ті роки минулого століття, не було антиукраїнського (отже, там мало б бути – антипольського) часу Великого терору, не було постійних репресій щодо історичної думки, як у нас до 70–80-х років минулого сторіччя включно. А сучасних польських істориків не виховували на прикладі історії Росії – історії, тут я цитую видатного російського історика нашого часу Юрія Афанасьєва, яка є найбільш сфальсифікованою в світі.

Та переваги польської історичної науки якось згасають, тьмяніють, коли дослідження починають стосуватися однієї теми, яку чомусь (у кращому випадку) вважають глибоко дискусійною, а саме історії польсько-українських відносин. І це не лише минулого ХХ століття, але й подій та

явищ ще сивої, більше як тисячорічної давнини. Бо специфічний анти-науковий підхід до історії двох народів починають застосовувати польські історики (маю на увазі не усіх, бо є й винятки, та їх, треба шкодувати, мало, дуже мало), починаючи від висвітлення сусідських стосунків ще десь у Х столітті. Була опрацьована теорія так званого польсько-українського прикордоння, яке на Сході сягає майже до Києва, але на Заході ледве виходить поза Перемишль і Холм – хоча, якщо дивитися на паритетних началах, на Заході повинно б сягати десь поза Вроцлав...

Польська історіографія українсько-польських відносин зайшла у сліпу вуличку досить давно, але цю сліпу вуличку намагаються не добачати, культивувати (в останні роки чимраз запекліше) чотири стереотипи – чи як дехто хоче – міфи.

1. Культ «історичної» Польщі, що сягала, а віртуально ще й сягає в увазі декого до Лівобережної України включно. Зрозуміло, що, в такому випадку, Волинь це «наша», польська, бо для «історичної» Польщі не грають ролі національно-етнічні межі, а територія її визначається засягом загарбницького меча. Тому також «наш» Львів, «наш» Кам'янець-Подільський, «наші» Креси». З погляду політичних наук, такий нахил псевдонауки (бо про науку тут говорити важко) називають просто імперіалізмом та реваншизмом. І це в загальному, у всесвітньому масштабі, а не лише відносно України чи якоїсь там Волині.

2. Міф про те, що всім народам у межах тої віртуальної на сьогодні Польщі жилося прекрасно, бо їм, майже диким, принесли західну культуру, несуть західну релігію – а що при цьому їх може й визискували, може й експлуатували, може й над ними жорстоко панували – це все вже другорядне. Бо українці не мали права повставати проти чужого національного і соціального гноблення, не мали творити й організувати національно-визвольний рух, не могли збройною силою добиватися утворення власної незалежної соборної держави. Знову – з погляду політичних наук – це колоніалізм і культивування ідеї панівної нації чи раси.

3. Стереотип про те, що причинно-наслідковий зв'язок у випадку «дослідження» історії польсько-українських стосунків, зв'язок, який є підставою вивчення будь-яких історичних явищ, просто не діє. Бо, як же ж могли, тим більше криваво, реагувати українці на винищення власного народу, на пацифікації, на руйнування власної культури, на національні й релігійні переслідування, на примусову денационалізацію? Ні, все те, що робили повсталі, ганебне і злочинне, а те, що робили з ними і над ними – та хіба про це варто згадувати, хоча б у випадку Волині ХХ століття? Нормальними словами це називається фальсифікація історії.

4. Україна мала і має чимало ворогів. Тому, що була і, як не дивно, ще досі є (зокрема через своє геополітичне розташування, а не лише через природні й людські ресурси) «ласим кусочком» для загарбників. У дуже важкі періоди історії українському народові, його збройним силам, доводилося для захисту нації та її землі воювати одночасно з кількома загарбниками-окупантами. Так трапилося під час Другої світової війни, коли її землю та її, України, народ топтали німецькі, російські, польські чоботи. Та для польської історичної науки Українська Повстанська Армія виникла лише для того, щоб різати поляків, зокрема на Волині. Це потрібно, бо як інакше десятиліттями культивувати образ ворога, як не парадоксально, саме того, який завдав Польщі як державі і як нації найменше лиха. Але про те, чим була і є для Польщі Німеччина і Росія – про це треба забути, бо цього вимагає політика. А політика (механізми тут викладати не буду, це вже я робив) вимагає творити найбільшого ворога поляків з українців – для того, щоб забувати про інших, тих небезпечніших.

Невеликий підсумок. Польська сучасна історична наука (ще раз підкреслюю, не загалом, бо є винятки, які займаються правдивою історією), використовуючи як об'єкт трагедію Волині (очевидно, насправді не лише одного року 1943-го, а, треба б багатьох років жорстокого польського панування) та, послуговуючись також, між іншим, щедрими асигнуваннями з різних боків (про які українська історична наука не сміє навіть мріяти), збудувала і зміцнила міфологію польсько-українських відносин у душі:

імперіалізму та реваншизму,
колоніалізму і расизму,
фальсифікації історії,
культивування образу фіктивного ворога.

Отруйний букет, що вбиває, перш за все, історичну науку.

Останні кілька років у Польщі принесли багатий урожай в галузі антиукраїнської літератури: нібито історичної, мемуарної, публіцистичної, белетристичної. Книжок десятки, статей сотні, а, якщо враховувати газетно-журнальну продукцію, то й тисячі. Недавно я працював у варшавських бібліотеках і міг у цьому особисто переконатися.

У мене немає можливості навіть коротко характеризувати все те, що було зроблено, але, може, хоча б згадати кілька імен особливо «заслужених» для цієї тематики: Юзеф Туровський, Владислав Семашко, Ева Семашко, Едвард Прус, Ришард Шавловський, Владислав Філяр, Чеслав Пйотровський, Вінценти Романовський. Не забракло й українського ренегата – Віктор Поліщук. Тому, що в останній час в Україні прихильники антиукраїнської п'ятої псевдоінтелектуальної колони найбільше захоплю-

ються двотомником Владислава і Еви Семашків «Геноцид, здійснений українськими націоналістами на польському населенні Волині 1939–1945 рр.» (обсягом близько 1500 с.), я коротко зупинюся на цьому «творі», в якому публікується аж 1700 реляцій або очевидців, або переданих з чужих уст. Реляцій, списаних переважно багато років після подій (а пам'ять деформує, це відомо – тому до спогадів історична наука підходить переважно дуже критично), або написаних на замовлення (замовити можна що треба), не кажучи вже про суб'єктивізм, українофобію і т. п. Семашки вважають, що вони «довели» 37 тис. убивств, а за допомогою якоїсь інтерполяції, вважають, що було 50–60 тис. жертв з польського боку. Незалежно від того, що такі підрахунки не викликають довір'я, характерно, що вбитих українців серед мирного населення не було (це замовчується), бо вбивали лише оунівців та упістів... Та, якщо вірити авторам (чи упорядникам) у кожній українській родині були вбивці – тому всіх убитих українців (навіть дітей) можна оголосити упістами та оунівцями... Як відомо, перевірка «даних» Семашків у терені у наш час довела їх грубу фальсифікацію.

Аби не збитися з «генеральної лінії» Семашки свідомо ігнорують архівні джерела (німецькі, українські, так звані радянські), хоча вони, як відомо з практики істориків, достовірніші від мемуарних.

Іншими словами, історико-демографічні «дані» двотомника (якщо про такі можна взагалі говорити) не витримують критики. А про те, що Волинь у 1943–1944 роках була на 80 відсотків заселена українцями також згадувати не варто...

Семашки не викладають подій, а особливо бояться згадувати перед-історію (тобто те, що діялося на Волині до 1939 року, те, як польські боївки винищували українську інтелігенцію на Холмщині ще від 1940 року. Таке уникання викладу подій цілком свідоме. Бо, виходить, поляків убивали лише українські націоналісти і то винятково бандерівці. Семашки нібито не знають про принаймні три українські підпільні угруповання на Волині (бандерівці, мельниківці, бульбівці), які мали під своїм впливом окремі військові формування, оскільки не хочуть знати, що УПА не була приватною армією ОУН самостійників-державників, а армією народу незалежно від вузькополітичних поглядів її бійців. Бо йшла війна проти трьох окупантів за збереження народу і за незалежну Україну.

Автори ігнорують те, що пацифікацією Волині займалися німецькі поліційні й військові сили (влітку 1943 року Еріх фон дер Бах-Зелевський, пізніше кат Варшавського повстання, знищив на Волині близько 200 українських і польських сіл). Ні, це все робило ОУН і УПА.

Цілком замовчується й те, що на Волині велася стихійна селянська війна, жорстока і кривава (подібна як у цей же час в Югославії), та що ці стихійні рухи українського села не підпорядковувалися і не були ініціативою ОУН. (Польські історики, до речі, знали про це ще у 1970-х роках, отже, в підсоветський час, а потім «забули»).

Окрему категорію становили розбійницькі банди, яких також вистачало під час війни.

Неправдою є, що був опрацьований якийсь план ОУН для екстермінації польського населення (нібито, мала бути така ухвала III Конференції ОУН 1943 роках, але ніхто такої постанови ніколи не знайшов – тут повна паралель із тим, як польські історики стверджують, що наказ на проведення акції «Вісла» прийшов з Москви, а насправді для Москви акція «Вісла» була великою несподіванкою). Також неправдою є, що ОУН та УПА не попереджували польське населення, щоб воно покинуло терен військових дій, та що, нібито, з попередженнями польське населення не було знайоме. Воно знало, але сліпо виконувало вказівки Лондонського уряду і головного командування АК не покидати волинську землю, бо вона ж належить до Польщі. Злочинною, в моєму розумінні, була короткозорість Лондонського уряду також відносно операції «Бужа», уряду, який перетворив волинських поляків у заложників ситуації в той час, коли воюючі західно-східні супердержави вже вирішили питання східних кордонів Польщі.

Семашки приховують польське колаборантство з німецькими окупантами. Не лише постачання німецької зброї польським опорним (до речі, одночасно прокомуністичним) пунктам, але й спровадження на Волинь польської «гранатової» і «зеленої» (з вихідців з Шлеську, Великопольщі, Поморя) поліції. Остання налічувала до 2000 осіб і вславилася винищенням українців і чехів – це Schutzmannschaftsbataillone 107 та 202. Була ще й литовська також «зелена» поліція, яка не палала любов'ю до поляків.

Одночасно замовчується колаборантство з більшовицькою російською партизанкою, колаборантство дуже щільне і сердечне: утворення російсько-польських партизанських загонів ім. Дзержинського, Косцюшка, Леніна. Що, до речі, не перешкоджало деколи червоним росіянам нападати також на польські села. Це були самі партизани або утворені ними провокаційні відділи з тризубами на шапках. Відомо, що сам Сидір Ковпак ходив з тризубом на шапці, коли це «було треба».

На Волині під час Другої Світової війни сформувалася єдина анти-українська німецько-російсько-польська платформа, якої поляки могли

уникнути, якщо б не відкидали можливості польсько-українських переговорів. Пізніші спільні антикомуністичні дії УПА та АК ВіН'у це доводять – і тоді волинські справи не перешкоджали йти єдиним фронтом.

Але, поки що, всіх убитих поляків на Волині, вбитих німцями і їх підручними, росіянами, стихійними рухами записали на рахунок ОУН-бандерівців та УПА.

Не буду довше затримувати увагу на зманіпульованому збірнику Семашків (до речі, мої погляди співпадають з висновками чесних, але тепер заляканих патріотами польських істориків Гжегожа Мотики та Гжегожа Мазура, які опублікували свої критичні рецензії на сторінках паризьких «Zeszytów Historycznych» (2001 року) та варшавського «Kwartalnika Historycznego» (2003 року)), але я змушений відзначити безмежно ксенофобну і антинаукову передмову до збірника Семашків, яку написав професор Ришард Шавловський. У ній він звинуватив Богдана Осадчука в нацизмі та шпіонажі на користь комуністичної Польщі, Єжи Гедройца в невинуватому українофільстві, Ришарда Тожецького (польського історика, який намагався об'єктивно підходити до теми) – що він «глибоко брехливий», Ганну Дильонгову, що вона фальшує історичну правду...

Така історіографія є ознакою деградації науки, яка самому польському народові приносить багато шкоди. Це стане зрозумілим швидше чи пізніше.

Сучасний стан польської антиукраїнської історіографії з наукового погляду зрозуміти не можна, бо для цього неможливо підібрати наукові параметри, її можна лише пояснити як прояв патологічної ксенофобії на службі певних політичних інтересів. Однак, якщо для порівняння взяти теперішню так звану українську історіографію, фальсифікаторську й антиукраїнську за змістом, разом з її відгалуженнями в засобах масової інформації, то її не можна ні зрозуміти, ні пояснити. Мимоволі приходиться на думку те визначення історії, яке недавно дав субкоманданте Маркос (Рафаель Гіллен, за фахом мистецтвознавець), керівник індіанського повстання 1994–2000 років у Мехіко. Він сказав, що історія – це процес боротьби героїв зі зрадниками. А що роблять у світі зі зрадниками – відомо. Але Україна далеко від Мехіко. Поки що.

Джерело: *Дашкевич Я. Р.* Акція «Волинь»: Волинський казан та його творці; Волинські події в сучасній польській історичній науці // Воля і Батьківщина. – Львів, 2003. – № 1/2. – С. 5-15. Передрук у: *Дашкевич Я.* «...Учи неложними устами сказати правду»: Історична есеїстика (1989–2008). – Київ, 2011. – С. 231–249.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ

Політизація жорстокого і трагічного українсько-польського конфлікту 1940-х років набула цього року свого апогею. Неоднозначні постанови верхньої та нижньої палат польського парламенту, маніпулювання цифрами жертв, юридичні новотвори на кшталт «етнічні чистки з ознаками геноциду», неадекватні дії мало не третини народних депутатів українського парламенту призвели не до вдумливого аналізу та осмислення подій 70-річної давнини, а лише до утвердження значної частини польського та українського суспільств на позиціях, давно сформульованих під впливом стійких стереотипів. На жаль, схоже на те, що в сучасній демократичній Польщі частина політиків і державних діячів чітко реалізує план із конструювання класичної «індустрії геноциду» (з жертвами, катами, праведниками), яка має стати одним із наріжних каменів колективної історичної пам'яті поляків. Київська влада, як завжди, виявилася не готова до такого розвитку подій. Аналітики зі спеціальних служб та відповідних державних інституцій продемонстрували свою жадливу короткозорість та неефективність. Відтак, Україна програла чергову інформаційну війну наслідки якої шкодитимуть нам упродовж десятиліть. Українська держава не спромоглася виробити власної концепції колективної історичної пам'яті та сформулювати чітку державну політику, що мала б таку концепцію втілювати.

З огляду на зазначене, вважаємо за потрібне поділитися своїми міркуваннями щодо того, чим був українсько-польський конфлікт 1940-х років, запропонувати низку тез, які можуть знадобитися у формулюванні синтетичного бачення проблеми з українського боку.

Осягнення подій українсько-польського протистояння періоду Другої світової війни та перших повоєнних років можливе, як писав свого часу Й. Г. Дройзен, можливе винятково після уміщення досліджуваних подій у широкий контекст¹. У нашому випадку йдеться про контекст історичних взаємин між двома народами, які сформувалися впродовж останніх шестиста років з особливим акцентом на формуванні стійких народних стереотипів і наголосом на подіях 1920–1939 років, коли західноукраїнські землі в межах міжвоєнної Польщі відігравали роль класичної внутрішньої колонії (економічно відсталі, експлуатовані, з упослідженим автохтонним населенням і привілейованими колоністами – представниками панів-

ного в метрополії етносу, державними планами цілковитої асиміляції аборигенів, їхньої можливої депортації² тощо)³.

Друга світова війна, на тлі якої розгорілося криваве протистояння між українцями і поляками, була не лише ідеологічною, але й імперіалістичною війною. В її ході одні країни намагалися відновити або створити власні імперії (із зовнішніми або внутрішніми колоніями), а інші – прагнули зберегти наявний статус кво. Протиборчі блоки поділялися на «великі» й «малі» імперіалістичні держави. Польща належала до малих імперіалістичних держав, яка стала жертвою великих імперіалістичних держав (Рейху та СРСР) і прагнула відновити свій довоєнний статус. Польському урядові йшлося не просто про відновлення незалежності Польщі, а про відновлення її, як мінімум, у кордонах до вересня 1939 року (а оптимально із включенням до складу повоєнної Польщі Східної Пруссії⁴), хоча таке прагнення й перекреслювало ідеї Атлантичної хартії, в якій йшлося про боротьбу за те, аби всі народи отримали змогу відновлення самоврядування у випадку, якщо вони були позбавлені такого права насильницькими методами⁵ та права української, білоруської і литовської нації на самовизначення у власних етнографічних межах, гарантованого всім народам ще знаменитими пунктами Вудро Вільсона⁶. Важливо розуміти, що польське цивільне населення в абсолютній більшості поділяло імперіалістичні (великодержавні) прагнення свого уряду й бажало залишатися панівним етносом навіть на тих землях, де складало абсолютну математичну меншість⁷.

Український визвольний рух, репрезентований у 1940-х роках насамперед радикальними націоналістичними організаціями, як і будь-який державницький рух народу, чій землі були перетворені на внутрішні колонії (Росії, Польщі, Німеччини, Румунії, Угорщини), вів антиколоніальну боротьбу. Всі антиколоніальні війни, які відбувалися на планеті Земля, були надзвичайно жорстокими щодо тих осіб, яких вважали за колоністів (тобто за неавтохтонний елемент), бо саме наявність колоністів давала змогу метрополії претендувати на колоніальні землі, як на свої «історичні», «окультурені» тощо⁸.

Напруженість в українсько-польських стосунках у 1939–1942 роках штучно стимулювалася третіми силами – СРСР і Німеччиною шляхом «маятникового» толерування представників одного або іншого етносу на різних територіях і в різних сферах діяльності (наприклад: українців у адміністрації та поліції на Закарпатті, поляків – в адміністрації на Волині та Поліссі; українців у допоміжній та охоронній поліції, поляків – у кримінальній поліції тощо)⁹.

Перший спалах конфлікту відбувся наприкінці 1942 – на початку 1943 років на Холмщині і Грубешівщині як відверта німецька провокація, коли задля створення «расово чистої» германської колонії німецька адміністрація, залучаючи українських чиновників та поліцейських, вчинила масове виселення польських сіл, частково заселяючи колишні польські оселі українським селянам, котрі мали стати «живим щитом» для «арійського ядра» планованої колонії. Польське підпілля, звинувачуючи українців у співпраці з нацистами у справі переселення поляків, вдалося до убивств українських адміністраторів і поліцейських, водночас нападаючи на українських селян¹⁰.

Важливим чинником для розгортання конфлікту на Волині в 1943 році став перехід українського визвольного руху до фази загального повстання проти нацистської окупації, яке розгорнулося в регіоні від весни 1943 року і спричинило гострий конфлікт з німецькими силами безпеки та адміністрацією. Активне залучення німцями польської поліції, добровольців і адміністраторів до боротьби з УПА, намагання польського підпілля руками німецької та польської (на німецькій службі) поліції і більшовицьких партизанів винищити відділи УПА та симпатизуючи їм українське населення, формування великих самооборонних польських баз як «випадових» плацдармів для атак на українські села, концентрації польських підпільників, радянських партизанів або польської поліції (а в майбутньому для реінтеграції українських земель у польську державу) остаточно зав'язало кривавий вузол конфлікту¹¹. Не бачачи можливості домовитися з поляками про спільну боротьбу з німцями і червоними, бажаючи забезпечити собі спокійний «тил» для майбутньої визвольної війни, передбачаючи можливу дезінтеграцію Німеччини та СРСР, відновлення незалежної України і Польщі та ймовірну війну між ними за кордон (подібно, як це було в 1918 році), командування УПА розгортає антипольську акцію як симетричну (але непропорційну) відповідь на дії польської поліції на німецькій службі та польських партизанів на радянській службі.

Очевидно, що антипольська акція переростає в неконтрольовану селянську війну «за землю», «за віру», за рухоме і нерухоме майно. До неї приєднуються звичайні кримінальні банди і ватаги дезертирів (наприклад, з німецької служби у березні-квітні 1943 року дезертирувало до 5 тисяч українських поліцейських і тільки 800–900 осіб з них тоді організовано перейшли до УПА, решта або розбрелися по домівках, приєдналися до червоних, бульбівців, або формували різні «анархістські» боївки, разом із селянами загопи «сокирників» для грабунку польських колоній, яких лише

до кінця 1943 року вдалося поставити частково під контроль командування УПА)¹².

Від кінця літа 1943 року польське підпілля, активно використовуючи німецьку і радянську допомогу, здійснює низку «відплатних акцій» проти українських сіл. Масовість і жорстокість цих акцій нічим не відрізнялися від тих, які здійснювала польська поліція разом з німцями у квітні-червні 1943 року і від тих, які розгорнули повстанці проти польського населення в липні-серпні 1943 року¹³.

На територію Галичини конфлікт перекинувся наприкінці 1943 року. Щодо цього регіону є чіткі інструкції керівників підпілля і місцевого командування УПА про порядок проведення антипольських акцій, який засвідчує, що в них йшлося не про цілковите знищення польського населення, а про вимогу покинути українські етнічні землі (поширений тактичний прийом для всіх антиколоніальних рухів) й тільки у випадку відмови або опору дозволялося знищувати винятково мужчин, а решту – виганяти до Польщі¹⁴.

Баланс жертв – одна з найскладніших і найспекулятивніших тем. І в українській, і в польській історіографії дуже часто називають абсолютно фантастичні цифри жертв, якими намагаються насамперед виставити власний народ як «сторона, що постраждала». Очевидно, що в конкретному регіоні і в конкретний період часу більше страждала та сторона, яка була слабшою. Зокрема, на Холмщині і Грубешівщині від кінця 1942 до середини 1944 року українські втрати сягали очевидно 5–6 тисяч осіб убитими і до 20 тисяч біженцями (хоча окремі українські повідомлення того часу називають цифри українських втрат 8–10 тисяч осіб убитими). Надзвичайно складно визначити кількість жертв поляків на Волині. За радянськими оцінками, вони становили 20 тисяч убитими. За оцінками польського підпілля – 15 тисяч убитими¹⁵. В 1944 році керівництво польського руху Опору підвело «баланс» польської людності на Волині: за переписом 1931 року була 351 тисяча поляків, в 1939–1941 роках на схід СРСР вивезено 50 тисяч поляків з Волині, 2–3 тисячі в 1939–1941 роках втекло за Буг до Генерального губернаторства, німці вивезли на роботи приблизно 75 тисяч, убили 1 тисячу, «кільканадцять» тисяч втекло за Буг, 15 тисяч – убили українці. Тобто, «вибуло» 180 тисяч поляків, на момент приходу Червоної армії лишилося 170 тисяч¹⁶. У сучасній польській літературі найчастіше фігурує цифра 70–100 тисяч убитих українцями на Волині поляків. Але при цьому більш-менш обґрунтувати документами і свідченнями очевидців польським вченим вдається лише цифру в 25–31 тисячу вбитих, решта – «припущення» дослідників¹⁷. Українські вчені, зазвичай, подають цифру польських жертв наближену до 35 тисяч, а українських – до 15 тисяч¹⁸.

Визначити кількість польських жертв на Волині складно ще й тому, що точно невідомо, скільки ж було поляків у регіоні на початок війни. Цифра в 351 тисячу поляків, за даним перепису 1931 року, якою користувалося польське підпілля, є, на нашу думку, деяким перебільшенням. Згідно з переписом 1931 року на Волині мешкало 327 тисяч римо-католиків (якщо рахувати за віровизнанням) або 346 тисяч 600 польськомовних громадян (якщо оцінювати за мовою)¹⁹. Підкреслимо, що цей перепис був не надто об'єктивним, бо він часто фіксував поляками українців, євреїв, німців. За підрахунками польського вченого Г. Грицюка, у 1931 році на Волині реально мешкало близько 320 тисяч поляків, а в серпні 1939 року – 349 тисяч²⁰. У 1939–1940 роках з Волині до Генерального губернаторства переселилося 66 тисяч осіб. Хоча всі вони виїжджали як «німці», але насправді німців на Волині до війни було всього 55 тисяч осіб. Тобто, під виглядом німців з СРСР тікали поляки й українці²¹. Очевидно, що поляків втекло більше, бо українці тоді ще, зазвичай, позитивно сприймали радянську владу. Можна припустити, що під час виїзду німців разом з ними Волинь залишило 8–10 тисяч поляків. Більшовики депортували з Волині понад 63 тисячі людей на схід. Але з них тільки 28 тисяч були мешканцями краю до 1939 року, інші 35 тисяч – біженці з центральної Польщі (переважно євреї). З 28 тисяч депортованих поляки становили приблизно 20 тисяч. Також у 1940–1941 роках з території колишнього Волинського воєводства було призвано 70 тисяч юнаків до Червоної армії. Серед них поляки становили 10–11 тисяч чоловік²². Тобто, на початок війни між Німеччиною і СРСР на Волині мало мешкати 308–311 тисяч поляків. Радянська статистика показувала на початок 1941 року лише 205 тисяч громадян польської національності, які жили на території колишнього Волинського воєводства²³, що є очевидним заниженням навіть якщо декілька тисяч полонізованих українців залишили свою «польщизну». Мабуть, досить коректними є дані німецької статистики за 1942 рік, яка подає кількість поляків на Волині в 305 тисяч 741 особу²⁴. За роки німецької окупації, як підраховують польські дослідники, від рук нацистів загинуло майже 2 тисячі поляків Волині, 50 тисяч було вивезено на роботи до Німеччини, 55 тисяч втекло на етнічні польські землі, 5 тисяч загинуло в боротьбі з німцями у партизанських загонах²⁵. Мало залишитися 193–194 тисячі, лишилося 170, дефіцит – 23–24 тисячі осіб. На нашу думку, саме у цьому проміжку варто шукати кількість польських жертв українсько-польського протистояння на Волині. На сьогодні польські вчені визначили близько 20 тисяч імен поляків, які загинули на Волині від українських рук, тому цифра в 23–24 тисячі, очевидно, є найбільш коректною. Українці на Волині, Поліссі й Берестейщині втратили від рук поль-

ського підпілля, польської поліції, що була на службі в німців, та поляків і червоних партизанів 10–12 тисяч осіб убитими, з чого, на рахунку польської самооборони і АК 3–4 тисячі жертв²⁶.

У Галичині, за даними польської статистики, на початок 1939 року мешкало 1 млн 473 тисячі поляків (майже 29%)²⁷. Упродовж вересня 1939 року близько 40 тисяч галицьких поляків (за підрахунками польських учених) було вбито під час ведення бойових дій, емігрували, опинилися в німецькому полоні або виїхали з Галичини до німецької зони окупації. Тобто, в підрадянській Галичині залишилося близько 1 млн 430 тисяч поляків. Приблизно 65 тисяч поляків утекло з УРСР у 1939–1940 роках нелегально або легально (під виглядом німців-репатріантів чи на підставі того, що їхні родичі жили в Генеральному губернаторстві). Близько 15 тисяч робітників-поляків з Галичини радянська влада «мобілізувала» в 1940–1941 роках і відправила на Донбас. До 5 тисяч поляків було переселено на покинуті німецькі господарства у Бессарабії в 1940–1941 роках. У 120 тисяч депортованих і вбитих оцінюють поляки свої втрати від «радянізації» Галичини в 1939–1941 роках. За той самий період близько 40 тисяч поляків із Галичини було мобілізовано до лав Червоної армії. На початок німецько-радянської війни мало залишитися 1 млн 185 тисяч поляків у Галичині, проте реально залишилося 1 млн 97 тисяч осіб. Очевидно, приблизно 88 тисяч колишніх поляків у 1939–1941 роках записалися «українцями». Тобто, на 22 червня 1941 року за підрахунками польських учених в українській Галичині мешкав 1 млн 97 тисяч поляків²⁸, хоча німецька статистика на грудень 1941 року оцінювала кількість поляків у дистрикті Галичина цифрою близько 963 тисячі осіб²⁹. Важко сказати, куди за шість місяців «зникли» 134 тисячі людей, але, швидше за все, частина з них, перенесли метрики з костелів до церков, ставши «українцями» або позаписувалися «фольксдойчами». За роки німецької окупації 100 тисяч галицьких поляків було вивезено на примусові роботи до Німеччини, арештовано чи убито німцями, 300 тисяч – втекло на Захід у першій половині 1944 року (утікали налякані антипольською акцією УПА і можливістю повернення в Галичину радянської влади). На початок 1945 року в Галичині мешкало 682 тисячі поляків, які готувалися до репатріації на батьківщину. Якщо взяти за коректну цифру 1 млн 97 тисяч поляків на 22 червня 1941 року, то «дефіцит» поляків Галичини склав близько 415 тисяч осіб з яких, як ми вище вказали, 100 тисяч вивезли або вбили німці, а 300 тисяч, за даними польського підпілля, втекли самі³⁰. На «рахунок» українців залишається 15 тисяч польських жертв. Очевидно, що ця цифра точніша у визначенні кількості поляків, які загинули на території Галичини від рук українців.

Отже, під час українсько-польської локальної війни на території Холмщини, Грубешівщини, Берестейщини, Полісся, Волині й Галичини з кінця 1942 до кінця 1944 років українці втратили 13–16 тисяч осіб убитими (з яких близько 4 тисяч припадало на Холмщину, Грубешівщину і Підляшшя) й до 20 тисяч біженцями, поляки 38–39 тисяч осіб убитими й 355 тисяч біженцями. Величезну різницю у кількості біженців пояснюють тим, що українці Забужжя не бажали залишати свої етнічні землі, вони не знали іншої Батьківщини, натомість поляки Західної України, попри всі агресивні заяви і розмови про польськість «Полуднєво-всхідніх кресуф», усвідомлювали, що їхня історична Батьківщина розміщена на Заході, а тому, при нагоді, намагалися втекти до етнічної Польщі.

Чи можна характеризувати антипольську акцію УПА як геноцид польського народу «кресів». На нашу думку, не можна. Оскільки однією з найважливіших рис геноциду є цілковита безоборонність знищуваного населення. Польське населення не лише боронилося, а займало агресивну позицію щодо українських етнічних земель як території Польщі, проводило наступальні акції проти українських сіл, користувалося допомогою німецької адміністрації та радянських партизанів, а згодом і радянської адміністрації для боротьби з українським визвольним рухом³¹. Більше того, у світовій практиці антиколоніальні війни (які супроводжувалися вигнанням колишньої панівної нації з колоній) не розглядаються як геноцид. Важко, скажімо, уявити формулювання «геноцид французького народу, здійснений алжирськими сепаратистами» або «геноцид бельгійців у Конго». Бо одразу ж виникає запитання, а що ті бельгійці чи французи робили в Африці? Західноукраїнські землі впродовж тривалого часу розглядалися польськими державними утвореннями, польською елітою і польським населенням як простори для польської колонізації (така собі польська Африка), куди польський плуг несе добробут, а польська церква й культура – цивілізацію. Це типова колоніальна риторика, яка після поразки у колоніальній війні, за влучним висловом професора Е. Саїда переростає у «стогін» про «знехтувану щедрість»³² (ми, мовляв, вас окультурили, а ви проти нас повстали і вигнали нас).

Підсумовуючи зазначимо, що, на наш погляд, українсько-польський конфлікт був типовою антиколоніальною війною українців проти «малої» імперіалістичної держави, якою була міжвоєнна Польща і якою її хотіли відродити під час війни польські правлячі еліти та більшість польського населення сучасної Західної України. А колоніальні війни та антиколоніальні повстання завжди вирізняються особливою жорстокістю та безкомпромісністю з обох боків. Очевидно, що для сучасної

української держави найбільш логічною було б трактування цих подій саме як визвольної антиколоніальної боротьби, яка супроводжувалася військовими злочинами проти цивільного населення, котрі, попри всю їх жорстокість, не ставлять під сумнів сам визвольний характер діяльності українського націоналістичного підпілля та повстанської армії та мають відповідні аналоги у світовій історії.

Примітки:

¹ Детальніше див.: *Топольський Є.* Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної на рації. – Київ, 2012. – С. 42.

² Упродовж 1938–1939 років головнокомандувач Війська Польського маршал Е. Ридз-Сьмігли і міністр військових справ генерал Т. Каспицькі розробляли плани, за якими потрібно було звільнити «південно-східні креси» країни від української присутності. Паралельно з цим група польських «народовців» на чолі з генералом М. Януштайтисом розробила свій план виселення українців із західноукраїнського регіону (Див.: *Ільюшин І.* Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті // Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. – Київ, 2005. – С. 223). Фактично, напад Німеччини на Польщу врятував українську меншину Польщі від повної асиміляції і розпорошення. Про політику польських урядів щодо українського населення на землях Холмщини і Підляшшя див. також: *Kuprinowicz G.* Projekty «rozwiązania» kwestii ukraińskiej na Chełmszczyźnie i Podlasiu południowym w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної ради *Я. Ісаєвич.* – Львів, 2003. – С. 99–118.

³ Українсько-польським взаєминам і причинам конфлікту присвячено сотні досліджень в історіографії. Для детальнішого ознайомлення з проблематикою див.: *Литвин В.* Тисяча років сусідства і взаємодії. – Київ, 2002; *Кучерена М.* Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.) // Україна-Польща: важкі питання. – Т. 1–2. – Варшава, 1998. – С. 11–28; *Айненкель А.* Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми // Україна-Польща: важкі питання. – Т. 1–2. – Варшава, 1998. – С. 29–46; *Ісаєвич Я.* Холмсько-Волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр. Польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003. – С. 3–58; *Сливка Ю. Ю.* Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки. – Львів, 2003; *Сивіцький М.* Історія польсько-українських конфліктів. У 3 т. – Київ, 2005; *Кучерена М.* До генези конфлікту: польсько-українські відносини на Волині напередодні Другої світової війни // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр. Польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003. – С. 59–70; *Макар Ю.* Українсько-польське протистояння на Холмщині: причини, характер, наслідки // Там само. – С. 71–98; *Schenke C.* Nationalstaat und nationale frage: Polen und die Ukrainer (1921-1939) // Там само. – С. 369–374; *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989; *Snyder T.* The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. – New Haven; London, 2003; *Motyka G.* Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraiński 1943–1948. – Warszawa, 1999; *Motyka G.* Węzeł gordyjski. Problem ukraiński w II Rzeczypospolitej // *Motyka G.* Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. – Kraków, 2011. – С. 11–41; *В'ятрович В.* Друга українсько-польська війна. 1942–1947. – Київ, 2011; Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА (у 2 т.) / Відповідальний редактор та упорядник *В. В'ятрович.* – Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. – Львів, 2011 та ін.

- ⁴ *Партач Ч.* Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. // *Україна – Польща: важкі питання.* – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 109.
- ⁵ Детальніше див.: *Фенбі Д.* Альянс. – Київ, 2010. – С. 41–77; *Різ Л.* Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід. – Київ, 2010. – С. 103–106.
- ⁶ *Гай-Нижник П. П.* Політичні погляди Вудро Вільсона у допрезидентський період його життя та діяльності // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* – Київ, 2008. – Вип. 39. – С. 67–77.
- ⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 47. – Арк. 30; *Сивіцький М.* Історія польсько-українських конфліктів... – Т. 2. – С. 51.
- ⁸ Детальніше про питання колоніалізму та антиколоніальної боротьби див.: *Сайд Е.* Культура й імперіалізм. – Київ, 2007; *Bayly C. A.* The Birth of Modern World, 1780 – 1914: global connection and comparisons. – Oxford, 2005.
- ⁹ Детальніше див.: *Патриляк І.* «Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). – Львів, 2012. – С. 388–394.
- ¹⁰ Детальніше див.: *Макар Ю.* Українсько-польське протистояння на Холмщині: причини, характер, наслідки // *Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної ради Я. Ісаєвич.* – Львів, 2003. – С. 71–98; *Сивіцький М.* Історія польсько-українських конфліктів... – Т. 3. – С. 89–106; *Львюшин І.* бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті // *Організація українських націоналістів і українська повстанська армія.* – Київ, 2005. – С. 235; *Ісаєвич Я.* Холмсько-Волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки // *Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної ради Я. Ісаєвич.* – Львів, 2003. – С. 29–31.
- ¹¹ Детальніше див.: *Патриляк І.* Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як фактор в українсько-польському конфлікті // *Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р.* – Луцьк, 2013. – С. 70–77; *Трофимович В.* Радянський Союз і українсько-польська війна // *Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р.* – Луцьк, 2013. – С. 59–69.
- ¹² *В'ятрович В.* Друга українсько-польська війна... – С. 110–111.
- ¹³ Детальніше див.: *Патриляк І.* «Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). – С. 396–418.
- ¹⁴ Там само. – С. 419–423.
- ¹⁵ *Патриляк І.* «Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). – С. 424.
- ¹⁶ *Сивіцький М.* Історія польсько-українських конфліктів... – Т. 2. – С. 223.
- ¹⁷ *Мотука Г.* *Ukrainiska partyzantka. 1942–1960.* – Warszawa, 2005. – S. 410–413.
- ¹⁸ *Сорока Ю.* Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, міграції (1939–1950-ті рр.). – Київ, 2007. – С. 109–110.
- ¹⁹ *Hryciuk G.* *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948.* – Toruń, 2005. – S. 139–140.
- ²⁰ *Ibid.* – S. 161.
- ²¹ *Ibid.* – S. 191.
- ²² *Ibid.* – S. 194–196.
- ²³ *Ibid.* – S. 197.
- ²⁴ *Ibid.* – S. 272.
- ²⁵ *Ibid.* – S. 271–283.
- ²⁶ Нажаль, через те, що поляки на Волині, Поліссі й Берестейщині часто виступали проти українців разом з німецькими каральними частинами і загонами радянських партизанів,

дуже складно «відсепарувати» жертви, задані українцям безпосередньо поляками від жертв, які українці понесли від рук німців або радянських партизанів, але за польськими доносами чи з допомогою поляків.

²⁷ *Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe...* – S. 131.

²⁸ *Ibid.* – S. 162–186.

²⁹ *Ibid.* – S. 205.

³⁰ *Ibid.* – S. 205–257.

³¹ Детальніше питання «геноциду» польського населення в Західній Україні вивчає Андрій Козицький. Зокрема, див. його публікації: Волинь: невдала спроба «остаточного розв'язання» наукової проблеми // *Історична правда*: Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/06/6/125541>; Волинські події 1943 р.: невдала спроба «геноцидної інтерпретації» // Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р. – Луцьк, 2013. – С. 19–25.

³² *Said E. Культура й імперіалізм...* – С. 60.

КУДИ ПРЯМУЄ ГЖЕГОЖ МОТИКА?

Стосунки поляків і українців протягом вікової історії не були завжди мирними. Якщо ж згадати події Другої світової війни, то вони залишили ще один трагічний слід в історії обох народів. На жаль, сьогодні і вже впродовж багатьох років ми простежуємо активні спроби частини польського політикуму та й значної когорти представників сучасної польської історичної школи витворити міф про «волинську різанину» чи «масовий геноцид поляків на Волині» 1943 року. У цьому напрямку досліджень активно працює відомий польський історик Гжегож Мотика. Його перу належать численні публікації, книги, інтерв'ю з історії польсько-українських стосунків періоду Другої світової війни та повоєнного часу. Окремі статті автора доступні для українського читача на різних Інтернет-ресурсах. Зокрема, можна відшукати у перекладі українською такі матеріали, що з'явилися у період з 2003 по 2012 роки: «Невдала книжка» (рецензія на працю Володимира В'ятровича «Друга українсько-польська війна. 1942–1947»)¹, «Антипольська акція ОУН–УПА»², «Наші – не завжди добрі»³. Тобто ці дослідження репрезентують авторську наукову концепцію для широкого загалу вже протягом десятиліття, що свідчить про активне відстоювання цим істориком саме такої наукової концепції. Варто зазначити, що наукова концепція Г. Мотики нічим не відрізняється від сучасної концепції польських істориків про те, що українці влаштували на Волині масовий етноцид для польської меншини. Попри спроби шанованого польського дослідника робити певні реверанси в бік об'єктивності⁴, на підставі його праць та інтерв'ю стає зрозуміло, що «наші» (тобто польська сторона) – це істина в останній інстанції, а «ваші» (тобто сучасні українські історики, які займаються цією проблематикою) – пропонують хибні наукові погляди на події 1943–1947 років. Крім того, автор у своїх працях спирається на кілька власних гіпотез, перетворених за допомогою маніпуляцій з історичними джерелами та фактами на доконані історичні події, що запускали певний історичний процес чи впливали на перебіг тогочасних подій у конкретному напрямі. Спробуємо поглянути на ці гіпотези, перетворені автором на незаперечні істини з погляду підкріплення їх історичними джерелами.

Гжегож Мотика досить часто і постійно акцентує на тому факті, що акція деполонізації розпочалася на початку 1943 року, а саме – нападом 8/9 лютого сотні Г. Перегійняка-«Коробки» на колонію Паросля⁵. Те саме його

твердження є і в одному з останніх видань «Волинь 1943: сімдесята річниця злочину», присвячених зазначеній проблематиці⁶. Досить аргументовано критикують це твердження відомі українські історики доктор історичних наук Іван Патриляк та кандидат історичних наук Володимир В'ятрович, підкреслюючи низьку достовірність трьох джерел інформації, на які оперся Г. Мотика⁷. Та бачимо, що шановний польський дослідник усі критичні зауваги української сторони просто ігнорує, ніби їх і не має, або вони не суттєві. Зокрема, він дає таку відповідь на аргументи В. В'ятровича у книзі «Друга українсько-польська війна. 1942–1947»: «Зосередимося на хвилику на I сотні УПА. На сторінках 103–105 В'ятрович полемізує з моєю гіпотезою, що на село Паросля, винищене 9 лютого 1943 року, напав власне цей підрозділ, яким на той час командував Григорій Перегінняка «Довбешка-Коробка». На думку автора, щодо цього немає переконливих доказів. Рівночасно існує розповідь про події з вуст жертви цієї трагедії, яка, будучи тяжко пораненою, чудом уціліла. За збігом обставин власне в її домі розташувався штаб підрозділу, де допитували взятих у полон членів німецької допоміжної поліції. Оскільки в околицях не відбулося тоді жодного збройного зіткнення, їх мали схопити в сусідньому Володимирці, де – про що повідомляє кожна історія УПА – I сотня знищила в ніч з 8 на 9 лютого пост допоміжної поліції. Гіпотеза, що це саме вона за кілька/кільканадцять годин прибула до Парослі, видається в цьому контексті дуже правдоподібною (Цікаво, чи Г. Мотика знає відстань від Володимирця до Парослі і вирахував час, за який можна туди дістатись пішим ходом, через ще бодай одну польську колонію Осовік чи Пораду?!). Що важливо, українські мешканці з околиці давньої Парослі (після неї самої збереглася тільки прихована у лісі братська могила), з якими я розмовляв, одногolosно стверджували, що село знищив підрозділ УПА. Побіжно варто в цьому місці пояснити, що я під час своїх досліджень намагаюся відвідувати місця трагедій, від часу яких минуло понад півстоліття, чи то польських, чи українських. Як мені підказує досвід, навіть від сучасних мешканців можна дізнатися багато важливих деталей про історію цієї місцевості. Важко також визнати, що бійці з I сотні УПА могли мати якісь докори сумління у проведенні антипольських чисток... Чому В'ятрович зачасу виключає, що сотня «Довбешки-Коробки» не могла раптом два місяці раніше напасти на Парослю, яка, до речі, знаходилася на терені її діяльності?»⁸

Потрібно зазначити, що колонія Паросля була неподалік від с. Городець Володимирецького району, родинного села командира сотні, а згодом куреня УПА Макара Мельника-«Кори». Тому, логічно припустити, що цей напад могла здійснити зовсім інша сотня – сотня «Кори», яка згадана у

свідченнях Петра Василенка. Авторіві довелося досліджувати історію цього військового формування і знайти свідчення писаря цієї сотні, який повідомив таке: «... колишній вчитель з Городця Мельник Макар Михайлович потрапив у німецьку в'язницю у Рівному і йому вдалося якимось чином звідти втекти. Коли він таємно з'явився у Городці, то почав організовувати місцевих жителів на боротьбу за Самостійну Соборну Українську Державу... Цей процес розпочався у навколишніх селах десь у травні 1943 року. Сам Мельник переховувався від німців по різних селах, був і в селі Великі Цепецивичі... Невдовзі я отримав від нього записку з проханням про зустріч. Записку передав мені невідомий озброєний чоловік на псевдонім "Штука". Цей же чоловік провів мене до Макара у ліс неподалік від с. Кричильськ Степанського району. Там вже з ним перебувало біля 20-ти озброєних чоловіків... Я був призначений на посаду писаря цього загону і отримав псевдонім "Сокіл", а Мельник у той час користувався псевдонімом "Кора"»⁹. Отже, станом на лютий 1943 року цей відділ УПА ще не існував. Питання «Хто і з якою метою знищив Парослю?» залишається поки що досить дискусійним через брак достовірних історичних джерел. Автор припускає, що це могла бути провокація й з німецького боку, здійснена підрозділом шуцманів чи російських козаків на службі Вермахту.

Є ще одне село, яке, найімовірніше, запустило механізм польсько-українського конфлікту на Волині. Це село Ремель колишнього Олександрійського району Рівненської області. Сімнадцятого, за іншими даними, 18 березня 1943 року німці та польська шуцполіція знищили понад 600 мирних мешканців цього села як помста за напад на німецьку комендатуру в Олександрії та вбивство німецького охоронця залізничного мосту через р. Горинь. Тоді у сутичці загинув юнак із цього села¹⁰. Саме село знаходиться на кордоні дій пізнішої групи УПА «Заграва» під командуванням І. Литвинчука-«Дубового». Ремель було згадано під час дискусії стосовно ставлення до поляків на установчому з'їзді по створенню УГВР влітку 1944 року. Саме там один із чільних представників ОУН(б) на Волині Ростислав Волошин, один з заступників крайового провідника Дмитра Клячківсько-«Клима Савура», згадав про це село: «за вказівкою Польщі польські осадники знущались над українським населенням (Дермань, Здолбунівський повіт – є спільна могила замучених). Потім поляки з приходом німців стали активними фольксдойчами... У 1941–1942–1943 роках вся адміністрація, залізниця, крайсландвірти через [...] вела підпільну політику. Табір у Шубкові (Осада Креховецька), село біля Рівного, очолювали поляки. Поляки спільно з німцями повністю спалили і знищили село *Ремель Олександрійського району (17 березня 1943 року)*. Радянські партизани

закріплювались на Волині та Поліссі завдяки полякам»¹¹. Саме знищення цього села і спровокувало відповідні дії українців.

Жоден із повстанських документів не говорить про те, що Українська повстанська армія створювалася з метою саме деполонізації Волині. Першопрчина створення УПА – це виступ проти німецьких окупантів та захист регіону від проникнення радянської партизанки, яка своїми диверсійними заходами провокувала німців на численні каральні акції супроти мирного населення. Це ж підтверджує загибель у сутичках з німцями частини керівництва ОУН та УПА на Волині: організаційний референт крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ Сергій Качинський-«Остап» загинув 11 березня 1943 року; військовий референт крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ та перший командир УПА Василь Івхів-«Сом» загинув 13 травня 1943 року з частиною штабу; командир першої сотні «Коробка» загинув у бою з німецьким підрозділом ще 22 лютого 1943 року.

На підставі твердження Мотики доходимо висновку, що УПА творилася винятково для боротьби з поляками. Тоді ж як сприйняти інформацію, що міститься у німецьких документах. Зокрема, у донесенні Рейхскомісара України Еріха Коха від 4 квітня 1943 року відчувається напружений стан на окупованій території: «На Волині залишилося тільки два райони, вільні від банд. Зокрема небезпечними є виступи українських національних банд в районах Крем'янець–Дубно–Костопіль–Рівне. Українські національні банди напали вночі з 20 на 21 березня одночасно на всі окружні господарські установи в окрузі Крем'янець... При тому загинуло 12 німців: лядв'яків, лісників, солдатів і поліцейських»¹². Під час подальших сутичок німці втратили ще 175 осіб.

Попередні тривожні німецькі повідомлення підтверджує звіт Генерального комісара Волині та Поділля від 30 квітня 1943 року про те, що захід і південь Волині остаточно опановані «українськими національними бандами» і ситуація настільки загрозлива, що в районах Горохова, Любомля, Дубно, Крем'янець і частково Луцька треба вже говорити про повстання¹³. Тобто, самі німці говорять про повстання проти них, а не про виступи українських повстанців проти поляків. Крім того, німці були зацікавлені поглибити протистояння між місцевим польським населенням та українцями, відвертаючи загрозу від власних гарнізонів та тилових об'єктів.

Ще один цікавий документ про ситуацію на Волині вдалося виявити у Державному архіві Рівненської області – це протокол зустрічі між керівником генерального комісаріату Волинь-Поділля Генріхом Шене і митрополитом Української автокефальної православної церкви Полікарпом від 28

травня 1943 року. Протокол містить багато важливої інформації про перебіг подій на цій території. Г. Шене у присутності начальника політичного відділу Краузе ствердив, що у його генеральному комісаріаті відбувається справжнє повстання українців. «Тепер з націоналістичними партизанами дійшло до того, що вони копають окопи, прорубують просіки, будують різні укріплення та взагалі господарюють як їм подобається, в чому я пересвідчився, пролітаючи літаком над теренами Волині: від Любомля до Кременця»¹⁴. Г. Шене наголосив, що окремі представники духовенства Автокефальної церкви теж агітують проти німців, а українське населення обмежило допомогу німецькій окупаційній адміністрації до мінімуму. Він просив митрополита Полікарпа втрутитися у ситуацію і всіма можливими засобами заспокоїти населення, «бо те, що відбувається, це вже не бандитизм, це повстання, що охоплює приблизно терени на протязі між Кременцем і Любомлем. Особливо грізне положення на Горохівщині, там партизани загрожують Горохову і сам гебітскомісар три години знаходився в облозі»¹⁵. Німці пообіцяли вжити найрішучіші заходи, щоб знищити українську партизанку. На даний момент в операціях проти УПА вжито тільки легку зброю, але останніми днями кілька сіл було піддано бомбардуванню з повітря. Керівник генерального комісаріату підтвердив, що втрати німців на травень 1943 року складають кілька сотень осіб. Крім того цей документ містить інформацію про розгортання польсько-українського протистояння на Волині¹⁶. Г. Шене, зазначав, що «національні банди» нападають на поляків і нібито вже знищили 15 тисяч (таку цифру жертв з польського боку озвучили члени волинської Делегатури польського уряду щойно у жовтні 1943 року)¹⁷. «Колонія Янова Долина не існує»¹⁸. Митрополит Полікарп у розмові з Г. Шене повідомив наступний факт, не називаючи точної дати, коли відбулася подія: «В останніх часах дуже тяжко і гнітюче враження на духовенство і усе населення зробив виступ польської поліції в Ківерцях. Священик там Богу душу був [...]им. Ще за тиждень до відомих Ківерецьких подій він був у мене і стурбовано оповідав, що поляки пустили чутку, що ніби то він святив ножі партизанам, щоб різати поляків і німців. Я його заспокоював, що таким пльоткам ніхто не повірить і не придаватиме жадного значіння. А потім виявилось, що це стало причиною його смерті. Та ще коли б хоч був тільки розстріляний, а то над ним знущалися. Били, повибивали йому зуби, на очах у нього розстріляли його парафіян і дружину, а його забили останнім. Так мені переказували з Ківерець»¹⁹.

У квітні 1943 року тільки під час однієї каральної акції на території Луцького району німці разом з польською поліцією спалили 5 сіл:

Костюхнівку, Вовчицьк, Яблоньку, Довжицю і Загорівку. Двічі піддавалася нападу колонія Красний Сад на Горохівщині, де спалено 22 господарства і розстріляно близько 100 осіб. З метою провокування німців на ще жорсткіші репресивні дії щодо українських селян польські поліцаї часто підкидали у печі своєрідний компромат – набої, гранати²⁰. Так спрацьовував «ефект бумеранга» – активні дії польської поліції під німецьким керівництвом супроти мирного українського населення призводили до відплатних акцій на окремі польські колонії.

Схожа історія повторилася з колонією Гурби на території сучасного Здолбунівського району. «Німецька жандармерія, озброївши поляків та одягнувши їх в німецькі однострої, обступила вдосвіта 29 травня цього року Дермань, Залуже на Здолбунівщині. Добре знаючи, що це означає, населення, коли побачило, що німці оточили село, почало втікати до лісу. І хоч жандармерія стріляла по втікаючих, більшість мешканців Залужа втекла з села. Тоді німецький офіцер, зібравши людей, які залишилися в селі, став закликати, щоб всі мешканці Залужа повернули додому, бо, мовляв, німецька влада переконалася, що в селі нема нікого озброєного, та ще на німців не упав ні один стріл – отже, нема чого боятися, селянам не станеться нічого злого. Дехто з селян легкодушно повірив запевненням німецького офіцера і повернув з лісу додому. Другого дня поляки, під проводом німців, щільно обступили село, почали мордувати людей, грабувати дорібок, палити хати, чоловіків, які намагалися втікати, стріляли, жінок забивали прикладами та кололи багнетами, дітям розбивали голови, або живих кидали в огонь. З мешканців села залишилося в живих тільки ті, які втекли були до лісу, хати, хліви, клуні – попалені, речі пограбовані, худоба забрана. На місці, де стояло Залуже, залишилися тільки руїни та згарища. Між помордованими розпізнано вже сто трупів»²¹. Автори цитованої листівки наголошували, що «У мордованні і катуванні німцями українського населення беруть масову участь поляки.

Не маючи ніяких ворожих замірів супроти польського народу та бажаючи й йому здобути для себе Самостійну Національну Державу на своїй етнографічній території, ми мусимо, ствердити, що поляки, які замешкують в незначній меншості, [в] українських землях, зокрема на Волині та в Поліссі, ведуть злочинну протиукраїнську роботу... Тому, якщо на українських землях вибухне нова Гайдамаччина чи Коліївщина, то відповідальність за неї спадає цілковито й виключно на ті крути, що завели польську визвольну політику в протиукраїнський табір московського та німецького імперіялізмів, і діють сьогодні на українській території як прислужники Москви й Берліна проти українського народу! Але нехай не

забувають прислужники Москви й Берліна, що український народ уміє дати відплату!»²². Тому через чотири дні, як подано у тексті листівки, «пішла з димом польська колонія Гурби – осідок большевицької партизанки в місцевих лісах»²³.

Згідно з рапортом округу АК «Волинь», який шифрувався криптонімом «Гречка» від 20 квітня 1943 року, називаються випадки українських нападів на поляків у повітах Сарни та Костопіль: Паросля (гміна Антонівка, повіт Сарни) – загинуло 27 родин, Ліпніки (гміна Березне, повіт Костопіль) – загинуло 170 осіб, Гіполівка (гміна Костопіль, повіт Костопіль) – 40 осіб, околиці Деражного (гміна Деражне, повіт Костопіль) – 150 осіб²⁴. Інший звіт від 22 квітня 1943 року коменданта округу АК Волинь полковника Казімежа Бабінського веде відлік втрат поляків від середини березня 1943 року і подає цифру 1500 осіб²⁵. У ньому, до речі, подається текст наказу № 2 для місцевих осередків Армії Крайової, де є положення про застосування терористичних дій супроти тих українських керівників, які своєю політичною діяльністю спрямовують на підбурювання українського суспільства проти співмешканців, волинських поляків. Підпункт «b» цього розпорядження наказує польській самообороні боронитися і атакувати залежно від обставин.

Щодо колонії Ліпніки, напад на яку відбувся в ніч з 25 на 26 березня 1943 року, то маємо таку інформацію від Владислава Гермашевські: «У середині березня близько півночі у селі пролунали перші постріли. Це відстрілювався бандерівець, якого схопив був патруль під командуванням Міхала Гайдамовича. Той був розвідником, якому вдалося непоміченим увійти в спляче село. Пізніше він зізнався, що його завданням було дізнатися про розташування і ефективність нашої самооборони. Від нього ми також довідалися, що в навколишніх українських селах перебувають значні сили бандерівців.

До всього лиха через три дні понівеченого бранця відвезли до Березна і віддали в руки німецьких жандармів. Наступного дня він повис на телефонному стовпі поруч із ринком. Повісили тоді також поляка, молодого Бялковського, одинака у матері із Залісся. І це була, гадаю, велика помилка, бо нічого таким чином ми не досягнули, а лише загострили напруженість, що уже через кільканадцять днів ймовірніше за усе стало вирішальним для долі Ліпнік. Сьогодні я переконаний, що бандерівця треба було звільнити і за його посередництвом намагатися вести переговори з його побратимами, аби виграти час, такий потрібний для зміцнення нашої самооборони.

Зізнання бандерівця нічого не змінили, бо й не могли, а зброї, окрім його єдиного карабіна, не побільшало. Натомість стосунки з українцями

через те, що ми видали німцям схопленого бандерівця, загострилися до такої міри, що ми виявилися цілковито ізольованими від навколишнього світу»²⁶. Отже, сам свідок подій розуміє, що такі дії проти українців були великою помилкою у той час. Крім того, існує інформація, що через доноси поляків з цієї колонії німцями було знищено ще кілька українських родин.

Із зазначених фактів робимо висновок, що після жорстокої пацифікація села Ремель, у другій половині березня 1943 року об'єктами нападу з українського боку стали колонії Ліпніки, Гіполітовка та поляки, що проживали на околицях містечка Деражне. Як бачимо, у випадку з Ліпніками, польські мешканці самі спровокували напад.

Відповідна ситуація накладається і на наступні події, які стосувалися Янові Долини та Гути Степанської. Польські дослідники стверджують, що поляки тільки оборонялися і почали відплатні акції щойно з 11 липня 1943 року, коли відділ з Пшебража під командуванням Генрика Цибульського напав на село Тростянець²⁷. Та посідаємо інші історичні джерела, які чітко доводять, що вже 7 квітня 1943 року на території дій групи УПА «Заграва» Івана Литвинчука «погано озброєна» польська самооборона з Гути Степанської спільно з більшовицькими партизанами напали на кілька відділів УПА, що відпочивали після рейду у с. Бутейки району Степань. Село внаслідок несподіваної атаки повністю згоріло і повстанці постановили, що за «спалені Бутейки, за вісім убитих стрільців, за раних Крука, Комара мусить відповісти Гута. Народ цього чекає»²⁸. Тобто, наступальні операції польської самооборони проти УПА розпочалися вже на початку квітня 1943 року.

Про бій в Івановій Долині у кінці квітня 1943 року згадують і Г. Мотика та й інші польські дослідники, навіть псевдоісторик В. Поліщук спромігся оприлюднити опис цієї акції стрільцем УПА, зробивши гарну вирізьку з тексту, щоб його бодай у чомусь не запідозрила польська сторона. Прочитуємо оригінал документа: «Кам'яноломний комбінат в Івановій Долині до того всього став притулком для всякої міжнародної сволоти. Тут сіли «господарювати» більше сотні німаків, кілька десятків голяндців і поверх двох сотень ляхів. Щоб прогнати цю голоту селяни сіл Головина, Підлужного, Трубиці, Звіжджа мусили остатками своїх можливостей поповнювати харчові запаси наїзників... Німці дійшли до такої розгнуданості, що дозволили ляхівським недобиткам для вправ стріляти за Горинь в села...»²⁹. Ідилічна картина – під охороною німців польська поліція чи самооборона організовує стрільби по живих мішенях в українських селах. Крім того тут знаходився значний запас вибухових

речовин. Тому основна мета нападу на Іванову Долину – це захоплення вибухових матеріалів і повна чи часткова ліквідація ворожого гарнізону, а не намагання відділів УПА знищити місцеве польське населення, як подається у багатьох польських працях. Згідно з повстанськими документами втрати ворога після нічного бою у Івановій Долині наступні: німці – 40 солдатів та 2 офіцери, польська поліція чи самооборона – 150 осіб. На наступний день німці віддячили своїм помічникам, розстрілявши 25 поляків за зраду³⁰. Далі згадується, що у наступні дні місцеве населення теж зробило кілька випадів на Іванову Долину з бойовиками ОУН, але результати не повідомляються.

Тобто, певні дії української сторони проти поляків провокувалися весною 1943 року або ж каральними експедиціями німців з польською поліцією, або ж діями самої польської самооборони. Керівництво ОУН(б) на Волині ніяких радикальних заходів у цьому напрямку не планувало та й не могло, оскільки мало у підпорядкуванні досить незначні збройні сили, які потребували вишколу та організації.

Проаналізувавши вище наведені документальні матеріали та свідчення можна зробити певні висновки про причини і перебіг польсько-українського конфлікту на Волині 1943 року:

1. УПА створювалася з метою боротьби проти німців та червоних партизанів.

2. Трагічна доля колонії Паросля залишається не розкритою і до сьогодні; Твердження Г. Мотики стосовно нищення цього села сотнею Г. Пергійняка-«Корбки» нічим поки що не доведено і є «зручним здогадом» самого автора.

3. Відлік конфлікту між поляками та українцями, найімовірніше, починається від 17/18 березня 1943 року – коли німці і польські шуцмани знищили село Ремель поблизу Рівного.

4. Вже на початку квітня (а не у липні) 1943 року польська самооборона розпочала окремі активні наступальні операції проти УПА, спираючись на радянських партизанів.

5. Весною 1943 року антипольські акції місцевого українського населення, боївки ОУН чи окремих загонів УПА були спровоковані нищенням українських сіл німцями із застосуванням польської поліції, а не якимись конкретними наказами керівництва ОУН(б) на Волині.

Сучасні польські дослідники, і в тому числі Г. Мотика, намагаються довести, що існує конкретний наказ про нищення поляків на Волині, виданий від імені місцевого керівництва ОУН(б) та УПА. Цитуємо Г. Мотику: «Керівництво ОУН(б) на Волині вирішило і без того безпеліційний

наказ примусового «виселення» поляків із власної ініціативи (зокрема, під враженням винищення євреїв, що його чинили німці) «підправити» і просто-таки вимордувати все польське населення, не утруднюючи себе розсиланням листівок про наказ виїзду. Відповідне рішення ухвалило вузьке коло осіб: провідник волинської ОУН(б) Дмитро Клячківський («Клим Савур»), військовий референт ОУН(б) Василь Івахів («Сом») та Іван Литвинчук («Дубовий»)… Саму операцію усунування поляків бандерівці окреслили як «антипольську акцію». Це означення фігурувало в звітах як відповідник кодової назви»³¹. Цікаво, а де ж посилання на якісь історичні документи щодо цього бандерівського триумвірату та його рішень. На підставі чого польський історик Г. Мотика робить такі рішучі висновки, залишається таємницею.

Наприклад, відомий польський історик В. Філяр хоча б наводить текст таємної директиви «Клима Савура» з архіву управління СБ України по Волинській області, де йдеться про таке: «Ми повинні провести велику ліквідаційну акцію польського елемента. При відході німецьких військ належить використати той підходящий момент для ліквідації всього чоловічого населення у віці від 16 до 60 літ...Тої війни не можемо програти, і за всяку ціну треба ослабити польські сили. Лісові села і села, розташовані вздовж лісових масивів, повинні зникнути з поверхні землі»³². Для підтвердження правдивості цієї директиви В. Філяр цитує ще один подібний документ – лист командира Військової Округи «Турів» Юрія Стельмашука-«Рудого» до члена проводу ОУН(б) Миколи Лебедея-«Максима Рубана». Наведемо його зміст:

«Друже Рубан!

Передаю до твого відома, що у червні 1943 р. представник центрального Проводу, командир УПА-Північ «Клим Савур» передав мені таємну постанову у справі цілковитого загального фізичного знищення польського населення [...]. Для виконання цієї постанови прошу ретельно підготуватися до акції проти поляків і призначаю відповідальних: в районі розташованому над Бугом – курінного «Лисого», на райони Ружинський, Оваднівський, Одзютицький та інші – «Сосенка», на Ковельський округ – «Голобенка». Слава Україні!

Командир групи УПА «Турів» – «Рудий», 24 червня 1943 р. Постій».

Для тих дослідників, які опрацьовували оригінальні документи ОУН(б) та УПА, одразу впадають в очі різні дрібні деталі, які свідчать, що це підроблений і сумнівний текст. Наведемо власні аргументи:

1) Лист-наказ, як видно зі змісту, не міг бути адресований М. Лебедю як членові проводу ОУН(б). Микола Лебідь не виконував накази військового референта Ковельського окружного проводу ОУН(б) «Рудого». Невідомий «Рубан» міг обіймати якусь посаду у підпіллі на Ковельщині і з цього приводу листувався з «Рудим».

2) Українські націоналісти ніколи не вживали назви «Центральний провід», а говорили і писали «Провід ОУН». «Центральний провід» як керівництво ОУН фігурує тільки в документах радянських спецслужб.

3) На 24 червня 1943 року не вживалися назви «УПА-Північ» (тільки з грудня 1943 року за наказом головного командира УПА Р. Шухевича) та «група УПА “Турів”» (ця назва фіксується з липня-серпня 1943 року).

4) Юрій Стельмашук-«Рудий» до вересня 1943 року керував усіма загонами УПА Ковельської округи і лише у наказі № 14 від 28 вересня 1943 року по групі УПА «Турів» ми зустрічаємо його підпис як «Командира групи Рудого», а до того часу всі накази підписував М. Якимчук-«Олег». До речі, у цьому ж наказі у 2-му пункті вимагається: «Вислати негайно по отриманні наказу, призначену артилерію для командира Охріма»³³, тобто для «Клима Савура». Всі командири і підпільники листувалися з Дмитром Клячківським як з «Охрімом», а не з «Климом Савуром». Останній псевдонім уживався для офіційних наказів і розпоряджень. Тому використання його у тексті листа викликає значні сумніви. Стає зрозуміло, що наведений наказ є фальсифікатом, виготовленим радянськими спецслужбами. Тому «викривальна директива», наведена у книзі В. Філяра «Burza» на Wołyniu» має сумнівне походження і більше схожа на фальшивку³⁴.

Розглянувши тільки кілька аспектів дослідження Гжегожем Мотикою польсько-українського протистояння на Волині, бачимо, як несумлінно шановний польський історик ставиться до історичних джерел. Точніше сумлінно намагається їх пристосувати чи підігнати під загальнопольську концепцію антипольського спрямування дій УПА на Волині. Варто зазначити, що обидві сторони, і польська, і українська, винні у тій трагічній ситуації, яка виникла на теренах України того далекого 1943 року. Політичні проводи обох структур відмовилися від мирного співіснування і розпочали воєнні дії одна проти одної. А жертвами, зазвичай, ставали безборонні мирні мешканці польських і українських сіл.

Примітки:

¹ Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/dyskusiya/192-gzhegozh-motyka-nevdalakenyzhka>.

² Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/motyka1.htm>.

³ Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zheozh_motika_nashi__ne_zavzhdi_dobri&objectId=1236409.

⁴ Див.: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zheozh_motika_nashi__ne_zavzhdi_dobri&objectId=1236409.

⁵ Паросля (пол. *Parośla Pierwsza*, «Паросля Перша») – колишня польська колонія на Волині. За сучасним адміністративно-територіальним поділом України знаходилася б у Сарненському районі Рівненської області. За адміністративно-територіальним поділом довоєнної Польщі знаходилася у громаді Крушево гміни Антонівка над Горинню Сарненського повіту Волинського воєводства.

⁶ *Мотика І.* Від Парослі до Бородниці // Волинь 1943: сімдесята річниця злочину. – Київ, 2013. – С. 5.

⁷ Див.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%8F>.

⁸ Див.: <http://www.historians.in.ua/index.php/dyskusiya/192-gzhegozh-motyka-nevdala-knyzhka>.

⁹ *Марчук І.* Маловідомі сторінки історії УПА. Курінь «Кори» // Західне Полісся: історія та культура. – Рівне, 2012. – Вип. 4. – С. 20.

¹⁰ Див.: <http://rivne1.tv/Info/?id=6370>.

¹¹ Літопис УПА. Українська Головна Визвольна Рада. Книга четверта. – Львів; Торонто, 2001. – Т. 26. – С. 491.

¹² *Косик В.* Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 154–155.

¹³ Там само. – С. 165.

¹⁴ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 198–199.

¹⁵ Там само. – Арк. 198–199.

¹⁶ Там само. – Арк. 199–200.

¹⁷ *Льошин І.* Українська Повстанська Армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) – Київ, 2009. – С. 235.

¹⁸ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 198.

¹⁹ Там само. – Арк. 200.

²⁰ *Льошин І.* Українська Повстанська Армія і Армія Крайова... – С. 253.

²¹ Див.: http://vk.com/topic-12769352_28761944.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ *Siemaszko W., Siemaszko E.* Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. – Warszawa, 2000. – Т. II. – С. 1248.

²⁵ Ibid. – С. 1251.

²⁶ Див.: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/hermaszewski.htm>.

²⁷ Польща-Україна: важкі питання. – Варшава, 2001. – Т. 5. – С. 124.

²⁸ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 118–120.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ *Мотика І.* Від Парослі до Бородниці... – С. 5.

³² *Filar W.* «Burza» na Wołyniu. Z dziejów 27 Wołyńskiej dywizji piechoty Armii Krajowej. – Warszawa, 1997. – С. 46–77.

³³ Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. – Київ; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 494.

³⁴ *Filar W.* «Burza» na Wołyniu... – С. 46–77.

**ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ УСНОЇ ІСТОРІЇ
ДЛЯ ВЕРИФІКАЦІЇ СВІДЧЕНЬ ПРО ПОДІЇ
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ НА ВОЛИНІ
У 1943–1944 РОКАХ**

Історики України й Польщі, учасники міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни» (Варшава, Луцьк – у 1996–2001 роках), фахово аналізуючи складний процес співіснування двох народів-сусідів тієї пори, у Відкритому листі до Президентів обох країн наголосили на потребі реалізувати проєкт визначення кількості жертв міжнаціонального конфлікту 1940-х років. Було запропоновано відновити його реалізацію в Польщі й розпочати відповідну роботу в Україні для того, щоб вони відповідали змістові підписаної обома Президентами 21 травня 1999 року в Києві Спільної заяви «До порозуміння і єднання».

Академік Я. Д. Ісаєвич ще до того, перебуваючи в контакті з істориками-українцями діаспори, у тім числі з проф. Я. Даревичем (університет штату Онтаріо, Канада), у 1995 році запропонував авторові цих рядків узятися за конкретне виконання певних аспектів виявлення й підрахунку жертв протистояння на підставі методики усної історії (oral history), розробленої ними. Полягала вона у диктофонному та наративному записках свідчень тогочасних мешканців кожного без винятку міста й села теперішньої Волинської області, свідків подій українсько-польського протистояння 1938–1944 років у своєму населеному пункті. Було запропоновано користуватися квестіонарем обсягом у п'ять сторінок, розробленим на основі можливостей методики саме усної історії, визначено навіть тривалість кожної розповіді – 90 хвилин.

Перші десятки інтерв'ю, взяті за тематичним принципом у відомих громадською активністю уродженців обох волинських областей, Холмщини й Підляшшя, проаналізовані знавцями oral history, були визнані успішними.

Надалі збір свідчень став вестися поспіль – не пропускаючи жодного населеного пункту. Для повноти збору вирішено користуватися не теперішнім переліком населених пунктів, а польським офіційним із 1936 року¹, який утричі більший. Це дало змогу не упустити військові осади, осади польських цивільних поселенців, більшість хуторів, що зникли, починаючи з 1940 року, а також тих, які, реально існуючи, до переліку не втрапили, але втрималися в пам'яті корінних мешканців. Керуючись цим, автор має

підстави стверджувати, що на відміну від вибірковості у підході польських та українських попередників, у його праці враховано всі тодішні населені пункти, у тім числі ті, де жодного міжнаціонального протистояння не було. Однак, ця, на перший погляд зайва, праця дала змогу зробити несподіваний висновок, що зовсім не вся Волинь була загравою «жези», а таки в більшості населених пунктів її взагалі не було. Не знайомі між собою, це незмінно стверджували всі опитувані тогочасні мешканці сіл, свідки подій.

Їх, у кількості обов'язково не менше двох, було знайдено в кожному з 1082 нині існуючих у Волинській області сіл – усього не менше 3200. Головною умовою до кожного оповідача було тогочасне проживання в населеному пункті, про події в якому свідчить (дуже бажаним – і народження. Варто зазначити: це, як правило, було фактом.) Лише як паралельні, для зіставлення іноді вживалися розповіді жителів суміжних сіл та хуторів (застосовувалася можливість перехресного опитування). Додамо, кількість свідків продовжує поповнюватися.

Не вважаємо за обґрунтоване називати спогади колажем (усередненим свідченням – див. В. В'ятрович²) – тогочасному мешканцеві ставили винятково конкретні запитання: «Хто в 43-му році був убитий із українських жителів сусідніх обійсть усього на відстані 1–2 кілометри від Вашого? Хто з родичів загинув? Із ровесників? Поляків усього кілька сімей було? Що за доля кожного з них?». Селяни, які весь вік прожили тут, на місці, доюре бережуть у пам'яті як винищувалася рідна чи сусідська сім'я, як рятувалися. Відмінно пам'ятають, що сталося з кожним членом сім'ї поляків, яка дечим відрізнялася від українських і цим запам'яталася...

На співжиття з поляками увага акцентувалася постійно – зокрема, потрібно було з'ясувати, що з ними сталося. Якщо вбиті – то ким, коли вибралися – то в якому році. Особливо бажаною знахідкою були українці – близькі сусіди поляків... В іншому кутку села все повторювалося.

Розмова із жителями кожного села передувала підготовча робота. Заздалегідь із звіту голови сільради за 1944 рік про кількість загиблих мешканців села виписано всі їхні прізвища. Кожне зачитувалося і за реакцією слухача встановлювали, чи це – справді прізвище жителя села, і чи справді він тоді загинув. Якщо була можливість, для верифікації скликалися кілька ровесників-сусідів. Зазвичай, перелік хоч і 1944 року не раз зі знанням справи коректували – було з'ясовано, що часто був складений надісланою людиною, котра місцевих жителів не знала, навіть прізвища записала неточно. Було прохання згадати про кожного, як він на ім'я, по батькові, прізвище, рік народження, обставини вбивства, коли, ким.

Жодного разу не йшов автор до села, не маючи при собі копії відповідних сторінок книги В. і Е. Семашків. Опитавши тогочасних мешканців, виймав і читав те, що пишуть про події в селі поляки. Зазвичай було простежено обмеженість викладеної інформації, у деяких місцях стверджувалася правдивість, у деяких же – ні. У такому разі опитування поглиблювалося. Жителі села бралися здогадуватися, хто міг бути автором. В усякому разі чітко викладали власну версію особливо фактів убивства. У селі Хром'яків Ківерцівського району Волинської області тодішні учні з обуренням заперечили приписане їм убивство киями вчительки: «Ми її не білі, ми її lubili. А в 40-му році вона з військовими осадниками вивезена в Сибір». Згаданий у книзі В. і Е. Семашків українець із села Товпижин разом із сусідами назвав абсурдом, ніби вбив дружину на очах у 5-річного сина»³. У польських же авторів усі схожі жертви категорично і безапеляційно приписуються винятково «українським націоналістам».

Залишається шкодувати, що за явної стислості цитування польських матеріалів (окрім підбірки), немає змоги виявити їх характер. Лише інколи воно стає можливим, і тоді зрозуміло, що тільки частина використовуваних – це твердження безпосередніх свідків чи хоч би мешканців населених пунктів, де сталося вбивство. Інша інформація, взята з преси, оглядових публіцистичних, науково-популярних видань. Вони охоплюють іноді значну територію, на якій скрізь автор свідком бути не міг. У переліку в книзі В. і Е. Семашків подано перелік документації установ, зовсім не причетних до перебігу подій. Є навіть посилання на післявоєнну дитячу творчість на тему, задану вчителем, на доповідні документи керівництву СРСР, створені теж далеко не свідками. Відчувається бажання зібрати щоби більше найменувань, хоч би з далекою дотичністю.

Без усякого сумніву, для польських науковців вельми бажаними мають бути матеріали співплемінників, які є, безсумнівно, автентичними. Тому природним, схвальним і прийнятним для української сторони стало побажання, яке висловив на XIII-му українсько-польському семінарі (Львів, 4–5 червня 2008 року) редактор Інституту національної пам'яті у Варшаві Ромуальд Недзелько про зіставлення свідчень про одну й ту саму подію протистояння з двох боків з метою пошуку консенсусу. І найліпше це робити безпосередньо саме свідкам – можливо, навіть колишнім знайомим. До речі, не раз вони це роблять самі, приїжджаючи, зустрічаючись на попелищах... Отже, вельми бажаним, – особливо на думку автора, – була б зустріч у волинських селах з одного боку польських свідків та істориків, з іншого – українських. Адже тільки у такому колі можливим було б ламання визначених стереотипів, що не раз є ординарним вимислом, лише таким

способом досягнення найбільшими знавцями консенсусу про бажану для обох сторін правду, якою неприглядною вона не була б. Автор готовий стверджувати, що з боку тогочасних українських мешканців волинських сіл відмови від таких зустрічей не буде – натомість чекає щирість та відвертість у ставленні до приїжджих колишніх сусідів.

Примітки:

¹ Wołyński Dziennik Wojewódzki. – Łuck, 1936. – Nr. 1.

² У кн.: *В'ятрович В.* Друга польсько-українська війна, 1942–1947. – Київ, 2012. – С. 23.

³ *Siemaszko W., Siemaszko E.* Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945. – Warszawa, 2000. – T. 1. – S. 58.

РЕЗОЛЮЦІЯ

V семінару «Українофобія як явище та політтехнологія»

(Львів, 17 травня 2013 року)

МІФИ НАВКОЛО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА ВОЛИНІ ЯК УКРАЇНОФОБСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ

Ініціатива польських політиків щодо проекту ухвали Сейму Польщі про українсько-польський конфлікт на Волині та істерія, піднята навколо цих питань у польських ЗМІ, не має на меті увіковічнення пам'яті жертв конфлікту, а є звичайною українофобською технологією, яка сіє між-національну ворожнечу та не сприяє добросусідським стосункам України та Польщі. Історія підмінюється політикою. Намагання однобоко трактувати розвиток українсько-польського конфлікту на Волині під час Другої світової війни, перекласти всю провину виключно на українську сторону і трактувати цей конфлікт як односторонню етнічну чистку насправді має на меті приховати аналогічні дії з польського боку.

Нові об'єктивні дослідження показують, що насправді неспростовними є такі факти: 1) проведення на Волині етнічних чисток щодо українців з боку різних польських воєнізованих формувань та польської поліції (шущманів), у яких брало участь не лише польське цивільне населення, але й римо-католицьке духовенство; 2) колаборація поляків з нацистським окупаційним режимом, у тому числі участь у складі поліційних з'єднань для винищення не лише українців, але й чехів, євреїв, поляків із змішаних сімей, які відмовлялися брати участь у братовбивчій війні; 3) втрати з українського боку від злочинних дій поляків були значними та становлять кілька десятків тисяч жертв; натомість у польській історіографії занижуються ці показники, а завищується в кілька разів кількість жертв серед поляків.

Через маніпулювання фактами здійснюється спроба вирвати події волинського конфлікту з контексту загальної ситуації в часі Другої світової війни, потрактувати діяльність УПА як виключно антипольську акцію, свідомо замовчується її боротьба з нацистським та комуністичним режимами за незалежність України, а разом з тим фактично заперечується право українців на власну державність.

Роздмухування цієї проблеми виносить на перший план українсько-польське протистояння, залишаючи в тіні участь основних тодішніх і сучасних гравців – Росії та Німеччини. Знову формується українофобне об'єднання, а знаряддям у цій грі роблять Польщу і польське суспільство.

Завданням для українських істориків є не штучна політизація проблеми, а продовження всебічних досліджень над важкими питаннями.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ПЛЮС РУСИФІКАЦІЯ: ТЕЛЕВІЗІЙНІ СТРАТЕГІЇ ПРИНИЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Русифікація й денаціоналізація українців у самодержавній і комуністичній Російській імперії відбувалися не лише шляхом заборон та обмежень вжитку української мови, а й через спеціальні заходи, спрямовані на послаблення її культуротворчого потенціалу, впливу створеної нею культури. Особливу винахідливість у цьому виявляла комуністична влада. На відміну від царської, вона провадила асиміляційну політику не відверто, а приховано. Для зовнішнього світу комуністи декларували переваги своєї національної політики, проголошуючи на словах рівноправність усіх мов в СРСР, їхній «нечуваний розквіт» та «гармонійність» взаємодії національних мов з російською. Натомість мовно-культурна асиміляція неросійських народів тривала. Потужне знаряддя русифікації радянська влада отримала з появою в 1950-х роках телебачення. Телебачення, поряд з радіо, дало їй змогу посилити й прискорити процеси мовно-культурної уніфікації населення СРСР, що за часів Брежнєва втілювалось у тезу про постановня «нової історичної спільноти – радянського народу». Проте експансіоністські проекти Кремля, спрямовані на поширення свого політичного впливу в інших країнах, змушували владу терпіти присутність національних культур у республіках. Та місцеві культури в жодному разі не повинні були конкурувати на рівних із російською культурою, яка виконувала інтеграційну функцію злиття «братніх націй у єдиний радянський народ». І якраз телебачення, яке поєднує звуковий ряд з візуальним, в руках політичних шахраїв надавало значні можливості для застосування маніпулятивних технологій.

Використання спеціальних стратегій з метою впровадження в масову свідомість українців стереотипу меншовартості своєї мови і культури порівняно з російською ілюструють телевізійні практики, що їх застосовували в УРСР. Опис передач українського телебачення 1970-х років, яке було тоді обмежено трьома каналами – центральним із Москви – ЦТ і двома українськими із Києва – УТ-1 та УТ-2, можна знайти в опублікованій минулого року книжці Станіслава Цалика «Київ: конспект 70-х (Рассказы о повседневной жизни города и горожан)». Автор згадує тогочасне тематичне обмеження передач українських каналів на тлі значно розмаїтішого й цікавішого репертуару центрального телебачення. Ключові передачі обох українських каналів – «Сільський час», «Село і лю-

ди», «Сонячні кларнети» – були призначені для сільської місцевості, там вони й користувались попитом. Кияни ж, як зауважує С. Цалик, іронічно називали УТ-1 «колгоспником», натомість дивилися цікаві програми з розмаїтого репертуару центрального каналу – «Клуб кинопутешествий», «В мире животных», «Очевидное – невероятное», «Утренняя почта», «Вокруг смеха», «Кинопанорама», «Кабачок 13 стульев». Крім того, московський канал транслювали на годину-півтори довше, аніж український, а о 21.00 на всіх каналах СРСР, у тому числі на УТ-1, шла московська інформаційна програма «Время».

Варто нагадати й ситуацію, що склалася в 1970-х – першій половині 1980-х років у царині художньої літератури. Якісний прорив, який здійснили молоді талановиті митці з руху шістдесятників, 1972 року місцева колоніальна адміністрація за наказом із Москви ліквідувала, заарештувавши активних його учасників і запровадивши драконівську цензуру, крізь бар'єри якої могли пробитися до читача лише поодинокі якісні твори. Не дивно, що в переліку дефіцитних книжок, популярних у колах київської інтелігенції, С. Цалик не наводить жодної української, список обмежується виданнями російських авторів М. Булгакова, В. Аксьонова, Є. Євтушенка, А. Вознесенського, братів Стругацьких та інших, а також зарубіжних авторів у російських перекладах. Показово, що серед видань, які користувалися попитом на книжковому «чорному ринку», був і «Словарь русского языка» В. Даля.

Внаслідок цілеспрямованої репресивної політики московській владі таки вдалося втовкмачити значній частині українського населення – і то не лише людям малоосвідченим, а й інтелігенції – переконання в неповноцінності української культури порівняно з російською.

Існує ще одна підступна телевізійна технологія, яку застосовують маніпулятори людською свідомістю в умовах конкуренції двох мов. Щоб сформувати у людей, які некритично сприймають телепродукцію, бажане для асиміляторів ставлення до мов, які конкурують, потрібно в одному телесюжеті протиставити їх за обговорюваними темами і соціальним статусом персонажів, котрі розмовляють різними мовами. Протиставлення двох мов вибудовується за опозицією «високе / низьке, престижне / непрестижне, нормативне / ненормативне». Така стратегія була впроваджена в радянський період у комічному телевізійному дуеті Штепселя й Тарапуньки, в якому Тарапунька виконував роль такого собі суржикомовного дурника, а Штепсель – розумного та розважливого російськомовного партнера, котрий постійно рятував його з халеп, у які Тарапунька потрапляв через свою недоумкуватість. У такий спосіб

українську мову Тарапуньки, роль якої виконувало мішане мовлення, скалічене впливом на нього російської, було протиставлено останній як мову ненормативну й смішну порівняно з «нормальною» та престижною російською.

Хоч як прикро це визнавати, але нинішнє телебачення в Україні стало потужним зряддям продовження русифікації українського населення, що блокує формування цілісної української нації. Розроблені в радянський період маніпулятивні практики почали особливо інтенсивно впроваджувати на телевізійних каналах з кінця 1990-х років, коли вони перейшли у власність до компрадорської буржуазії, якій національні інтереси абсолютно чужі, ба більше, деколонізація та декомунізація інформаційно-культурного простору країни загрожує їм втрагою панівних позицій у суспільстві.

У цій ключовій для зміцнення державної незалежності царині патріотична частина суспільства виявила слабкість, оскільки не тільки не спромоглася організувати протидію небезпечним процесам тотальної втрати телебачення як найдієвішого засобу популяризації української культури, історії, національних цінностей, а навіть не змогла впродовж усіх двадцяти років домогтися українізації державного каналу.

Нині й без спеціальних досліджень очевидно, що на українському телебаченні панують мова і продукція культурної індустрії північної сусідки. Але можна навести й конкретні дані моніторингу восьми провідних каналів, який здійснили волонтери руху «Простір свободи» у жовтні 2012 року. Моніторинг тривав 64 години. Українська мова лунала на каналах близько 28 % часу, стільки ж було відведено двомовним програмам, решта 44 % належала російськомовним.

І проблема не лише в кількісному переважанні російської мови на нашому «не своєму» телебаченні, хоч і ця обставина сама по собі гальмує процес розширення сфер вживання літературної української мови. Більш загрозовим для морального здоров'я нації є застосування розроблених ще в тоталітарній радянській системі стратегій приниження української мови, консервації у свідомості пересічної людини стереотипу її маргінальності й меншовартості.

Суперечить телевізійній практиці суверенних країн запрошення на роль ведучих у політичних ток-шоу громадян інших країн, котрі не володіють державною мовою. Ані Савік Шустер, ані Євгеній Кисельов не обтяжують себе вивченням державної мови України і знанням її культури. Зрештою, Є. Кисельов відверто висловлював своє бачення України як «провінції у моря». Чиєї провінції – здогадатися неважко.

Звичними на наших «не своїх» каналах стали програми з двомовними ведучими або ж членами журі на всіляких розважальних ток-шоу, що формуються з кількох російськомовних осіб та одного аборигена, котрий розмовляє українською. На унікальність цієї української практики застосування білінгвізму в засобах масової інформації уже звертали увагу фахівці. Таке «шизофренічне» використання двомовності зауважив під час перебування в Україні мовознавець Юрій Шевчук, котрий викладає українську мову в Колумбійському університеті США. Ось що сказав він із цього приводу в інтерв'ю, записаному на його батьківщині, в Рівному: «Щодо новітніх внутрішніх чинників тиску на українську мову, то не можу не згадати такого новаторства теперішніх русифікаторів, як штучно створена «лінгвістична шизофренія», коли через засоби масової інформації людям нав'язують думку про те, що одночасно говорити двома мовами природно. В одній передачі протягом п'яти хвилин можуть луnати дві мови! Я досліджував схожі в мовному плані регіони – Квебек, Каталонію, Пуерто-Ріко – ніде не показують на телебаченні програми, в яких одночасно розмовляють двома мовами, причому жодною не розмовляють правильно!»

Щоправда, останнім часом мода на мовну суміш зазнає змін. Двомовні ведучі поступаються місцем одномовним, але, звичайно ж, не українськомовним, а російськомовним. Але у текст, виголошений російською, коли-не-коли вставляється одне українське слово чи фраза. У такий спосіб у свідомості глядачів українська мова фіксується не як окрема самостійна мова, а як лексичний ресурс російської на кшталт її вологодського чи тверського діалекту. Ця технологія також належить до арсеналу засобів «злиття братніх мов», яке обіцяла нам у «щасливому майбутньому» програма КІРС. А тим часом вона «зливає» на телевізійних каналах країни державну мову.

Втім, і «чисту» російськомовну партію без домішок «малоросійського наріччя» московські гості часом використовують для реанімації у місцевих провінціалів ностальгійних почуттів за втраченим (у 1991 році) спільним домом буття. Так, Максим Галкін під час проведення в парі з Володимиром Зеленським новорічної розважальної програми на «Інтері» час від часу вставляв у своє мовлення слова «наша страна», не уточнюючи, яку саме «страну» він має на увазі. А варто нагадати, що за радянської доби це словосполучення дозволялося вживати лише стосовно території всього Радянського Союзу – так називати будь-яку із союзних республік цензура суворо забороняла.

У серіалах, які продукуються не лише в Росії, а й у нас, поширилася мода протиставляти українську мову російській як засіб спілкування

нецивілізованих відсталих селян на тлі «просунутих» російськомовних мешканців міста. «Просвітити» селян і залучити їх до цивілізації може лише «вища каста» російськомовних. Як писав режисер Леонід Мужук у «Слові Просвіти», саме в такому ракурсі зображено мешканців села Обухівського району в серіалі «Сусідські війни», який демонстрував канал «1+1». Серіал був створений у вигляді ігрової постановки, підробленої під документальну правду. Сюжет вибудовувався навколо історії сварок селян з приводу установки біотуалету. Все, що стосувалося туалету, йшлося українською мовою, натомість мирила селян російськомовна жителька міста, роль якої зіграла Руслана Писанка.

Такий самий стиль відносин між україномовною, а точніше – суржикомовною сільською громадою та російськомовним міським «цивілізатором» демонструє скетч-шоу «Рюрики» на каналі ICTV. Дія серіалу відбувається в селі, мешканців якого зображено малокультурними, обмеженими людьми, чії інтереси зосереджені переважно на пошуках випивки. Роль освіченого, цивілізованого персонажа належить учителеві, котрого після закінчення вишу направили в сільську місцевість викладати історію (!). Учитель, звісно ж, як того вимагають канони «незалежного» українського телебачення, російськомовний. І саме до нього постійно звертаються селяни за порадами, бо самотужки вирішити свої проблеми вони нездатні.

І нарешті, розглядаючи маніпулятивні телевізійні стратегії, не можна не згадати й вживання суржиків – українського мовлення, скаліченого впливом на нього російської мови, на популярних каналах. Не випадково символом нашої держави стала не котрась із красунь-акторок, як, наприклад, Бріжіт Бардо у Франції, а Верка Сердючка – переодягнений у жінку клоун, який розмовляє мішаною напівукраїнською-напівросійською говіркою. Факт сам по собі глибоко символічний, бо він віддзеркалює роздвоєний стан свідомості значної частини української людності.

Але якщо образ Сердючки, хоч і не сприяє вихованню поваги до української мови, все ж має якийсь елемент комічної привабливості, то вже втіленням крайнього ступеня українофобії слід вважати образ Віталки в серіалі, який іде на каналі ТЕТ.

Актор, котрий його грає, створює на рідкість потворний образ. Віталка – неохайний хлопець з огидною зовнішністю. Схиблений на сексі, він весь час незграбно залицяється до дівчат. Не маючи жодних шансів на успіх, недоумок повсякчас наражається на зневагу, глум і роздратування з боку всіх, хто навколо нього. І говорить Віталка такою ж огидною, як він сам, мовою. Ущербність скаліченого напівукраїнського мовлення Віталки

актор ще й увиразнює, потворно розтягуючи рота. Всі решта численних персонажів цього скетчу, крім Віталькиної матері, такої ж недоумкуватої почвари, як і він, розмовляють стандартною російською мовою. Жодного персонажа, який розмовляв би літературною українською, в серіалі немає, відтак носіями буцімто української залишаються тільки придуркуватий Віталька з такою самою жалюгідною матір'ю.

Через такий промовистий портрет Вітальки, мовно протиставлений російськомовному оточенню, в підсвідомості глядачів (а серіал має успіх переважно серед дівчат) закарбовується образ української мови як мови неповноцінних маргіналів.

Цей серіал – наче візуальне унаочнення поглядів на державну мову, властивих деяким представникам правлячої партії. Наприклад, депутат Луганської обласної ради Родіон Мірошник у липні минулого року під час обговорення Закону Ківалова – Колесніченка висловлювався про державну мову в такому дусі: «Получается, что на этом языке (украинском. – Л. М.), если мы растим своих детей, то мы лишаем их всего, мы растим просто недорасу – людей, которые просто лишены огромного объема знаний, которые приходят на русском языке, на английском, на другом».

Можна з певністю твердити, що творці образу Вітальки як представника «недораси» місцевих аборигенів поділяють саме такий расистський погляд на українську мову та її носіїв.

Цікаво, що, за інформацією сайта «Телекритика», на скетч «Віталька» надійшла скарга до Національної комісії з питань захисту суспільної моралі. Проте жодних порушень моралі та приниження гідності українців члени Комісії в цьому скетч-шоу не помітили. Якщо антиукраїнської маніпуляції не помічають доктори й кандидати наук, які входять до Комісії, то тим паче не помітять її тінейджери, для яких, власне, й призначено цей витвір кіномистецтва. Напевно, не одну молоду людину образ Вітальки переконає, що «по-українски – это некрасиво». Позаяк така прихована за розважальними телекартинками пропаганда набагато ефективніша за дидактичні повчання, змінити сформований телебаченням погляд на непрестижність української мови буде нелегко навіть відданим своїй справі педагогам.

Таким чином, провідні телевізійні канали нашої країни інтенсивно працюють на відчуження українців від їхньої культури. Неспроможність тих, від кого залежала державна мовно-культурна політика впродовж усіх двадцяти років, захистити свій інформаційно-культурний простір призвела до втрати суверенітету в цій царині, що є ключовою для формування цілісної нації. Адже, як писав свого часу Джеймс Мейс у «Дні»,

«ніхто не має нічого проти російської культури чи мови, але доки українська мова залишатиметься другорядною в очах самих українців – ця нація ніколи не буде єдиною». Нині ж на більшості українських телеканалів господарюють провідники «Русского мира», закладаючи міну уповільненої дії під фундамент Української держави.

Джерело: газета «День». – 2013. – № 52 (<http://www.day.kiev.ua/uk/article/media/internationalism-plus-rusification>).

«НЕ ДАДИМ ПЕРЕПИСАТЬ ИСТОРИЮ!»

Нещодавно журналіст Мустафа Наєм оприлюднив на «Українській правді» план пропагандистських заходів Партії регіонів на період передвиборчої кампанії. Попри метушню із прийняттям мовного закону одне з центральних місць виборчої програми правлячої партії належить історичній темі.

Перший етап цієї кампанії було заплановано на початок літа, а оскільки саме на 22 червня припадає дата початку Німецько-радянської війни, то цій події дісталось гасло: «22 юнія – день пам'яті и скорби. Не дадим переписати історію!» А на вересень-жовтень Партія регіонів запланувала нам «гордиться ВЕЛИКОЮ ПОБЕДОЙ!» Досі Партія регіонів не так часто вдавалась до якоїсь конкретної і цілеспрямованої історичної політики. Хіба що міністр науки і освіти писав чергову історичну «нетленку», або ж напередодні зустрічі із російськими колегами доводилося демонструвати останнім свою історичну доляльність.

Натомість тепер українські канали наввипередки демонструють російські художні серіали та документальні фільми, де обов'язково у відкритій або ж прихованій формі міститься офіційний історичний канон про Другу світову війну, який останнім часом візується в Москві і ніяким змінам не підлягає. Російська історична пропаганда на державному рівні досягла такого розмаху, що вирішила контролювати навіть найменші вияви вільнодумства. На державному рівні створено (щоправда, недавно розформовано) комісію з недопущення фальсифікації історії. Формування просто-таки сталінське. Історична наука, власне, і полягає у постійних інтерпретаціях фактів, бо ніколи не дає, як дисципліна гуманітарна, єдино правильної відповіді. Отже, можемо припустити, що, з огляду на засилля російської кінодокументалістики в українському інформаційному просторі, затвердженої згаданою комісією, тобто таким собі «міністерством історичної правди», цей російський канон і є історичним мірилом для Партії регіонів. Саме ревізії цієї версії історії Другої світової війни і не допустить правляча Партія регіонів в Україні.

Як не дивно, але гасла ПР майже один в один збігаються із пропагандистськими гаслами «єдинорогів». Тільки Росія пішла набагато далі від України, особливо у згортанні демократії та утвердженні авторитаризму. Недавній прем'єр-міністр Росії, а тепер президент, дозволяв собі привселюдно заявляти, що це Росія самотужки, без допомоги України,

перемогла у Другій світовій війні. Невідомо, на підставі чого такі висновки зробив «історик» В. Путін, але офіційний Київ їх мовчки проковтнув. Напевно, ця теза тепер і для наших регіоналів перетворилася на непорушний закон.

Що казати, якщо українські історики якимось надто мляво реагують на такі заяви, а нові пропагандистські серіали, які навіть у Росії викликають суперечливі міркування, супроводжують цілковитою мовчанкою. Прикладом може бути історія з фільмом «Служу Радянському Союзу». Цей фільм почали знімати з ефіру російських каналів не тому, що там була якась волаюча історична неправда, а тому, що режисери насмілилися «неподобострастно» показати енкаведистів. Але якщо у художніх фільмах і серіалах історичні промахи завжди можна списати на політ художньої фантазії, то в кінодокументалістиці існують чіткі принципи жанру. Нашою сьогоднішньою темою буде одна із серій російського документального серіалу «Алтарь победы – каратели».

Вівтар перемоги, або ж хто такі каратели?

Двадцять першу серію цього серіалу зняли ще 2010 року. І вона, як годиться, стосується війни з українськими та литовськими зрадниками-націоналістами. Авторський колектив фільму становлять відомі й менш знані люди: Ольга Дьоміна – автор, Дмитрій Воронцов – автор сценарію, Дмитрій Краус – режисер-постановник, Алексей Смаглюк – режисер. Що найбільше підкупляє у цьому фільмі – це всім відомі тембри голосів дикторів Ігоря Кірілова і Алексея Клюквіна. У людей, які виростили і сформувалися в Радянському Союзі, голос Ігоря Кірілова викликає спокій і впевненість у правильності сказаного, на це, напевно, і розраховували.

Основна фабула фільму така: відразу після «визволення» Західної України і Литви на цих територіях спалахнула нова, не менш кривава війна. На самому початку розповіді вже можна почути, що у фільмі зі всією прямоотою говорять про те, про що замовчували навіть у радянський час – про кількість жертв цієї війни. Що число загиблих значно перевищило кількість полеглих радянських солдат у Афганістані. Це все вже від самого початку інтригує навіть професійного історика.

Але вже перші кадри змушують задуматися над форматом цього фільму. Чим все-таки є цей фільм? Черговою пропагандистською агіткою чи критичним словом історичної правди? Моя думка схиляється до першого варіанту, і ось чому. Для авторів цього фільму і Організація українських націоналістів, і Лісові брати є продуктом західних розвідок, передовсім Абверу. Те, що ОУН на певних етапах тісно співпрацювала з Абвером,

ніхто заперечувати не буде, але чи вона була продуктом Абверу – питання дискусійне. Сама риторика фільму один в один нагадує стару радянську пропаганду. Ніхто навіть не думає шукати мотивів, чому литовці і західні українці опинилися по той бік фронту і воювали проти Радянського Союзу. Натомість мова диктора від самого початку густо пересипана клішованими фразами з глибоких радянських часів.

Для пропаганди усі засоби зійдуть

На екрані демонструють сучасні кадри постановки, де чоловік із пов'язкою поліцая страчує роздягнену на снігу дівчину. В цей час голос за кадром говорить, що оунівці і лісові брати підкупом, лестощами, шантажем і обманом здійснювали політику «розділай і владарюй». Мені, як людині з певним досвідом, починають просто зринати в пам'яті шматки із радянських пропагандистських фільмів про «підступних езуїтів» та «холуїв Заходу».

У фільмі постійно демонструють якісь кадри із брутальними сценами часів Другої світової війни, а тим часом диктор проповідує: більшістю жертв «каральних загонів» (?) стали мирні мешканці. Або ж: казали, що борються з більшовизмом, а насправді знищували свій народ. Такого неаргументованого фільму бачити ще не доводилося. Автори сценарію не подбали взагалі про те, щоб назвати конкретні населені пункти, які нібито знищили «карателі з ОУН». Ніде у фільмі не знайти хоча б якоїсь географічної прив'язки, щоб можна було згодом верифікувати той чи той факт. Дуже часто заяви про знищення «бандою» цілого села із населенням понад 100 осіб, включно з головою сільради і колгоспу, вкладаються в уста нібито свідків-ветеранів. І такий собі ветеран каже, що на ОДНЕ село напала банда і розстріляла понад 100 людей, сім'ї бригадирів та активістів і для образності додає – «земля дишала». Замість подати конкретну назву населеного пункту, хоча такого годі знайти, де сімей радянських активістів налічували б понад сотню, і справді звинуватити конкретну формування у бандитизмі, радянський ветеран НКВС обмежується виключно пропагандистською риторикою.

Довіра до цього «свідка» цілком зникає, коли він ледь не зі сльозами на очах розповідає трагічну історію радянського диверсанта, якого скинули з літака над Західним Поліссям. Там він, за словами ветерана, одразу потрапив до рук бандерівських головорізів. Бандерівець дістав наган і вистрілив радянському герою у медаль «За відвагу», куля буквально всадила медаль тому в серце. І коли радянські диверсанти знайшли його пізніше, то їм просто-таки довелося видирати із серця цю медаль. Свою

розповідь ветеран закінчив словами: отакі вони, бандерівці. Що не так у цій історії? Історія промовиста, але нереальна. Жоден диверсант, розвідник або шпигун, збираючись у тил до ворога, не буде одягати бойових нагород і при повному параді десантуватися на ворожій території. Саме такі «свідчення» викликають сумнів до всього сказаного і показаного надалі.

А може все ж Клінт Іствуд?

Окремої розмови заслуговують експерти, залучені до зйомок фільму. Це і реальні ветерани Смершу та НКВС, і набагато молодші офіцери радянських спецслужб, які тепер перекваліфікувалися на істориків спецслужб. Це і, як не дивно, відомий білоруський актор Семьон Марозав, який знімався у радянському пропагандистському фільмі «Особистої безпеки не гарантую». Найбільш комічною у цьому документальному фільмі є участь саме цього радянського актора, який знімався у художньому фільмі на території «однієї із західних областей». І він, як повноправний експерт, просторікує про злочини західних бандитів, бо знімався там у... художньому фільмі. Це якби хтось із сучасних американських кінодокументалістів запросив на роль експерта про «дикий Захід» Клінта Іствуда, який знявся у багатьох відомих вестернах, отже, «він також там був». Взагалі, складається враження, що прагнення російських кінопропагандистів у якнайчорніших тонах показати західних українців та литовців, зацьмарило їм розум і вони почали плутати художній вимисел із реальністю.

Особливої уваги у цьому фільмі заслуговує нарізка відео, яким супроводжується дикторська розповідь. Диктор говорить про вбивство оунівцями мирних жителів, а на екрані проходять кадри, де на полі лежать вбиті червоноармійці, а над ними голосять у білих хустинах жінки. Картинка явно із німецької хроніки початку війни, та й використовувалася вона вже не раз у документальних фільмах. Одразу ж виникає питання, якщо автори фільму так довільно поводяться з цими кінодокументами, не вказуючи їхнього походження, то де гарантія, що весь цей фільм не складається із такого довільно нарізаного матеріалу? Або ж такий сюжет: диктор приписує Романові Шухевичу вислів «Наша влада має бути страшною» (насправді це були слова Степана Бандери, які мали своє продовження, тобто вирвані з контексту), або ж вкладає у його вуста фразу: «Нехай із 40 мільйонів українців залишиться половина, нічого страшного в цьому нема», а в цей час на екрані показують заплаканих жінок, які схилиються над тілами вбитих дітей. Це відео явно походить зовсім з іншого часу і контексту, але принцип «що страшніше, то ефективніше» – понад усе.

Деколи некомпетентність авторів фільму переходить межі здорового

глузду і набуває гротескних форм. Диктор розповідає про Акт відновлення української державності, який відбувся 30 червня 1941 року, а на екрані марширують білоруські націоналісти із портретом Гітлера, на якому білоруською мовою написано «Гітлер асвабодзіцель». В цей час експерт і історик спецслужб Санніков картинно виголошує: «Когда Гитлер узнал о провозглашении акта, он пришел в бешенство и приказал всех арестовать». Після цього йде такий текст: «Далі було неухильне виконання бандерівцями німецьких наказів. Бандерівці готові служити гітлерівцям незалежно від того, які ті мають відносно них плани». Тут, напевно, краще стриматися від коментування, бо навіть найбільшим противникам ОУН(б) відомо, що після арештів чільних провідників цієї організації бандерівці поетапно припинили співпрацю з німцями.

«Авторитетні» заяви істориків

Є тут і традиційні звинувачення у нелюдських катуваннях. Експерт Санніков з великою відразою на обличчі переповідає садистські способи катувати жертв, але не називає жодного конкретного населеного пункту, жодного прізвища замордованої жертви. При цьому годі зрозуміти, кого саме експерт має на увазі: оунівця чи литовського лісового брата? Чи, може, між ними не було ніякої різниці? Жоден професійний історик не сприйме таку розповідь за аргумент, а радше за схиблену фантазію самого експерта.

Є у фільмі й справжні, тобто фахові історики. Кандидат історичних наук Моруков, який претендує на роль незалежного експерта, дозволяє собі дуже сміливі судження. Наприклад, про те, що ОУН 1929 року була створена німцями для боротьби проти поляків. Або ж, що «Україна в роки громадянської війни була велетенським котлом бандформувань. Ось цей котел у Західній Україні...» Але де громадянська війна, а де Західна Україна? Невже історик сплутав десятиліття? А може, для ліпшого слівця вирішив провести аналогії із Чечнею і «актуалізувати» історичні події, використовуючи сучасну кремлівську риторику про «бандформірованія»?

Але історик Моруков виявився набагато вправнішим «знавцем» Другої світової війни, ніж у випадку із громадянською війною. Він поділився черговим одкровенням про те, що 29 червня 1941 року, майже на добу випередивши війська вермахту, у Львів вступив український батальйон «Нахтігаль» і наступні події увійшли в історію як «різанина польських професорів». Для підтвердження сказаного істориком, на екрані демонструються хронікальні кадри із німецького «Вохеншау» (і знову-таки у титрах ніде нема посилань на це джерело). Горить тюрма Бригідки,

і голос за кадром каже: «Було вбито біля трьох тисяч людей: поляків, професорів Львівського університету, євреїв, росіян, всіх українців, що симпатизували радянській владі». І на додачу історик Моруков додає своє вагоме професійне слово: «Всіх вирізали українці, в основному батальйон «Нахтігаль», а керував цим нинішній герой України Шухевич».

Спробуймо по порядку розібратися у цій каші. По-перше: наразі доведено, що батальйон «Нахтігаль» безпосередньої участі, як збройна одиниця, у погромі біля Бригідок не брав. Найбільш поширеною версією, не підтвердженою ніякими документами є гіпотеза, що після вступу у Львів солдати «Нахтігаль» отримали короточасну відпустку, щоб відвідати своїх рідних. І деякі історики припускають, що, можливо, хтось із них пішов до Бригідок на впізнання серед помордованих енкаведистами в'язнів своїх рідних і там міг брати участь у погромі.

По-друге: на кадрах німецької хроніки видно, що у дворі тюрми лежать помордовані в'язні. На окремих кадрах можна побачити львівських євреїв, яких змусили нацисти (за деякими свідченнями за активної участі міліції ОУН) виносити трупи із камер на зовні для впізнання. Справді, за пізнішими підрахунками, відступаючи, енкаведисти знищили від 3-х до 4-х тисяч в'язнів львівських тюрем, серед яких були переважно українці, але були й поляки і євреї. Після того у дворі в'язниць був інспірований перший львівський погром. За період з кінця червня по липень у Львові було вбито біля 4-х тисяч євреїв.

По-третє: батальйон «Нахтігаль» участі у розстрілі львівських професорів не брав. Львівські професори були розстріляні нацистами на Вулецьких пагорбах пізніше, а не страчені біля Бригідок. Правда, є охочі дошукатися і в цьому злочині українського сліду. Мовляв, списки для нацистів складали молоді члени ОУН. Цієї версії дотримується і діяч Конгресу українських націоналістів, колишній міський голова Львова, який стверджує, що польські професори заслужили на таку смерть, бо колаборували із «совітами». Ця версія, на жаль, і досі залишається не до-свідженою.

Але найціннішими свідченнями у цьому фільмі виявилися спогади Ніколая Кононенка. Це був явний недогляд авторів фільму, і дуже легко можна пояснити, чому він трапився. Спогади ветерана НКВС Кононенка режисери фільму «відчитали» надто однозначно. А він розповів надзвичайно цікаву історію. Ніколай Кононенко розповів, як співробітники НКВС, під виглядом націоналістичних «банд», нападали на мирні населені пункти і вбивали людей. Вони також вступали у контакт із націоналістичними формуваннями і пропонували їм проведення спіль-

них операцій. Під час таких акцій вони вбивали всіх, щоб ніхто не втік і не зміг розповісти своїм про перевдягнених енкаведистів. Скільки таких акцій було – залишилося поза кадром. Свідок розповів також про таємний наказ МДБ для радянських військових формувань про те, що якщо «банда буйствує, але не стріляє по наших гарнізонах», то її категорично не можна зачіпати. «Мы ж то не будем стрелять своих», – підсумував ветеран.

А проколотися енкаведисти випадково. За словами Кононенка, 7 травня 1945 року до загону стройових військ прибіг якийсь чоловік із сусіднього села і повідомив, що туди прийшла група озброєних людей. Молодий майор не витерпів і повів свій загін на село. Почався бій, а посеред бою один з бойовиків, якого Кононенко у своїй розповіді називає «поляком», вигукнув: «Товаришу, не стріляйте, ми свої». Всю групу арештували і допитали. Але стройовий офіцер виявився недосвідченим і провів допит у присутності прибиральниці та місцевої вчительки. Ті відразу роздзвонили по селу, що банда насправді виявилася переодягненими енкаведистами. Військовий трибунал засудив молодого офіцера до розстрілу, після чого такі акції довелося припинити. Ветеран із великим задоволенням розповів, що навіть цей провал вони змогли успішно використати, оскільки «бандити» більше не довіряли одні одним.

Мораль цієї історії така: історики мусять бути дуже обережними у використанні та перевірці фактів злочинів проти мирного населення після 1944 року. Я далекий від думки, що всі злочини Служби безпеки ОУН проти мирного населення можна списати на перевдягнутих енкаведистів, але така сторінка історії також була, і її треба пам'ятати.

Наприкінці фільму всі експерти в один голос резюмують: якби не Радянський Союз і Червона армія, то «Західної України вони (націоналісти. – В. Р.) так би ніколи і не побачили. Вона б так і залишилася в Польщі». А експерт Санніков підвів ризик: «Завдяки політиці Радянського Союзу, завдяки Москві, існує ЦЯ Україна». Завершення пряме і промовисте, а тому відразу стає зрозуміло, для чого знімають такі фільми і куди провадить така історична політика сучасної Росії. От тільки не до кінця зрозуміло, яку історію не дозволить переписати Партія регіонів напередодні виборів?

Джерело: ZAXID.NET (http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ne_dadim_perepisat_istoriyu&objectId=1259862).

УКРАЇНСЬКЕ ЗАКАРПАТТЯ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ ПІД НАТИСКОМ УКРАЇНОФОБІЇ ТА АСИМІЛЯЦІЇ

Українські західні етнічні терени часто вважають найсприятливішим регіоном для розвитку української культури та українства загалом. Однак упродовж ХХ – початку ХХІ століття саме на крайньому заході своїх етнічних теренів тобто на території історичного Закарпаття, українство зазнало катастрофічних втрат. На превеликий жаль, така наша оцінка стану українства у західному регіоні багато кому буде несподівана. Справді, у масовій свідомості українців поняття українського Закарпаття обмежуються територією сучасної Закарпатської області, тоді як межа історичного українського Закарпаття пролягає західніше від сучасного західного кордону України більш як на 300 км – і найзахіднішим українським населеним пунктом є не Ужгород, а село Остурня, що розкинулося біля півніжжя Татр. Окрім північно-західних теренів Східної Словаччини, українське історичне Закарпаття – це і східні райони сучасної Угорщини, де зокрема розташована святиня українських греко-католиків – Марія-Повчанський монастир ЧСВВ та славнозвісна Марія-Повчанська ікона Божої Матері, яка ще у ХІХ столітті була перенесена до собору Св. Штефана у Відні. До історичного українського Закарпаття належать також румунська частина Мараморощини – район Сиготу.

Катастрофічність втрат українства за минуле століття на теренах зарубіжного історичного Закарпаття допомагають усвідомити статистичні дані. Наприклад, у селі з гучною назвою Київ, що на Східній Словаччині, у 1881 році було 645 русинів та 44 словаки, тоді як у 2002 році лише 10 осіб записалося українцями, а 53 – русинами та 675 словаками. У селі Руська Воля у 1881 році усі мешканці (101 особа) були русинами, тоді як у 2001 лише двоє записалося українцями, троє – русинами, а решта мешканців (175 осіб) – словаками. Якщо узагальнювати, то лише за даними офіційних переписів, на території Східної Словаччини кількість українців зменшилася із 135 тисяч у 1919 до 7 тисяч у 2011 році, тобто у понад 20 разів. Треба наголосити, що ще в 1980 році на Словаччині українцями записалося більше 40 тис. осіб, тобто за 30 років кількість українців зменшилася у 6 разів, що свідчить про катастрофічне прискорення процесу асиміляції українців саме в період незалежної демократичної Словацької Республіки.

Якщо звернутися до даних Володимира Гнатюка, поданих у його капітальному дослідженні «Русини Пряшівської єпархії та їх говори», то

на підставі аналізу шематизмів Пряшівської єпархії їх кількість у 1898 році вчений оцінив у 170 тисяч. Однак більш-менш реальну кількість українців Словаччини показують дані про конфесійну належність громадян Словаччини: на початку ХХІ століття більше 220 тис. громадян належать до греко-католицької, а понад 50 тис. – православної конфесії. Ні представники титульної словацької нації, ні угорці, ні німці, ні роми, ні представники інших національних меншин Словаччини ніколи масово не сповідували православ'я, тому, сучасні 270 тис. словацьких греко-католиків і православних, та 7 тисяч офіційно записаних українців є дуже показовою пропорцією для оцінки масштабів та глибини асиміляції українців на території сучасної Східної Словаччини. Академік Микола Мушинка у співавторстві з сином Олесем у минулому році видали капітальне дослідження з промовистою назвою «Národnostná menšina pred zánikom?», тобто «Національна меншина перед зникненням?», де на підставі офіційних документів буквально по роках розписали катастрофічну динаміку зменшення української меншини на території Словаччини. Якщо перекласти та перевидати 600 сторінкову монографію – справа не проста, то реферування її змісту переконливо представило б сучасному читачеві в Україні драму українства у сусідній державі.

Окрім величезних демографічних втрат, українська меншина Словаччини має відчутні втрати і в сфері духовної культури. Наприклад, у 1966/67 навчальному році у школах з українською мовою навчання навчалось 5 154 учнів, тоді як у цьому році українську мову у школах різного рівня вивчало тільки близько 400 учнів та ще 167 – русинську. 1993/94 навчального року на Пряшівщині існувало 14 основних шкіл з українською мовою навчання, 28 – з вивченням української мови як предмета, 4 гімназії (Меджилабірці, Пряшів, Свидник, Снина) з вивченням української мови. Нині залишилося тільки 4 основні школи, де вивчають українську мову та одна гімназія у Пряшеві. Український театр у Пряшеві став русинським. Музей Української культури у Свиднику за роки незалежності Словаччини перейменовували 12 разів, і лише завдяки титанічним зусиллям його директора Мирослава Сополіги він існує як український. Доходило до того, що М. Сополіга запропонував Міністрові культури Словаччини показати йому, котра з частин плуга українська, а котра – русинська, оскільки музей хотіли розділити на русинський та український.

Певні словацькі кола розпочали масовану атаку з метою привласнення знакових здобутків культури українців Словаччини. Показовою у цьому плані є не лише повсюдна практика називати зразки південнолемківські

дерев'яні церкви drevenými slovenskými kost'likmi, а й претензії певних словацьких кіл на усю культурну спадщину українців Східної Словаччини. Наприклад, за результатами наукового проекту, що був реалізований в Словацькій академії наук, Петер, чи Петро Женюх в академічному видавництві VEDA опублікував монографію «Medzi Východom a Západom: byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku» (Bratislava, 2002), основним висновком якої є такий: «Кирилична рукописна творчість східнославацького регіону, де фіксуються мовні елементи словацьких діалектів, є природною частиною словацького культурно-історичного контексту, частиною його культурної та мовної спадщини»¹. До зразків так званої кириличної рукописної творчості східнославацького регіону (це щоб, не дай Боже, не вжити означення *український*) П. Женюх зарахував, наприклад, «Пісню про образ Клокочовський», яку Іван Франко, В. Бірчак, В. Микитась, Микола Мушинка вважали найстаршою українською історичною піснею зі Східної Словаччини). Тут маса незаперечних українізмів на зразок «холодь», «городь», «свѣтъ», «грѣхъ», які філолог П. Женюх проігнорував.

Якщо українська присутність або її сліди на Східній Словаччині ще помітні, то в Угорщині, де активні асиміляційні процеси розпочалися ще наприкінці ХІХ століття, пошуки слідів українства є суто гіпотетичними. Лише в одному селі Комловшка, що в східній частині словацько-угорського кордону, літні мешканці розуміють українську говірку. Адже за даними останнього перепису населення в Угорщині проживає близько 1200 українців та русинів (це, переважно, переселенці останньої хвилі кінця ХХ століття), проте в Угорщині є більше 150 тис. греко-католиків. Святиня закарпатців – Марія-Повчанський греко-католицький монастир та мироточива ікона Божої Матері беззастережно кваліфікується набутком винятково угорської національної культури.

Відносно сприятливіші умови для розвитку має українська меншина на румунській Мараморошині – частині історичного Закарпаття (район міста Сигот). Тут у повіті Марамуреш у 1992 році 36 653 особи записалися українцями, а у 2002 році – 34 027. Зменшення кількості українців за період 1992–2002 років – симптоматичне, бо це уперше за ХХ століття. Румунські україністи, очевидно, слушно пов'язують зменшення чисельності української меншини з активізацією неорусинського руху, зокрема з проведенням 5 русинського конгресу у Сиготі, хоча русинами в Румунії записалося лише 56 осіб.

А тепер від зарубіжного історичного Закарпаття перейдемо на терени Закарпатської області України. Зрозуміло, що існування власної держави

обмежує чи навіть до певної міри регламентує антиукраїнські вияви, проте ніяк від них не убезпечує. Нині в Закарпатській області України є три джерела українофобства: неорусинський рух, церква – УПЦ МП і Мукачівська греко-католицька єпархія та певні політичні сили суміжних держав.

Неорусинство, або неорусинський рух, зокрема історія його виникнення та політичні цілі загалом відомі в Україні, проте ми хочемо привернути увагу, що своєрідного прискорення цей рух набув у роки президентства Віктора Ющенка та у час секретарювання Віктора Балоги. Починаючи з виборчих кампаній кінця 1990-х років та особливо від сумнозвісних Мукачівських виборів 2003 року, місцеві русинські організації підтримують В. Балогу і, як можна здогадуватися, роблять це небезкорисно. Свої зв'язки з неорусинами В. Балога не афішував, проте фірма його дружини, родом з Умані, називається промовисто – «Русинія». З перемогою В. Ющенка на президентських виборах та поверненням В. Балоги у велику політику – спочатку як глави Закарпатської ОДА, а згодом – Міністра з надзвичайний ситуацій та глави СП України, став очевидним курс на легітимізацію русинства. Для створення легального політичного крила неорусинства В. Балога за списком «Нашої України» проводить до обласної ради радикального активіста русинського руху, лікаря Євгена Жупана, а згодом, 7 березня 2007 року, за ініціативи депутатів фракції «Нашої України» та її цілковитої підтримки Закарпатська обласна рада «визнає на території Закарпатської області національність “русин” і звертається з клопотанням до Верховної Ради України про визнання національності “русин” на законодавчому рівні». Попри очевидну правову безглуздість ухвали Закарпатської обласної ради, вона все ж таки дала формальні підстави керівництву області (спочатку перший заступник глави ОДА, а згодом голова Закарпатської обласної ради – це рідний брат В. Балоги – Іван), щоб на місцевому обласному телебаченні була заснована редакція русинського мовлення, яка готує щотижневі передачі «русинською» мовою; з обласного бюджет почав дотувати видання русинської преси та інші «культурно-просвітницькі» заходи. З голосу на пропозицію депутата Є. Жупана, який, до речі, разом із сумнозвісним Димитрієм Сидором очолив Сойм Підкарпатської Русі, було ухвалено рішення про фінансування шеститомного «Словаря русинського язика» Ю. Чорі, хоча різко негативні рецензії на цей насправді «українсько-український словник» дали член-кореспондент АН України В. Німчук та колектив професорів-мовознавців УжНУ. Все активніше ставили питання про відкриття кафедри та відділення русинської філології в Ужгородському національному університеті. Декількох діячів неорусинського руху було

нагороджено орденами та відзначено почесними званнями України, щоб за сепаратистські «особливі заслуги перед Україною» вони користувалися різними пільгами, привілеями та мали відповідні доплати. Завдяки мудрій «державницькій» політиці В. Балогі не лише значну частину витрат за сепаратистську діяльність неорусинських організацій було перекладено на Українську державу, а й державні структури почали використовувати для пропаганди сепаратистських ідей.

Окрім легального «державницького» крила, неорусинський рух має й радикально-войовниче крило. Мудрі стратеги відвели йому роль своєрідної підтанцівки, що має відвертати увагу громадськості від «державницької» діяльності лідерів неорусинства, а також працювати на їх позитивний імідж (правило доброго та злого слідчого). Упродовж 2008–2009 років радикально-войовниче крило неорусинського руху організувало низку конгресів, конференції з гучними заявами, протестами, вимогами. Якщо плани запровадити національну валюту Підкарпатської Русі – тис викликають лише посмішку, то інші ухвали «правительства Подкарпатская Русь» вражають своїм маніакальним ультрарадикалізмом. Наприклад, на засіданні 18 жовтня 2009 року було увалено такий пакет документів:

«1. Правовые обоснования для официального начала процедуры международного признания восстановленной государственности Республики Подкарпатская Русь, в согласии с международными правилами.

2. Договор между Республикой Подкарпатская Русь и Украиной об общей границе.

3. Договор об карпаторусинско-украинском правовом, культурном, общественно-политическом и экономическом сотрудничестве.

4. Декларация о Независимости Республики Подкарпатская Русь».

Більше того, правительство Подкарпатской Руси вирішило, що «ра-зъединение будет происходить в несколько этапов. 1-й этап с 1 декабря 2009 года по 14 января 2010 года. Должны быть подписаны два подкарпаторусинско-украинские договора из принятого на заседании правительства пакета. В случае отказа с украинской стороны, договора вступают в силу в одностороннем порядке».

Прикметно, що діяльність радикального крила неорусинського руху докладно медіалізують російські центральні мас-медія, зокрема у квітні 2009 року репортаж про конгрес русинів у чеському місті Пардубіце «1 канал» подав як другу новину у підсумковому випуску новин.

Несподівано, мабуть, для багатьох серед активних промоторів українофобської політики на Закарпатті опинилися церковні інституції, зокрема УПЦ МП та МГКЄ. Діяльність Московського патріархату на

Закарпатті загалом не відрізняється від інших регіонів України, лише з тією особливістю, що УПЦ КП на Закарпатті має вкрай слабкі позиції, тому поведінка промосковських батюшок на зразок Д. Сидора дуже зухвала та радикальна.

Інша справа із Мукачівською греко-католицькою єпархією, яка в 1937 році здобула так званий статус *sui iuris*, тобто була безпосередньо підпорядкована Ватикану. Статус *sui iuris* в умовах чужої держави – це явище позитивне, бо забезпечував автономію церкви, проте в своїй державі – це цікавий нонсенс, який, окрім іншого, має дуже неприємний міжнародний політичний аспект: існування в Україні двох греко-католицьких церков, а саме так (маємо всі підстави стверджувати) і є, свідчить про те, що Ватикан або не визнає державних кордонів України, або вважає, що закарпатські греко-католики не українці, а русини. Власне саме другий варіант ближчий до істини. Адже єпископ ординарій Мілан Шашік в інтерв'ю зарубіжним католицьким агенціям не раз стверджував, що закарпатські греко-католики – русини. А у грудні минулого року до папи римського, в обхід секретаря Конгрегації Східних Церков кардинала Сільвістріні, потрапила петиція з проханням утворити Русинську Митрополію, до складу якої увійшли б Мукачівська, Гайду-Дорозька єпархії (Угорщина) та Пряшівська митрополія. Громадськість Закарпаття, зокрема Закарпатська греко-католицька спілка імені владики Івана Маргітіча протестувала проти таких планів та скерувала звернення до Папи Римського, Нунція Ватикану в Україні та до Верховного архієпископа УГКЦ Святослава Шевчука, де було наголошено на цілковитій безпідставності та неприпустимості утворення окремої русинської митрополії. На разі, реалізацію цього проекту призупинено, очевидно, чекають на результати перепису населення, щоб знову проштотувати цей країнофобський проект.

Проте антиукраїнська діяльність керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії не обмежується суто, назвімо так, адміністративно-інституційною діяльністю. За роки незалежності України в єпархії сформувалися чіткі напрями антиукраїнської діяльності серед вірних, які зводяться до протиставлення греко-католиків Закарпаття та Галичини. Особливий акцент ставлять на мовній політиці, зокрема на штучному протиставленні церковнослов'янської та української мов. Українську мову не допускають у храми, бо мовляв, нею не молилися наші діди і прадіди. Щоправда, попри гучні декларації, церковнослов'янської мови закарпатське духовенство, зокрема молоді священики, майже не знає. Тому в Мукачівській греко-католицькій єпархії все частіше з'являються масові видання «народною мовою жителів Закарпаття (русинським язиком)» або ж

«церковно-народною мовою». Оскільки сучасна лінгвістика неспроможна ідентифікувати такі мови, то на прикладі уривку із «Причті о милосердном самарянину» читачі будуть змушені самі оцінити такий мовний феномен: «Однажды к Иисусу пришов чоловік і спросив его: Кто является моім ближнім? Тогда Исус розказав слідуче: Деякий чоловік отпраився із Єрусалима до Ієрихону. Це було длительное і трудное путешествие. Вдруг появились разбойники і напали на путешественника. Поблизости не було нікого і ніхто не зміг почути его крик о помощи. Разбойники забрали у чоловіка все, что он мав, даже одєжду. Он захищався, а так як разбойники були сильніші, они ізбили его і он остався лежати коло дороги полумертвим». Зверніть увагу, що це цитата з ілюстрованого видання євангельських оповідей для дітей.

Окреслені лише два аспекти мовної політики Мукачівської греко-католицької єпархії виявляють справжні пріоритети керівництва єпархії – тверде бажання не допустити у місцеві храми українську мову. Адже угорськомовним греко-католикам ніхто не забороняє відмовитися від столітніх традицій церковнослов'янської мови та не лише використовувати у богослужіннях винятково угорську умову, а й у додачу перейти на григоріанський календар. Немає сумнівів, що така химерна мовна політика керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії спрямована на штучне витворення відмінностей серед українських греко-католиків по різні боки Карпат.

Самостійний статус Мукачівської греко-католицької єпархії провокує частину духовенства не лише до штучного посилення мовних відмінностей між греко-католиками Закарпаття та решти України, а й до відвертого антиукраїнського реваншу, що нерідко набуває брутальних форм. Так трапилося, наприклад, у випадку публікації споминів Стефана Бендаса «П'ять років за колючим дротом», які побачили світ на початку 2009 року за підтримки (в т. ч. й фінансової) єпископа-ордирія Мукачівської греко-католицької єпархії М. Шашіка та ректора Ужгородської греко-католицької богословської академії Т. Ловски. Кілька цитат із цих мемуарів цілком достатньо, аби виявити їх неприкрити українофобську сутність. «Українців можна поділити на три групи: радянські (або великі) українці, українці-галичани і так звані волиняни, які належали до першої Росії. До цих пір я гадав, що найнестерпнішими є галичани, але волиняни перевершують їх у цьому. Найбільш терпимими ще є великі українці. За 33 роки вони позбавилися багатьох характерних для них особливостей. Серед галичан ще можна знайти винятки, але волиняни просто нестерпні»². «В Радянському Союзі майже всі без винятку, враховуючи жінок та

молодих дівчат, лаються брудними словами, особливо ображають матір нецензурними словами, але в цьому волинські та галицькі українці перевершують росіян. Вони пихаті, егоїстичні, невиховані, нікого і ніщо не поважають. Крадії так само вони. Якщо їх призначають на керівну посаду, вони нещадні до своїх товаришів. До вищестоящих вони смиренні, з підлеглими нещадні»³. Показово, ім'я автора цих споминів викарбувано на меморіальній дошці, що увіковічнює мучеників Мукачівської греко-католицької єпархії, а їх упорядник – Даниїл Бендас, священник і викладач богословської академії. Можна лише догадуватися, яким духом просякнуті проповіді популяризатора людиноненавистницьких поглядів та наскільки науковими можуть бути його лекції. Власне, ксенофобських духом аж до 2010 року було просякнуте навіть офіційне оголошення про прийом та зарахування студентів до Ужгородської греко-католицької богословської академії: «До академії приймаються неодружені юнаки віком від 18 до 30 років, які постійно проживають в Закарпатській області». Ось таке чітке окреслення канонічної території. Є чимало прикладів побутової українофобії – наприклад, у квітні 2012 року віночок із синьо-жовтою стрічкою, покладений біля ікони блаженного Теодора Ромжі, викинули з собору, хоча подібні вінки зі стрічками у кольорах угорського прапора стоять тут роками.

Зважаючи на авторитет церкви в Україні, а в Закарпатті й поготів, саме від нинішнього керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії, на нашу думку, йде найбільша антиукраїнська загроза. Тому, зрозуміло, не теологічно-обрядова діяльність МГКЄ, а її суто політична та культурна активність вимагають пильної уваги української громадськості та адекватного реагування, бо те що нерідко відбувається нині в МГКЄ має загальноукраїнський вимір.

Суміжні держави, зокрема Угорщина та Словаччина, зважаючи на слабкість української держави та невиразність її національної політики також намагаються проштовхувати перспективні проекти. Угорські рваншистські політичні кола у порозумінні з місцевою владою, знову ж таки Балогівською «Нашою Україною», добилися спорудження пам'ятника на Верецькому перевалі (до речі, депутатам, що голосували за це рішення, відкрили багаторазові шенгенські візи). На Мукачівському замку-паланку усупереч чинному законодавству про охорону пам'яток культури та здоровому глузду було встановленоobelіск угорському турулу, що символізує здобуття угорцями ВДУМАЙМОСЬ – нової батьківщини. А найновішими антиукраїнськими трендами угорської політики є боротьба за створення так званого Притисянського автономного угорського

національного округу та масове надання угорського громадянства. До речі, набуття угорського громадянства супроводжується навіть такими, як то казали в комуністичні часи, «виявами пещерного націоналізму», як зміною імен, причому не просто Микола на Міклош, Світлана стає Гайналкою, або Жужикою, Олеся – Ольвікою і т. п., а «перехрещує» нових громадян Угорщини – консул цієї «європейської» і дуже «демократичної» країни.

Словаччина також активно реанімує свою меншину на теренах Закарпаття або, точніше, займається національним прозелітством: за офіційним переписом словаками записалися близько 6 тис. осіб, проте вони мають середню школу, відділення на філологічному факультеті та Центр Словацької культури в Ужгороді, де навчаються переважно українці. Особливо показово ситуація з центром Словацької культури, під який відвели одну з кращих будівель у центрі міста, а з обласного бюджету на реставрацію було виділено більше 10 млн. грн. Показово, що аналогічний центр Української культури мав бути споруджений у Пряшеві, але досі знайдено лише будівлю, а гроші на її ремонт шукають.

Антиукраїнські сили на історичному Закарпатті, попри величезну шкоду, яку вони несуть, зовсім не є масовими та потужними, бо вони вийшли на історичну арену через слабкість, байдужість, зрештою навіть лінивість українських сил як у самому Закарпатті, так і в Україні загалом. Ця гірка правда мусить стати мотивом до праці. Лише активізація українства допоможе нормалізувати ситуацію на теренах історичного Закарпаття, зрештою не тільки. Тому дозволю собі окреслити кілька способів чи напрямів роботи, що мають нарешті мінімізувати вплив асиміляційних та українофобських виявів на теренах історичного Закарпаття.

Найнагальніше завдання – це підготовка до всеукраїнського перепису населення 2013 року. Антиукраїнські сили робитимуть все можливе і неможливе, щоб добитися відчутного зростання русинів на Закарпатті – у рух підуть маніпуляції, підкуп і т. п. Зростання кількості русинів – точка перетину злочинних інтересів як місцевих політичних угруповань, так і реваншистських політсил суміжних держав. Уряд нам подарував рік – його треба використати сповна, бо кількість русинів на Закарпатті за умов фальсифікації та маніпуляції може суттєво зрости. Щоб виконати це завдання треба руйнувати мур байдужості та упереджених стереотипів, що непомітно виріс по Карпатському хребту. Закарпаття в очах пересічного галичанина – це незрозуміла мова, мадари, сакури, ранні овочі, вино і коньяк. За незначними винятками, в Україні журналістам бракує елементарної компетенції у закарпатських справах, а

науковцям-гуманітаріям – зацікавлення Закарпаттям. Треба подумати про запровадження спецкурсів чи семінарів та студентів-філологів, істориків та журналістів із гуманітарних проблем Закарпаття. Адже десь 2–3 роки тому в інтерв'ю Галина Пагутяк щиро обороняла русинів, а зовсім недавно один молодий поет в «Українському тижні» пропагував Івана Петровця та просторікував про чеську, словацьку та румунську мову на вулицях Ужгорода (окрім української, там можна почути лише російську або угорську). Нам треба брати за приклад В. Гнатюка, В. Бирчака та І. Панькевича, діяльність яких дала могутній поштовх на відродження українства на теренах історичного Закарпаття. До речі, значну роботу у цьому напрямі роблять філологи ЛНУ – професори Тарас Салига та Любомир Сенік, декан філологічного факультету Ярослав Гарасим, та цього явно недостатньо. Щире зацікавлення та добре знання Закарпаття Україною, донесене до пересічного закарпатця, буде значно дієвішим щепленням від вірусу сепаратизму, ніж дотеперішня поширена практика широкого закарпатського представництва у владних кабінетах Києва.

По-друге. Українська громадськість має гостріше реагувати на вияви українофобства на теренах історичного Закарпаття. На жаль, ми не багато можемо сподіватися на українські диппредставництва, бо вони займаються, як правило, важливішими, ніж українські, справами. Проте є чимало способів підтримати наших співвітчизників за кордоном: з одного боку, це участь в конференціях, друк книжок в Україні і т. п., а з іншого, донесення позиції української громадськості щодо певних недружніх дій урядів сусідніх держав через їх диппредставництва в Україні.

По-третє. Наукова громадськість України має врешті-решт показати своє принципове ставлення до маніпуляторів від науки на зразок П. Магочія та П. Женюха, які безцеремонно не просто заідеологізували свої дослідження, а просто перетворили їх у квазінауковий бізнес. Ось найсвіжіший приклад, минулого тижня П. Магочі зробив промотор по Україні зі своїм новим опусом. Але як можна приймати особу в академічному товаристві після того, коли він 2006–2007 році він видав «Історію України» та «Народ нізвідки», а в цих книжках подано діаметрально протилежні погляди на русинську проблему. В «Історії України» нема навіть згадки про русинів, а всі землі аж до Попраду у Словаччині вважаються українськими, тоді як в «Народі нізвідки» – українці – безжалісні асимілятори русинів, а Закарпаття чи Підкарпатська Русь не має ніякого стосунку до України. Так не робили навіть большевицькі борзописці. А в нас, зокрема в УКУ, перебувають шанувальники маніпуляторського таланту П. Магочі, і вони влаштовують йому пишні презентації. Як відомо, А. Гітлер, був не

лише нацистським злочинцем, а й маляром, але нікому не приходять у голову божевільна ідея влаштувати виставки його картин у мистецьких навчальних закладах. Зважаючи на незаперечний авторитет ЛНУ ім. Івана Франка, його вчена рада може звернутися до академічної спільноти з осудом антинаукових методів П. Магочія, П. Женюха – це, думаю, була б дієва загорода для любителів сумнівних грантів у нас в Україні та за її межами.

Перед українською громадою величезний об'єм роботи – нинішнє наше засідання – вважаймо добрим знаком до її налагодження та майбутнього успіху. Бо, як писав Дмитро Дорошенко ще в далекому 1916 році у праці «Угорська Україна»: «Ми віримо, що наша національна справа не загине ні при яких обставинах, що український народ таки прийде на всіх просторах своєї широкої землі до національної свідомості і об'єднається в однім стремлінні здійснити “в своїй хаті свою правду й волю”».

Примітки:

¹ *Žeňuch P. Medzi Východom a Západom: byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku.* – Bratislava, 2002. – S. 243.

² *Бендас С. П'ять років за колючим дротом: щоденник священика, написаний в ГУЛАзі.* – Ужгород, 2008. – С. 170.

³ Там само. – С. 176–177.

СПИСОК АВТОРІВ

БЕЛЕЙ Любомир, доктор філологічних наук, професор Ужгородського національного університету

ГИРИЧ Ігор, кандидат історичних наук, завідувач Відділу джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

ДАШКЕВИЧ Ярослав, доктор історичних наук, керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1992–2010)

МАРЧУК Ігор, завідувач відділом Інституту дослідів Волині Рівненського обласного краєзнавчого музею

МАСЕНКО Лариса, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Киево-Могилянська академія», провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України

МУЗИЧКО Олександр, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету ім. І. Мечникова

ОНИЩУК Ярослав, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології Львівського національного університету імені Івана Франка

ПАГІРЯ Олександр, кандидат історичних наук, заступник головного редактора часопису «Український тиждень»

ПАТРИЛЯК Іван, доктор історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПУЩУК Іван, кандидат історичних наук, Луцьк

РАСЕВИЧ Василь, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

СЛИВКА Юрій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Львівської державної фінансової академії

ШЕРЕМЕТА Святослав, директор комунального підприємства «Доля» Львівської обласної ради

Наукове видання

УКРАЇНОФОБІЯ ЯК ЯВИЩЕ ТА ПОЛІТТЕХНОЛОГІЯ
(Збірник статей)

Випуск 1

Упорядники:

Ярослав ГАРАСИМ, Андрій ГРЕЧИЛО, Святослав ПИЛИПЧУК,
Андрій СОВА, Надія ХАЛАК

Літературний редактор – Уляна КРУК
Коректа та верстка – Оксана ГЛАДІЙ
Художнє оформлення обкладинки – Руслан ПІРУС
Лого семінару – Андрій ГРЕЧИЛО

Підписано до друку 19.06.2014 р. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Офс. друк. Ум.-друк. арк. 8.
Обл.-вид. арк. 9. Тираж 300. Зам. № 09/16

ТзОВ «Простір М»
Свідоцтво ДК № 2167 від 21.04.2005 р.
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 27
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir@litech.net

Українофобія вже давно перестала бути побутовим явищем, а перетворилася на потужну політичну технологію, засіб тиску й руйнування української державності, мови, культури, економіки. У збірнику висвітлено актуальні проблеми історичного минулого України, зокрема, важливі питання джерело-знавчого характеру, погляди сучасних вчених на потребу консолідації українського суспільства і вироблення національної стратегії з метою протиставити українофобії національну єдність.

Збірник є результатом низки Всеукраїнських науково-практичних семінарів з одноіменною назвою.